AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasty SAYADY

YENİ BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN DEVLET VE TOPLUMSAL HAREKETLER ARASINDAKİ İLİŞKİYE ETKİSİ: İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NDE KADIN HAREKETİ ÖRNEĞİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasty SAYADY

YENİ BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN DEVLET VE TOPLUMSAL HAREKETLER ARASINDAKİ İLİŞKİYE ETKİSİ: İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NDE KADIN HAREKETİ ÖRNEĞİ

Danışman
Doç. Dr. Senem ATVUR

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

T.C.

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hasty SAYADY'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER	(İmza)
Üye (Danışman)	: Doç. Dr. Senem ATVUR	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Sanem ÖZER	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Murat CİNGÖZ	(İmza)

Tez Başlığı: Yeni Bilgi İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişkiye Etkisi: İran İslam Cumhurıyetinde Kadın Herketi Örneği

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : …./…./202…

Mezuniyet Tarihi : 06/03/2025

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Yeni Bilgi İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişkiye Etkisi: İran İslam Cumhuriyeti’nde Kadın Hareketi Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Hasty SAYADY

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.... / .... / 20...

TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Hasty Sayady
Öğrenci Numarası	201665239008
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Programı	Uluslararası İlişkiler Doktora Programı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç .Dr. Senem ATVUR
Doktora Tez Başlığı	Yeni Bilgi İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişkiye Etkisi: İran İslam Cumhuriyeti'nde Kadın Hareketi Örneği
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2586509228
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %2 Alıntılar dahil: %2

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ……. sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Danışman Öğretim Üyesi
Unvanı, Adı-Soyadı

İmza

İ Ç İ N D E K İ L E R

İ Ç İ N D E K İ L E R ..... **i**
ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
SUMMARY ..... **vi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME VE DEVLET

1.1. Modern Devletin Gelişimi ve Vatandaşlık 7
1.1.1. Westphalia'dan Ulus-Devlete Vatandaşlık Nasıl Şekillendi? 9
1.1.2. Ulus-Devlette Vatandaşlık 13
1.1.2.1. Devlet-Vatandaş İlişkisinin Hukuki Çerçevesi 14
1.1.2.2. Toplumsal Hareketlerin Devlet-Vatandaş İlişkisinin Gelişiminde Rolü ve Sivil İtaatsizlik 17
1.2. Küreselleşme Döneminde Devlet ve Vatandaşlık 22
1.2.1. Küreselleşmenin Farklı Tanımları 22
1.2.1.1. Küreselleşme Savunucuları 25
1.2.1.2. Küreselleşme Karşıtları 27
1.2.1.3. Küreselleşmeye İlişkin Alternatif Görüşler 29
1.2.2. Devlet ve Küreselleşme 30
1.2.2.1. Küreselleşme Sürecinde Artan Karşılıklı Bağımlılık 30
1.2.2.2. Küreselleşme Sürecinde Devlete Yönelik Yeni Meydan Okumalar 32
1.2.2.2.1. Yeni Güvenlik Sorunları 33
1.2.2.2.2. Kimlik Krizi 34
1.2.2.2.3. Yeni Uluslararası Aktörlerin Artan Rolleri 35
1.2.3. Vatandaşlığın Küreselleşmesi 37
1.2.3.1. Ulusal Vatandaşlıktan Küresel Vatandaşlığa 39
1.2.3.2. Küreselleşme, Dijitalleşme ve Vatandaşlığa Etkileri 45

İKİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN TOPLUMSAL HAREKETLER

2.1. Değişen Toplumsal Hareketliliği Anlamada İki Teorik Yaklaşım 49
2.1.1. Sembolik Etkileşim Teorisi 50
2.1.1.1. Pragmatizm ve Davranışsalcılık 51
2.1.1.2. Sembolik Etkileşim Teorisinin Temel Yaklaşımları 52
2.1.2. Ağ Toplumu Yaklaşımı 56
2.2. Tarihsel Süreçte Toplumsal Hareketler 60
2.2.1. 1830'lardan Günümüze Toplumsal Hareketler 63
2.2.1.1. 19. Yüzyılda Toplumsal Hareketler 64
2.2.1.2. 20. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler 65
2.2.2. Yeni Toplumsal Hareketler 68
2.2.2.1. Yeni Toplumsal Hareketlerin Gelişimi 69
2.2.2.2. Yeni Toplumsal Hareketlerin Ana Özellikleri 71
2.3. Küreselleşme ve Toplumasal Hareketler 76
2.3.1. Küreselleşmeyle Gelen Teknolojik Dönüşümün Siyasal ve Sosyal Etkileri 76

2.3.2. Küresel Sivil Toplumun Gelişiminde Ulus-ötesileşme 80
2.3.3. Küreselleşme ile Dönüşen Siyaset ve Yeni Toplumsal Hareketler 82
2.3.4. Yeni İletişim Teknolojileriyle Gelişen Toplumsal Hareket: Dijital Aktivizm 86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME, YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE İRAN'DA TOPLUMSAL HAREKETLERE ETKİSİ

3.1. Yöntem 94
3.2. İran'da Toplumsal Hareketliliğe Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapı 95
3.3. 19. Yüzyıl Sonundan 20. Yüzyıl Ortasına Kadar İran'da Devrimler 99
3.3.1. Tütün Ayaklanması 100
3.3.2. Meşrutiyet Devrimi 103
3.4. 20.Yüzyılın İkinci Yarısında İran'da Toplumsal Hareket ve Devrimler 106
3.4.1. Rıza Şah Dönemi 106
3.4.2. Petrolün Millileştirilmesi 107
3.4.3. İran İslam Devrimi 108
3.4.3.1. Pehlevi Döneminde İran: Sosyal, Politik ve Ekonomik Durum 110
3.4.3.2. Ak Devrim 113
3.4.3.3. 1963 Ayaklanması 114
3.4.3.4. İslâmi Hareketin Yükselişi 115
3.4.3.5. Tebriz Olayı (18 Şubat 1978) 118
3.4.3.6. Sinema Rex Olayı 118
3.4.4. İran İslam Cumhuriyeti Dönemi 119
3.5. İran İslam Cumhuriyeti'nde Kadın Hareketi 123
3.5.1. İran'da Sol ve Kadın Hareketlerinin Birliktelik ve Tarihselliği 124
3.5.2. İran'da İslami Feminizm 126
3.5.3. Beyaz Çarşamba Hareketi 126
3.5.4. Mahsa Amini'nin Ölümü ve Protestolar 127
3.6. İran'da Sivil İtaatsizlik Hareketleri ve Sosyal Medyanın Rolü 128
3.7. İran Kadın Hareketleri ve Sosyal Medya Aktiviteler 131
3.7.1. İran'da Kadın Hareketleriyle Ilgili Haştagler 136
3.7.2. Sosyal Medya Haştaglerinin İran'da Kadın Hareketlerine Etkisi 136
3.7.3. Sosyal Medya Haştaglerinin Potansiyel Faydaları ve Sınırlamaları 137
3.7.4. Kadın, Yaşam, Özgürlük Ayaklanması ve Haştaglar 138
3.7.5. İran İslam Cumhuriyeti Hükümetinin Protestolara Müdahale İçin Sosyal Medya Kullanımı 145
3.7.5.1. Sosyal Medya Influencerlarının Rolü 149
3.7.5.2. Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Kullanımı 150
3.7.5.3. Eğitim ve Propaganda 151
3.7.5.4. "Kamuoyunun Düşüncelerini Düzeltme" Projeleri 152
3.7.5.5. Yerel ve Uluslararası Algı Üzerindeki Etkiler 152

SONUÇ 154
KAYNAKÇA 159
ÖZGEÇMİŞ 169

ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ

3.1. Masih Alinejad'ın Paylaşımlarına bir örnek.....134
3.2. Protestoların ilk 100 gününde en sık kullanılan haştagler.....143
3.3. Protestoların ilk 100 gününde sosyal medyada en popüler haştag'ler.....143
3.4. Protestolar Sırasındaki Paylaşımlardan Örnekler.....144
3.5. Protestolar Sırasında Instagram Erişim Hızı.....146
3.6. Hükümet Destekli Sosyal Medya Paylaşımı.....148

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve geleneksel toplumlardan endüstriyel toplumlara ve nihayet bilgi toplumlarına geçiş insan hayatının tüm yönlerini etkilemiştir. Bu düşünceyle birlikte, bütün dünya bir ağ yapısına benzetilir ve sanal gerçeklik kültürünün hakim olduğu bu ortamda; bireyler, gruplar, hükümetler, akımlar ve hareketler, mevcut medya araçlarını tam olarak kullanmak zorunda kalmaktadır.

Bu çerçevede, araştırmanın ana sorusu şudur: Devlet ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin evrimi dikkate alınarak, küreselleşme sürecinde iletişimin ve yeni bilgi teknolojilerinin bu ilişkideki rolü nedir? Ulusötesi, sembolik etkileşim ve ağ toplumu teorik çerçevesinin yardımıyla aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür: Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, devlet kurumunu değiştirerek, devlet-vatandaş ilişkisini dönüştürmüştür. Yeni bilgi teknolojileri siyasi geçiş yaratarak hareketlerin evriminde ve yeni toplumsal hareketlerin değişiminde de kilit bir rol oynamaktadır.

Bu araştırmada örnek olarak İran seçilmiştir. Demokratik olmayan bir ülkede toplumsal hareketlerin bilgi iletişim teknolojilerinden nasıl yararlandığı ve devlet ile hareketler arasındaki ilişki üzerinde rol oynayıp oynamadığı sorgulanmaktadır. Bu bağlamda İran'daki kadın hareketi merkeze alınarak, özellikle Mahsa Amini'nin yaşadığı şiddet olayı sonrasında ölümüyle başlayan toplumsal hareketlilik analiz edilmektedir. Bu hareketle ilgili önemli dönüm noktaları incelenmektedir. Toplumsal hareketin ilk hafta hem çevrimdışı hem de Twitter ve Instagramdaki etkinliği protestoların oluşmasına ve yayılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Çalışmada hareketin ilk altı ayı örnek olay olarak seçilmiştir; bunun nedeni hareketin ortaya çıkışına ve yayılımına odaklanma isteğidir.

Son olarak, araştırma şunu varsaymaktadır: Yeni bilgi- iletişim teknolojileri (akıllı telefonlar ve İnternet tabanlı medya), sosyal aktörler arasında ağ tabanlı ve yatay bağlantılar oluşturarak, özgürlük ve demokrasi kavramlarını genişleterek, eksiklikleri ve sorunları paylaşarak, sosyal hareket vizyonunun ve yönetişimin yasal sınırlarının ötesine geçmesine ve ulusötesi bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. Toplumsal hareketlerin aktörleri arasındaki etkileşimle birlikte, hareketlerin eylem repertuarı, hedefleri, talimatları ve stratejileri her geçen gün genişlemektedir. Bu bağlamda toplumsal hareketlerin dönüşümü, devletin toplumsal hareketlerle ilişkisinde de değişim yaratmıştır. Özellikle hareketlerin bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla kurdukları ulusötesi bağlantılar, devletin bu hareketlerle ilişkisini belirginleştiren unsurlardan biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeni bilgi- iletişim teknolojileri, sembolik etkileşim, Ulusötesileşme, sosyal hareketler, kadın hareketleri, İran.

SUMMARY

THE CASE OF WOMAN MOVEMENT IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

The development of information and communication technologies and the transition from traditional to industrial and finally to knowledge societies have affected all aspects of human life. With this thought in mind, the whole world is likened to a network structure, and in this environment dominated by virtual reality culture; individuals, groups, governments, currents, and movements have to use the existing media tools fully.

Within this framework, the main question of the research is as follows: Considering the evolution of the relationship between the state and social movements, what is the role of communication and new information technologies in this relationship in the globalization process? With the help of the transnational, symbolic interaction, and network society theoretical framework, the following hypothesis is put forward: New information and communication technologies have transformed the state-citizen relationship by changing the state institution. New information technologies have played a key role in the evolution of movements and the transformation of new social movements by creating political transitions.

In this research, Iran is chosen as an example. It questions how social movements in a non-democratic country utilize information communication technologies and whether they play a role in the relationship between the state and the movements. In this context, the women's movement in Iran is taken as the center and the social movement that started with the death of Mahsa Amini after a violent incident is analyzed. Important milestones related to this movement are analyzed. The activity of the social movement in the first week, both offline and on Twitter and Instagram, contributed greatly to the formation and spread of the protests. The first six months of the movement are chosen as the case study because of the desire to focus on the emergence and spread of the movement.

Finally, the research assumes the following: New information and communication technologies (smartphones and internet-based media) have led to the creation of network-based and horizontal connections between social actors, expanding the concepts of freedom and democracy, sharing deficiencies and problems, and allowing the social movement vision and governance to go beyond legal boundaries and transform into a transnational structure. With the interaction between the actors of social movements, the repertoire of actions, goals, instructions, and strategies of the movements is expanding daily. In this context, the

transformation of social movements has also created a change in the relationship between the state and social movements. In particular, the transnational connections established by movements through information and communication technologies have been one of the elements that have defined the relationship between the state and these movements.

Keywords: New information and communication technologies, symbolic interaction, transnationalization, social movements, women's movements, Iran.

GİRİŞ

Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, özellikle internet ve cep telefonları, küresel ölçekte sosyal hareketlerin oluşumunda, örgütlenmesinde ve sürdürülmesinde kritik bir role evrilmiştir (Eltantawi & Wiest, 2011: 1207). Bu teknolojiler, aktivistlerin iletişim ağlarını genişleterek, iş birliği yapma kapasitelerini artırarak ve kendilerini daha etkili bir şekilde ifade etmelerine olanak tanıyarak, sosyal hareketlerin dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Dünya Bankası aleyhindeki cep telefonu tabanlı protestolardan sansür mekanizmalarını aşmak için tasarlanan yazılımlara kadar uzanan geniş bir yelpazede, bu teknolojilerin toplumsal hareketlere olan etkisi gözlemlenmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) köklü dönüşüm, elektronik, dijital, sanal, siber ve çevrimiçi gibi kavramlarla temsil edilen yeni bir çağın başlangıcını müjdelemektedir. Bu dönüşüm, e-vatandaşlık, sanal yönetişim ve dijital/e-demokrasi gibi kavramların ortaya çıkmasıyla neticelenmiş, en azından bir elektronik varoluşa sahip birey, topluluk ve kurumlardan oluşan e-toplumun ve e-politikanın yükselişine tanıklık edilmiştir (Montazer Ghaem, 2002: 233-234).

Jean Baudrillard, modern toplumun somut maddi bir temelde değil, simülasyon ve sanal gerçeklik üzerine kurulu bir yapıya doğru evrildiğini savunur. Bu yeni toplumsal düzende, elektronik araçlar bilgi çağının kültürel kodlarını belirleyerek sembolik iletişimin ana aktörü haline gelir (Castells, 2008: 354). Ağa bağlı bir toplumun doğuşu, sanal gerçekliğin yaygınlaşması, siyasetin medya aracılığıyla şekillenmesi, zamanın göreli hale gelmesi ve sanal savaş gibi olgular, bilgi devriminin beraberinde getirdiği dönüşümün önemli sonuçları arasındadır. Bu dönüşüm, aynı zamanda "yumuşak güç" olarak adlandırılan yeni bir güç türünün ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Toplumsal hareketler, belirli bir kolektif kimlik etrafında örgütlenen bireyler, gruplar ve kurumların, siyasi kurumların sınırlarını aşarak sosyal, politik ve kültürel dönüşümleri gerçekleştirme veya engelleme amacıyla gerçekleştirdikleri kolektif eylemler olarak tanımlanabilir (Maiba, 2005: 41-45). Küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle birlikte, toplumsal hareketlerin aktörleri ve amaçları giderek çeşitlenmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Küreselleşme ve küresel yönetişimin en belirgin özelliklerinden biri, bu süreçlere dahil olan aktörlerin sayısındaki artış ve bu aktörlerin heterojen yapısıdır.

James Rosenau, "Dünya Politikasındaki Tıkanıklık" adlı çalışmasında, yeni elektronik iletişim teknolojilerinin sosyal hareketlerin oluşumunu ve büyümesini hızlandırdığını belirtir. Bu teknolojiler sayesinde, vatandaşların siyasi sürece katılımı daha kolay hale gelmiş ve sivil toplumun etkinliği artmıştır. Rosenau'ya göre, bu durum, geçmişe kıyasla sivil katılımın daha net bir şekilde tanımlanabilmesine ve ifade edilebilmesine olanak sağlamıştır (Rosenau, 1990: 36-37).

Son yıllarda, uluslararası arenada daha önce marjinalize edilen aktörlerin, özellikle de sivil toplum örgütlerinin ve aktivistlerin, küresel siyasetteki etkisi giderek artmıştır. Bu durum, en belirgin şekilde küresel çevre politikaları alanında gözlemlenmektedir (Roberts, 2007). Bu tür hareketler, ulus-devlet sınırlarını aşan, transnasyonal bir karaktere bürünme eğilimindedir.

Sidney Tarrow'un tanımına göre, transnasyonal sosyal hareketler en az iki ülkede örgütlenmiş, sosyal olarak mobilize olmuş gruplardır. Bu hareketler, genellikle devletler, uluslararası kuruluşlar veya çokuluslu şirketler gibi güçlü aktörlerle çatışmalı bir ilişki içindedir. 1990'lardan itibaren, transnasyonal sosyal hareketlerin hem sayısı hem de etkisi önemli ölçüde artmıştır (DellaPorta, Andretta, Mosca ve Riter, 2006).

Günümüz siyaset anlayışı, postmodern bir dönüşüm geçirerek 'post-politika' olarak adlandırılan yeni bir paradigma doğrultusunda şekillenmektedir. Bu paradigma, 'tarihin sonu' gibi determinist söylemlerden uzaklaşarak, sol-sağ ideolojik çatışmaların ötesine geçmeyi hedefleyen, küresel sivil toplum, kozmopolit demokrasi ve diyalog demokrasi gibi daha kapsayıcı ve uzlaşmacı yaklaşımlara yönelmektedir. Bu söylemlerin ortak paydası, siyasetin geleneksel olarak anlaşılan 'özü'nü sorgulayarak, daha çok yönetim ve işbirliği mekanizmalarına odaklanmasıdır.

'Partisiz demokrasi', 'diyalog demokrasi', 'kozmopolit demokrasi', 'iyi yönetişim' ve 'küresel sivil toplum' gibi kavramlar, siyasi çatışmayı reddeden ve siyasi eylemi daha çok konsensüs ve uzlaşma üzerine kuran bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım, siyasi meselelerin temelde bir çatışma değil, ortak çözümler bulunması gereken sorunlar olduğu iddiasına dayanır. Bu nedenle, bu kavramların hedeflediği, sol ve sağ gibi ideolojik kutuplaşmaların ötesinde, küresel ölçekte birlik ve beraberliği sağlayan evrensel bir yönetim modelidir.

Siyaset teorilerinin temelinde yatan temel varsayım, genellikle empati ve karşılıklılık ilkelerine dayalı, idealize edilmiş bir toplumsal dayanışma vizyonudur. Bu perspektifte, şiddet ve çatışma, rasyonel aktörler arasında karşılıklı faydaya dayalı bir sosyal sözleşme ve şeffaf

iletişim mekanizmalarının geliştirilmesiyle aşılabilecek, tarihsel süreçte ortaya çıkmış sorunlar olarak görülür. Bu bağlamda, modern iletişim ve bilgi teknolojilerinin yükselişi, coğrafi sınırların bulanıklaşması, devlet otoritesinin zayıflaması ve ulus-devlet sisteminin erozyonu gibi önemli sonuçlar doğurarak uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın karmaşık bir şekilde artmasına neden olmuştur.

Küreselleşme sürecinde yaşanan yapısal dönüşümler, toplumsal hareketlerin dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Bu dönüşümde, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerin önemli bir katalizör görevi üstlendiği görülmektedir. Yeni iletişim araçları, toplumsal hareketlere daha geniş kitlelere ulaşma, örgütlenme ve eylem koordinasyonu konusunda benzeri görülmemiş imkanlar sunarak, hareketlerin hem coğrafi hem de ideolojik sınırlarını aşmasına olanak sağlamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, küresel düzeyde toplumsal hareketlerin doğası, örgütlenme biçimleri ve etkileri üzerinde derin dönüşümler yaratmıştır. Bu teknolojiler, toplumsal hareketlere daha geniş kitlelere ulaşma, örgütlenme ve eylem koordinasyonu konusunda benzeri görülmemiş imkanlar sunarak, hareketlerin hem coğrafi hem de ideolojik sınırlarını aşmasına olanak sağlamıştır. Bu durum, uluslararası sistemde güç dengesini de etkilemiş, devletlerin tekil ve mutlak güç anlayışı yerini daha karmaşık ve çok katmanlı bir güç anlayışına bırakmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, güç sadece askeri ve ekonomik kapasitelerle değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel etkiyle de ölçülür hale gelmiştir. Uluslararası sistemdeki bu dönüşüm, aktör çeşitliliğinin artmasına ve devletlerin etki alanlarının daralmasına neden olmuştur. Artık sadece devletler değil, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler ve hatta bireyler de küresel siyasette önemli rol oynamaktadır. Bu durum, devletlerin egemenlik anlayışını yeniden gözden geçirmesine ve uluslararası ilişkilerde daha karmaşık bir denge kurmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, toplumsal hareketlerin güçlenmesine ve uluslararası sistemin daha demokratik ve katılımcı bir hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu durum aynı zamanda yeni zorlukları da beraberinde getirmiştir. Devletler, bu yeni düzende etkinliğini sürdürebilmek için yeni stratejiler geliştirmek zorunda kalırken, toplumsal hareketler de iç ve dış güçlerle mücadele etmek durumunda kalmaktadır.

Yeni iletişim teknolojileri, toplumsal hareketlere hem yeni fırsatlar sunmuş hem de hareketlerin yapısını ve dinamiklerini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu teknolojiler, hareketlerin hem hükümetleri hem de diğer aktörleri etkileme kapasitesini güçlendirerek,

onlara daha geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Ancak, transnasyonal sosyal hareketlerin karmaşık yapısını anlamak için öncelikle bu hareketlerin temel özelliklerini belirlemek gerekmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, sosyal ilişkilerin ve dolayısıyla toplumsal hareketlerin sanal ortama taşınmasına ve küreselleşmesine yol açmıştır. Bu durum, hareketlerin sınır ötesi, merkeziyetsiz ve çok kültürlü bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Küresel ekonomik ve çevresel sorunlara odaklanan transnasyonal hareketler, genellikle kapitalizme karşı mücadele ve küreselleşmenin yarattığı eşitsizlikleri giderme gibi ortak hedeflere sahiptir. Bu hareketler, aynı zamanda, devletlerin kontrolünden bağımsız olarak, kendi bağlamlarını oluşturma ve küresel bir ağ içinde örgütlenme kapasitesine sahiptir.

Bu çalışmanın amacı küreselleşme süreciyle paralel gelişen bilgi iletişim teknolojilerinin devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerde yarattığı değişimi ve değişimin toplumsal hareketliliğe etkisini değerlendirmektir. Bu çalışmanın temel hipotezi, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin, sosyal hareketlerin yapısını, dinamiklerini ve etkilerini derinlemesine dönüştürdüğü yönündedir. Yeni bilgi ve iletişim teknoloji, sosyal aktörler arasında ağ tabanlı ve hiyerarşik olmayan ilişkiler kurarak, özgürlük ve demokrasi kavramlarına yeni anlamlar yükleyerek ve küresel düzeyde sorunların paylaşımını kolaylaştırarak, sosyal hareketlerin vizyonunu ve eylem alanlarını genişletmektedir. Bu süreçte, sosyal hareketlerin aktörleri arasındaki etkileşimin artmasıyla birlikte, hareketlerin eylem repertuvarı, hedefleri ve stratejileri de sürekli olarak gelişmektedir. Çalışmanın merkezi sorusu, bu dönüşümün toplumsal hareketler ile devlet arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği ve yeni bir ilişki biçiminin ortaya çıkıp çıkmadığıdır. Bu bağlamda İran örneği ve özelde de İran'daki kadın hareketinin yeni bilgi iletişim teknolojilerinden yararlanıp yaralanmadığı, devletin yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu hareketlere müdahale biçimlerinin nasıl değişim gösterdiği açığa çıkarılacaktır. Tez çalışması, 1999 yılından günümüze kadar olan süreçte ortaya çıkan ve uluslararası düzeyde etkileri bulunan sosyal hareketlerin incelenmesine odaklanmaktadır. Özellikle, transnasyonal karakter taşıyan ve sistemik düzeyde değişimleri tetikleyen hareketlerin analizi, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, İran İslam Cumhuriyeti özelinde kadın hareketinin incelenmesi yoluyla, devlet-toplumsal hareket ilişkisi ve bu ilişkinin hareketlerin başarı veya başarısızlığı üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Çalışmada, İranlı kadın hareketinin hedeflerine ulaşma düzeyi ve devletin bu harekete yönelik tutumunun bu süreçteki rolü mercek altına alınacaktır.

Orta Doğu'da siyasi İslam'ın en belirgin örneklerinden biri olan İran'ın teokratik yönetim yapısı ve İslam Devrimi'ne giden süreçte ve sonrasında toplumsal hareketlere bakış incelenmektedir. 1979 İslam Devrimi sonrası İran'da yaşanan köklü dönüşüm, din ve siyaset arasındaki ilişkinin yeniden şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Literatürdeki çalışmalar, özellikle devrim sonrasında İran'ın siyasi sisteminde gözlemlenen değişimleri, ülkenin nükleer programı ve bölgesel rolü gibi konuları ele almaktadır. Bu çalışmada ise İran'da internet ve sosyal medya gibi yeni teknolojilerin yükselişi, siyasi katılım, sivil toplum örgütlenmesi ve devlet-toplum ilişkileri üzerindeki etkileri açısından incelenecektir

Son yıllarda sosyal medya platformlarının yükselişi, İran'daki kadın hareketlerinin dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Özellikle Twitter, Facebook ve Instagram gibi platformlar, İranlı kadın aktivistlere toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde güçlü bir araç sunmuştur. Bu platformlar, kadın aktivistlerin örgütlenmelerini, bilgi paylaşımını ve kolektif eylemlerini kolaylaştırarak, hareketin görünürlüğünü artırmıştır. Sosyal medya, İranlı kadınların yaşadığı hak ihlalleri ve ayrımcılıklara dair kişisel deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanıyarak, hem uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş hem de kadınlar arasında dayanışmayı güçlendirerek bir topluluk bilinci oluşturmuştur. Bu sayede, İranlı kadın hareketleri, uluslararası baskıyı artırarak İran hükümetini kadın hakları konusunda reform yapmaya zorlamıştır. Sosyal medya, aynı zamanda kadın hareketlerinin gündemini belirleme ve kamuoyunu bilinçlendirme konusunda da önemli bir rol oynayarak, kadın hakları mücadelesini daha geniş kitlelere taşımıştır. İran'da veri toplamak hükümetin kısıtlamaları ve güvenlik soruşturmaları zor olabilir. Bu nedenle, mevcut literatürün yanı sıra, sosyal medya analizleri gibi yöntemlere başvurmak gerekmektedir. Tez çalışmasında da hem toplumsal hareketlere destek verenlerin hem de karşıt noktada devletin toplumsal hareketlerin etkisini azaltmak için yeni bilgi teknolojilerinden özellikle de sosyal medyadan nasıl yararlandıkları incelenmektedir. Bu çerçevede Masha Amini'nin ölümü sonrasında yaşanan protestoları odak noktası olarak belirlenmiş, Facebook, TikTok ve Twitter üzerinden yapılan paylaşımlar incelenmiş ve trend topic olan haştagler (#) çerçevesinde ne kadar paylaşım yapıldığı ve paylaşımların içeriği betimleyici bir yöntemle analiz edilmiştir.

Bu çerçevede tezin ilk bölümünde küreselleşmenin farklı tanımları, devlet üzerindeki yarattığı dönüşüm ve vatandaşlığın özellikle yeni bilgi teknolojileri kullanımı ile nasıl değiştiği incelenmiştir. İkinci bölümde ise bu değişimle de bağlantılı olarak toplumsal hareketlerin, özellikle 1970 sonrasında teorik ve pratik gelişimi gözlenen yeni toplumsal hareketlerin, küreselleşme sürecinde nasıl bir dönüşüm yaşadığı, yeni iletişim teknolojilerinin

toplumsal hareketler üzerindeki etkisi bağlamında ele alınmıştır. Son bölümde ise İran örneğinde ülkedeki toplumsal yapı ve toplumsal hareket dinamikleri değerlendirilmiş; bu doğrultuda İran'daki kadın hareketi özelinde bilgi iletişim teknolojilerinin toplumsal hareketler ve devlet tarafından nasıl kullanıldığı analiz edilmiştir. Bu analiz küreselleşme sürecindeki değişimlerin otokratik bir ülkedeki yansımalarını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma, İran'ı hem bir vaka çalışması olarak ele alarak hem de daha geniş bir coğrafyada geçerli sonuçlar çıkararak, Orta Doğu'da siyasi İslam, otoriter rejimler, teknolojik değişim ve küreselleşme gibi kavramların kesiştiği bir alan üzerinde önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. İran'ın katı kurallı siyasi yapısı, Batı yaptırımları ve bölgesel güç mücadeleleri gibi dışsal faktörlerle birlikte, ülke içindeki sosyal ve siyasi hareketliliği şekillendirmektedir. Bu çalışma, İran'daki siyasi İslam deneyimini, Orta Doğu'daki diğer Arap ülkeleriyle karşılaştırmalı bir perspektifte değerlendirecek çalışmalar için, İslam coğrafyasında siyasi değişimlerin dinamiklerini daha iyi anlamaya yönelik katkı sağlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME VE DEVLET

Bu bölüm modern devletin ortaya çıkışı ve devlet-vatandaş ilişkisinin nasıl şekillendiği konusuna odaklanmaktadır. Tezin teorik çerçevesini de oluşturan bu bağlamda devlet-vatandaş ilişkisinin anlaşılması, küreselleşme sürecinin ve yeni teknolojilerin bu ilişkiyi nasıl dönüştürdüğünü de açığa çıkarmayı sağlayacaktır. Bu dönüşüm, toplumsal hareketlerin gelişimi ve küreselleşme sürecindeki değişimleri anlayabilmek açısından zemin oluşturacaktır.

1.1. Modern Devletin Gelişimi ve Vatandaşlık

Modern devletin gelişim sürecinde farklı tarihsel, siyasal ve sosyal etkenler söz konusu olsa da Westphalia Antlaşması ile modern devletin gelişimi arasında paralellik kurulmaktadır. 1648 yılında imzalanan ve 30 Yıl Savaşları'na son veren Westphalia Antlaşması'nı gelecekteki diplomatik müzakereler ve barış antlaşmaları için bir örnek oluşturmuş; anlaşmanın kapsamlı ve kapsayıcı doğası, çatışmaları çözme ve karmaşık konuları diyalog ve uzlaşma yoluyla ele alma modeli olarak kabul edilmiştir. 17. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan süreçte uluslararası sistem ve devletlerin yapısında ciddi değişiklikler yaşanmış, özellikle 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile vatandaşlık nosyonunun ve devlet-vatandaş ilişkisinin yasal zemini ortaya çıkaran gelişmeler belirginleşmiştir. Bu bölümde önce Westphalia'dan ulus-devlete uzanan süreçteki değişim ve ardından ulus-devlette vatandaşlığın gelişimi incelenecektir.

Ulus-devletin gelişim süreci, devlet-vatandaş ilişkisinin de hangi çerçevede geliştiğini ortaya koymaktadır. Devlet ile vatandaşları arasındaki ilişkinin çerçevesi, hükümet ile hizmet ettiği insanlar arasındaki hakları, sorumlulukları ve etkileşimleri yöneten karmaşık ve çok yönlü bir sistemdir. Bu çerçeve, bir toplumdaki güç ve otorite dinamiklerini şekillendiren çok çeşitli yasa, düzenleme, politika ve uygulamaları kapsamaktadır. Devlet-vatandaş ilişkileri çerçevesi özünde, hükümetin düzeni sürdürme ve hizmet sunma ihtiyaçlarını bireylerin özgürlük, eşitlik ve karar alma sürecine katılım haklarıyla dengelemek için tasarlanmıştır. Bu çerçeve sürekli olarak gelişmekte ve toplumdaki, teknolojideki ve küresel politikadaki değişikliklere uyum sağlamakta ve devlet ile vatandaşları arasında hakların, kaynakların ve fırsatların dağıtımı konusunda devam eden müzakereleri yansıtmaktadır. Özünde devlet-vatandaş ilişkileri çerçevesi, demokratik bir toplumda her iki tarafın beklentilerini ve yükümlülüklerini tanımlayan, hükümet ile yönetilenler arasındaki toplumsal sözleşmenin

üzerine inşa edildiği temeldir.

Ulus-devlet modeli zaman içinde devlet ile vatandaşları arasındaki dinamik ilişkiyi belirli bir çerçeve içerisinde şekillendirecek şekilde gelişmiştir. Bu çerçeve, bireylerin hükümetlerle (veya tam tersi) nasıl etkileşimde bulunduğunu etkileyen çeşitli politik, sosyal ve ekonomik faktörleri kapsar. Ulus-devlet modeli, vatandaşların hak ve sorumluluklarını, toplumdaki güç dağılımını ve bir ülkenin genel yönetişim yapısını anlamak için bir temel görevi görür. Bu modelin evrimini inceleyerek devlet-vatandaş ilişkisinin karmaşıklığı ve bunun dünya çapında modern siyasi sistemleri nasıl şekillendirmeye devam ettiği konusunda fikir sahibi olabiliriz.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle devlet-vatandaş ilişkisi yeniden şekilleniyor. Vatandaşlar dijital platformlar aracılığıyla daha fazla güçlenip katılım sağladıkça, devletler de yönetim yaklaşımlarını şeffaflığı, katılımı ve hesap verebilirliği sağlayacak şekilde uyarlamalıdır. Hükümetler, bu ilkeleri benimseyerek vatandaşların seslerinin duyulduğunu, değer verildiğini ve toplumlarını şekillendirmeye aktif olarak dahil olduklarını hissettikleri daha güçlü ve daha kapsayıcı bir demokrasiyi teşvik edebilir. Dijital platformların ortaya çıkışı vatandaşlara endişelerini, taleplerini ve isteklerini ifade edebilecekleri yeni yollar sağladı. Sosyal medya, çevrimiçi dilekçeler ve diğer dijital araçlar aracılığıyla bireyler artık küresel ölçekte hükümetleriyle ve diğer vatandaşlarla doğrudan iletişim kurabiliyor. Bu yeni keşfedilen bağlantı kurma ve işbirliği yapma yeteneği, vatandaşlar arasında daha büyük bir güçlenme hissinin oluşmasına yol açtı; çünkü artık hayatlarını etkileyen politikaları ve kararları aktif olarak şekillendirebiliyorlar. Katılım, gelişen devlet-vatandaş ilişkisinin bir diğer önemli yönüdür. Vatandaşlar artık hükümet kararlarının pasif alıcıları olmak istemiyor; topluluklarını ve toplumlarını şekillendirmede aktif olarak yer almak istiyorlar. Devletler, kamuya açık istişareler, vatandaş toplantıları ve katılımcı bütçeleme gibi anlamlı vatandaş katılımına olanak tanıyan platformlar ve mekanizmalar oluşturmalıdır. Devletler, vatandaşları karar alma süreçlerine dahil ederek politika ve girişimlerin hizmet ettikleri insanların ihtiyaçlarını ve isteklerini yansıtmasını sağlayabilir. Bu değişikliklerin ışığında devletler, toplumlarını yönetmede güncel ve etkili kalabilmek için yönetim yaklaşımlarını uyarlamalıdır. Vatandaşlar hükümetlerinin açık ve hesap verebilir olmasını beklediğinden, bu yeni çağda şeffaflık hayati önem taşıyor. Geniş miktarda bilgiye erişim sayesinde vatandaşlar, hükümetlerinin eylemlerini inceleyebilir ve daha yüksek düzeyde şeffaflık talep edebilir. Bu nedenle devletlerin politikaları, karar alma süreçleri ve kamu harcamaları hakkında net ve kolay erişilebilir bilgiler sağlamak için ortak çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Son olarak, hesap verebilirlik, devlet ile vatandaşları arasındaki güvenin korunmasında çok önemlidir.

Düşüncelerini dile getirebilme ve hükümetlerini sorumlu tutabilme becerisine sahip vatandaşlar, liderlerinden kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini bekliyor. Devletler, performanslarını izleyecek ve değerlendirecek mekanizmalar kurmalı ve vatandaşların eylemlerinden dolayı kendilerini sorumlu tutabilmelerini sağlamalıdır. Bu, bağımsız denetim organları, ihbarcıları koruma yasaları ve hükümet faaliyetlerine ilişkin düzenli raporlama yoluyla başarılabilir. Geçmişte ulus-devlet, devlet ile vatandaşları arasındaki dinamiklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Vatandaşlık kavramı eşitlik ve karar alma süreçlerine aktif katılım ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Ancak günümüzün birbirine bağlı dünyasında geleneksel devlet-vatandaş ilişkisi yeniden şekilleniyor. Küreselleşme, farklı uluslardan bireyler arasında, sınırları bulanıklaştırarak ve ulus devletin otoritesine meydan okuyarak birbirine bağlılık duygusunu beraberinde getirdi. Eş zamanlı olarak, teknolojik gelişmeler, özellikle de dijital platformların yükselişi, vatandaşların fikirlerini dile getirmelerine ve kamusal söylemlere daha önce hiç olmadığı kadar katılmalarına olanak sağlamıştı. (Anderson, 1991). Bu tartışmalar devletin ve vatandaşlık ilişkisinin gelişim sürecinde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

1.1.1. Westphalia’dan Ulus-Devlete Vatandaşlık Nasıl Şekillendi?

1648'de Vestfalya Antlaşmaları'nın imzalanması, Avrupa'daki siyasi örgütlenmede önemli bir değişikliğin başlangıcı oldu. Bu anlaşmalar ulus-devlet sisteminin temelini oluşturdu ve bu da Ortaçağ feodal yapısının, Papalığın ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun otoritesinin gerilemesiyle sonuçlandı. Westphalia Antlaşması, diplomasi ve müzakerenin kalıcı barış ve istikrar sağlamak için etkili araçlar olabileceğini gösterdi. Ayrıca, antlaşma Avrupa devletleri arasında bir güç dengesi oluşturmaya yardımcı oldu. Tek bir devletin kıtayı domine edemeyeceğini ve gelecekteki çatışmaların çıkmasını önlemek için hassas bir dengeyi korumanın önemini vurguladı. (Manfred, 1994: 629-653.)

Bu güç dengesi kavramı uluslararası ilişkilerde temel bir ilke haline geldi ve ittifakların ve diplomatik stratejilerin oluşumunu etkiledi. 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması, modern devlet sisteminin gelişiminde önemli bir dönüm noktasını işaret etti. Antlaşma, sayısız siyasi, dini ve toprak konularını ele alan karmaşık ve kapsamlı bir çözüm sundu. Ayrıca, antlaşma, devletlerin sınırlarının saygı duyulması gerektiği ve güç kullanımı veya fetih yoluyla değiştirilemeyeceği anlamına gelen toprak bütünlüğü kavramının önem kazanmasını sağladı. Bu kavram, karışıklıkları önlemek ve tartışmalı bölgeler üzerindeki gelecekteki çatışmaları engellemek için önemliydi. Diğer devletlerin iç işlerine müdahale

etmeme ilkesi de resmileştirilmiş, barışçıl bir birlikte yaşama ve diplomasi çerçevesi sağlamıştır. (Manfred, 1994: 629-653.)

Westphalia Antlaşması'nın önemli sonuçlarından biri de devlet egemenliği ilkesinin tanınmasıydı. Bu ilke, her devletin dış etkilerden bağımsız olarak kendi işlerini yönetme özel hakkına sahip olduğunu doğrulamıştır. Bu antlaşmadan önce, yöneticilerin otoritesi genellikle dini kurumlardan gelmekteydi, ancak Westphalia sistemi odak noktasını seküler yönetim ve devletin meşru siyasi varlık olarak değiştirdi. (Kagan, 2006: 1628) Westphalia Antlaşması, modern devletin yapısını şekillendirmenin yanı sıra uluslararası ilişkiler açısından da geniş kapsamlı sonuçları olan önemli bir rol oynamıştır. Devlet egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve müdahale etmemenin tanınması, uluslararası ilişkilerde etkileşimleri yönlendirmiş ve modern dünyanın prensiplerini şekillendirmiştir. Ayrıca dini kurumların hakimiyetinden ayrılmayı sağlamış ve seküler yönetimi teşvik etmiştir. Sonuç olarak, bu antlaşma, modern devlete geçiş için sahneyi hazırlayan tarihsel bir dönüm noktası olmuştur (Gellner, 1983, Anderson, 1991).

Westphalia döneminden önce günümüzdeki anlamıyla ulus devlet sistemi mevcut değildi. Din, siyasi ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynamaktaydı; dini otorite, siyasi otoriteyle yakından bağlantılıydı. Millet ve milliyetçilik fikirleri henüz gelişme aşamasındaydı. Westphalia Barışı'nın imzalanmasıyla Avrupa'da düzen değişmeye başladı. Egemenlik kavramı ulus devletlere atfedilerek imparator ve krallardan uluslara ve halka kaydırılmıştır. Ulus-devlet, belirli bir coğrafyada yaşayan, ortak dil ve kültüre sahip insanlardan oluşan siyasi varlık olarak tanımlanmaktadır. Vatandaşlık, ulusal kimlik duygusunun geliştirilmesine yardımcı olan ulus devlete bağlılık ve katılıma dayanmaktadır. Din ve devletin ayrılması laikliğin ön plana çıkmasına, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına yol açmıştır. (Gellner, 1983: 132).

Egemenlik, nihai yetki ve gücün milletin bütününde olduğunu ve bu gücün milletin vatandaşları tarafından demokratik olarak seçilen temsilciler tarafından kullanıldığını ileri süren temel bir kavramdır. Vatandaşlık ise ülkesinin işlerine sadakat gösteren ve aktif olarak katılan kişilere veriliyor. Vatandaşlar olarak bireyler, düşünce ve ifade özgürlüğünün yanı sıra toplanma ve barışçıl gösteri yapma özgürlüğünü de içeren devredilemez bazı hak ve özgürlüklerle donatılmıştır. Ancak vatandaşlığın aynı zamanda bazı sorumlulukları da beraberinde getirdiğini unutmamak gerekir. Vatandaşlar, vergi yükümlülüklerini yerine getirmek ve gerekirse askerlik hizmeti de dahil olmak üzere, ülkelerinin kanunlarına görev bilinciyle uymalıdır. Çağdaş dünyada egemenlik, vatandaşlık, haklar ve sorumluluklara ilişkin bu ilkeler, uluslar ve vatandaşlar arasındaki etkileşimlerin şekillendirilmesinde ve

yönetilmesinde hayati bir rol oynamaya devam etmektedir.

Vatandaşlığın ortaya çıkışında, güç ve karar alma mekanizmasının dağıtılma biçiminde önemli bir değişime işaret eden Fransız Devrimi'nin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu dönüşüm büyük ölçüde 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden ve ardından gelen 1791 Fransız Anayasası'ndan etkilenmiştir (Anderson, 1991: 57). Bu önemli belgeler, ulusal egemenliğin kurulmasında ve otoritenin monarşiden vatandaşlara devredilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Perspektifteki bu değişimle birlikte bireyler artık yalnızca tebaa olmaktan çıkmış, belirli sosyal haklara sahip ve belirli yükümlülük ve sorumluluklarla bağlı vatandaşlar olarak tanınmıştır. 18. yüzyılda otoriter bir toplumdan yasal bir topluma geçiş, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin kuruluşunun da temelini atmıştır (Anderson, 1991: 59).

Fransız Devrimi'nin ardından Napolyon'un imparatorluk denemesi, vatandaşlık görevinin önemli bir parçasının da vatanı korumak olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. 19. Yüzyılda gelişen sol hareketlerin enternasyonalist düşünceleri ve sınıfsız ve devletsiz toplum ideallerine rağmen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, vatandaş temelli askerlerin ülkeleri için canlarını feda ettikleri bir yıkıma sahne olmuştur. Savaş sonrası yeni düzende Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kurulması ile devlet egemenliğinin ve uluslararası barışın korunması yönünde uluslararası yasal dayanaklar sağlanmıştır. Bunun yanında vatandaşların temel insan haklarının tanınmasında da daha ileri adımlar atılmış; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca, 4 Kasım 1950'de Avrupa Konseyi, İnsan Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme'yi onaylamıştır. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin gelişmeleri ile, vatandaşların haklarını yetkililerden talep etmeye başlaması ve bu talepleri daha geniş insan hakları çerçevesiyle birleştirmesi, "kamu özgürlüğü"[1] kavramını (Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 2012)[2] daha da sağlamlaştırdı. Özgürlük kavramının içinde siyasi özgürlük, basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, din özgürlüğü, eğitim özgürlüğü gibi çeşitli alt unsurlar da ortaya çıktı. Tarihsel dönemlerde özgürlüğün mevcudiyeti konusunda dalgalanmalar yaşansa da bu durum Avrupa'da hukuk literatüründe giderek daha fazla tanınan ve belgelenen vatandaşlık haklarının kademeli olarak ilerlemesine engel olmadı (Benhabib, 1996). Bunun yanında özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında hızlanan ve sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmaya başladığı dekolonizasyon sürecinde özgürlük, insan hakları ve adalet söylemleriyle birlikte ulus-devletleşme ve vatandaşlık bağının kurulmasında yeni bir aşamaya geçilmesini

[1] Kamu özgürlüğü, bireylerin devlet tarafından korunması ve teşvik edilmesi gereken temel hak ve özgürlükleridir. Bu hak ve özgürlükler, bireylerin siyasi ve sosyal hayatta aktif katılımını, fikirlerini özgürce ifade etmesini ve insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamlarını sürdürmesini sağlar.

[2] Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (2012). Kamu Özgürlüğü ve Sivil Toplum: Avrupa'da Demokrasinin Geleceği. Rapor No. 14557.

sağlamıştır.

Ulus devletlerin kuruluşunda 1789’dan 1970’lere kadar uzanan süreçte pek çok zorluk da ortaya çıkmıştır. Bu zorluklardan bazıları şunlardır:

- Milliyetçilik Akımlarının Yönetimi: Farklı etnik gruplar ve milliyetçilik akımlarının birleştirilmesi ve ortak bir kimlik oluşturulmayı önem taşımaktaydı. Örneğin, Balkanlar'da çok sayıda etnik grup ve milliyetçilik hareketi vardı. Bu durum, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasına ve birçok yeni ulus devletin ortaya çıkmasına yol açtı. Soğuk Savaş sonrasında ile etnik ve dini ayrımlar Yugoslavya’da ve Somali’de devletin ortadan kalkmasına uzanan bir süreci başlatacaktır.
- Sınırların Belirlenmesi: Coğrafi ve tarihi etkenler göz önünde bulundurularak adil ve kabul edilebilir sınırlar çizmek zordu. Örneğin, Afrika'daki birçok sınır, sömürgeci dönemde rastgele çizilmiş ve etnik grupları bölen sınırlar oluşturmuştur.
- Merkezi Otoritenin Kurulması: Yerel ve bölgesel güçlerin merkezi hükümete tabi olmasını sağlamak zordu. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra birçok yeni ulus devlet ortaya çıktı. Bu devletler, merkezi otoriteyi kurmakta ve yerel güçleri kontrol altına almakta zorlandılar.
- Ekonomik Kalkınma: Yeni ulus devletler, yoksulluk ve altyapı eksikliği gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıyaydı. Örneğin, birçok Avrupa ülkesi sanayi devrimine ayak uydurmakta zorlandı ve ekonomik kalkınmada geride kaldı.
- Demokrasinin Geliştirilmesi: Birçok ulus devlet, otoriter rejimler altında kuruldu ve demokrasinin kurumsallaşması zaman aldı.

  Örneğin, Latin Amerika'daki birçok ülke bağımsızlıklarını kazandıktan sonra uzun süre askeri diktatörlükler tarafından yönetildi.
- Sosyal Eşitsizlik: Farklı etnik gruplar, sınıflar ve cinsiyetler arasında eşitsizlik yaygındı. Örneğin, birçok ülkede kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip değildi ve azınlık grupları ayrımcılığa maruz kalıyordu.
- Küresel Güçlerle İlişkiler: Yeni ulus devletler, ABD, SSCB ve Avrupa'daki büyük güçlerle ilişkilerini dengelemek zorundaydı.

Dil politikaları, eğitim sistemleri, dini özgürlük, kültürel kimlik gibi konularda da ek olarak ulus devletlerin kuruluşu sırasında birçok tartışma ve zorluk yaşanmıştır. Bunun yanında ulusal hükümetin ortaya çıkışı, orijinal insan hakları anlayışını gölgede bırakarak vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu iki fikir birbirinden farklıydı; biri ulusal yasalara, diğeri ise uluslararası insan haklarına yansıdı. Ulusal hükümetlerin

anayasalarının meşruiyetlerinin önemli bir kısmını insan hakları doktrininden aldığını hatırlamak önemlidir (Ghavam, 2001: 53).

Devletlerin vatandaşlarının beklentilerini karşılayamamaları toplumsal huzursuzluğa, sınıf hareketliliğine ve devrimci hareketlere yol açmıştır. Halk, hükümet politikaları konusunda giderek daha fazla bilinçlenmeye ve ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda ulus-devletleşme sürecinde toplumsal hareketlerin rolüne de önem kazanmıştır. Sonraki bölümde vatandaşlığın ulus-devlet içinde nasıl konumlandığı ele alınacaktır.

1.1.2. Ulus-Devlette Vatandaşlık

Ulus-devlet bağlamında vatandaşlık, belirli haklara sahip olan ve belirli bir ulusun üyesi olarak tanınan bireylerin hukuki ve sosyal konumunu ifade eder. Ulus-devlet yapısının temeli olarak hizmet vermekte ve sakinleri arasındaki kolektif kimliğin ve aidiyet duygusunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Genel olarak vatandaşlık, haklar ve özgürlükler, sorumluluklar, siyasi katılım ve ulusal kimlik dahil olmak üzere bireylerle devlet arasındaki ilişkiyi tanımlayan çeşitli özellikleri kapsar. Bu unsurlar, vatandaşların toplum içindeki rolünü şekillendirmek ve bir ulusun genel dokusuna katkıda bulunmak için birlikte çalışır. Ayrıca vatandaşlık, ulusal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Vatandaşlar sıklıkla ortak dil, kültür, tarih ve değerler aracılığıyla uluslarına ait olma ve onlara bağlılık duygusu hissederler. Bu ortak kimlik, vatandaşlar arasında birlik ve dayanışma duygusunu geliştirerek bireylerle ülkeleri arasındaki bağı güçlendirebilir. Vatandaşlık, bireylerle devlet arasındaki ilişkiyi şekillendiren bir dizi önemli özelliği kapsar. Önemli yönlerden biri, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, eşitlik ve adalet hakkı da dahil olmak üzere vatandaşların sahip olduğu hak ve özgürlüklerdir. (Anderson, 1991).[3] Ayrıca vatandaşların vergi ödeme, yasalara uyma, gerekirse askerlik yapma gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. Vatandaşlığın bir diğer önemli unsuru da vatandaşların ülkelerinin yönetiminde söz sahibi olmalarına olanak tanıyan siyasi katılımdır. Bu, oy verme, siyasi temsilcileri seçme ve uluslarının yönünü şekillendirmek için siyasi sürece katılma hakkını da içerir (Anderson, 1991).

Devlet ile vatandaşları arasındaki ilişkinin çerçevesi, hükümet ile hizmet ettiği insanlar arasındaki hakları, sorumlulukları ve etkileşimleri yöneten karmaşık ve çok yönlü bir sistemdir. Bu çerçeve, bir toplumdaki güç ve otorite dinamiklerini şekillendiren çok çeşitli yasa, düzenleme, politika ve uygulamaları kapsamaktadır. Devlet-vatandaş ilişkileri çerçevesi

[3] Ayrıca bakınız: Calhoun, 1997; Gellner, 1983; Hobsbawm, 1990.

özünde, hükümetin düzeni sürdürme ve hizmet sunma ihtiyaçlarını bireylerin özgürlük, eşitlik ve karar alma sürecine katılım haklarıyla dengelemek için tasarlanmıştır. Bu çerçeve sürekli olarak gelişmekte ve toplumdaki, teknolojideki ve küresel politikadaki değişikliklere uyum sağlamakta ve devlet ile vatandaşları arasında hakların, kaynakların ve fırsatların dağıtımı konusunda devam eden müzakereleri yansıtmaktadır. Özünde devlet-vatandaş ilişkileri çerçevesi, demokratik bir toplumda her iki tarafın beklentilerini ve yükümlülüklerini tanımlayan, hükümet ile yönetilenler arasındaki toplumsal sözleşmenin üzerine inşa edildiği temeldir. (Held, 2006.)

1.1.2.1. Devlet-Vatandaş İlişkisinin Hukuki Çerçevesi

Ulus-devlet modeli zaman içinde devlet ile vatandaşları arasındaki dinamik ilişkiyi belirli bir çerçeve içerisinde şekillendirecek yönde gelişmiştir. Bu çerçeve, bireylerin hükümetlerle (veya tam tersi) nasıl etkileşimde bulunduğunu belirleyen çeşitli politik, sosyal ve ekonomik faktörleri kapsar. Ulus-devlet modeli, vatandaşların hak ve sorumluluklarını, toplumdaki güç dağılımını ve bir ülkenin genel yönetim yapısını anlamak için bir temel görevi görür. Bu modelin evrimini inceleyerek devlet-vatandaş ilişkisinin karmaşıklığı ve bunun dünya çapında modern siyasi sistemleri nasıl şekillendirmeye devam ettiği konusunda fikir sahibi olabilmek mümkündür.

Modern anlamda vatandaşlık medeni, siyasi ve sosyal olmak üzere üç farklı hak kategorisini kapsar. Sivil hakların sivil alanı; ifade özgürlüğü, ideoloji ve kişisel mülkiyet gibi bireysel özgürlüklerin yanı sıra hukuk sistemi içerisinde adil muamele görme hakkını da içerir.

Siyasi hak, bireylerin toplumun üyeleri olarak siyasi güçlerinin kullanımına katılma hakkını kapsar. Marshall'a göre sosyal hukuk, 20. yüzyılda ulusal eğitim sistemi, kamu eğitimi, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler gibi refah devleti kurumlarının kurulmasıyla gelişmiştir (Nash, 2010: 193).

Tully ise vatandaş ve vatandaşlık kavramlarının muğlak olduğuna ve farklı anlamlara sahip olabileceğine inanmaktadır. Tully, bir yandan hukukun üstünlüğü ve anayasanın önemini vurgularken, diğer yandan demokratik katılım ve kamu egemenliğini öne çıkarmıştır. Tully'ye göre vatandaşlık, hukukun üstünlüğü çerçevesinde tanımlandığında bir fırsat olarak görülmektedir; ancak demokrasiyle ilişkili olarak tanımlandığında pratik bir kavram haline gelir (Tully, 2008: 22).

Bunun sebebi, demokrasinin vatandaşların aktif katılımını ve kamusal alanda söz sahibi olmalarını gerektirmesidir. Demokratik bir rejimde vatandaşlar sadece hak sahibi değil, aynı zamanda sorumluluk sahibi de olurlar. Bu sorumluluklar şunları içerir:

- Seçimlere katılmak ve oy kullanmak: Vatandaşlar, siyasi liderleri seçme ve kamu politikalarını etkileme hakkına sahiptir. Bu hak, demokrasiyi işlevsel hale getiren temel unsurlardan biridir.
- Kamusal tartışmalara katılmak: Vatandaşlar, siyasi ve sosyal meseleler hakkında fikirlerini özgürce ifade etme ve diğer vatandaşlarla diyaloğa girme hakkına sahiptir. Bu sayede farklı bakış açıları ortaya çıkar ve daha iyi kararlar alınabilir.
- Sivil toplum kuruluşlarına katılmak: Vatandaşlar, ortak ilgi alanlarına sahip diğer insanlarla bir araya gelerek sivil toplum kuruluşları oluşturabilir ve bu kuruluşlar aracılığıyla kamusal alana katkıda bulunabilirler.
- Görevlerini yerine getirmek: Vatandaşlar, vergi ödeme, yasalara uyma ve jüri üyeliği gibi belirli görevleri yerine getirme sorumluluğuna sahiptir. Bu görevler, toplumun düzgün işleyişi için gereklidir (Tully, 2008: 24-32).[4]

Vatandaşlık hakları, bu sorumlulukları yerine getirebilmek için gerekli olan araçlardır. Bu haklar şunları içerir:

- Düşünce ve ifade özgürlüğü: Vatandaşlar, siyasi ve sosyal meseleler hakkında fikirlerini özgürce ifade etme hakkına sahiptir.
- Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü: Vatandaşlar, ortak ilgi alanlarına sahip diğer insanlarla bir araya gelme ve sivil toplum kuruluşları oluşturma hakkına sahiptir.
- Dilekçe hakkı: Vatandaşlar, yetkililere dilekçe verme ve taleplerde bulunma hakkına sahiptir.
- Eşitlik hakkı: Vatandaşlar, kanun önünde eşit haklara sahiptir ve ayrımcılığa maruz kalamazlar.

Demokratik bir rejimde vatandaşlık, sadece hak sahibi olmak değil, aynı zamanda sorumluluk sahibi olmak anlamına da gelir. Vatandaşlar, aktif katılımları ve kamusal alanda söz sahibi olmalarıyla demokrasiyi işlevsel hale getirirler. Vatandaşlık hakları ise bu katılımı mümkün kılan araçlardır. Demokrasiyle birlikte vatandaşlık pratik bir kavram haline gelir çünkü vatandaşların aktif katılımını ve kamusal alanda söz sahibi olmalarını gerektirir. Vatandaşlık hakları ise bu katılımı mümkün kılan araçlardır. (Marshall, 1950: 53).

[4] Ayrıca bakınız: Dahl, 1989; Held, 1996.

Ulusal egemenlik, nihai yetki ve gücün milletin bütününde olduğunu ileri süren temel bir kavramdır. Demokratik ülkelerde bu güç, millet yani vatandaşlar tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla kullanılır. Devlet, vatandaşlarından ülkesine sadakat göstermeyi ve aktif olarak devlete karşı ödev ve sorumluluklarını yerine getirmesini bekler. Demokratik devletlerde vatandaşlar olarak bireyler, düşünce ve ifade özgürlüğünün yanı sıra toplanma ve barışçıl gösteri yapma özgürlüğünü de içeren devredilemez bazı hak ve özgürlüklerle donatılmıştır. Ancak vatandaşlığın aynı zamanda bazı sorumlulukları da beraberinde getirdiğini unutmamak gerekir. Vatandaşlar, vergi yükümlülüklerini yerine getirmek ve gerekirse askerlik hizmeti de dahil olmak üzere, ülkelerinin kanunlarına görev bilinciyle uymakla yükümlü kılınmıştır. Çağdaş dünyada egemenlik, vatandaşlık, haklar ve sorumluluklara ilişkin bu ilkeler, uluslar ve vatandaşlar arasındaki etkileşimlerin şekillendirilmesinde ve yönetilmesinde hayati bir rol oynamaya devam etmektedir.

Devlet ve vatandaş arasındaki bağ kendiliğinden ya da sonradan edinilebilmektedir. Doğum Hakkı ile belirli bir ülkenin vatandaşı olan ebeveynlerden doğan her birey kendiliğinden vatandaşlık elde eder. Bunun yanında vatandaşlığın sonradan elde edilmesi de mümkündür. Bu tartışmalarda genellikle vatandaşlığa kabul kriterlerine ve sürecine odaklanır. Bazıları vatandaşlığa kabul yoluyla vatandaşlık kazanma şartlarının çok katı olduğunu savunurken, diğerleri yalnızca ülkeye gerçekten bağlı olanlara vatandaşlık verilmesini sağlamak için gerekli olduğuna inanmaktadır. Öte yandan Edinilmiş Vatandaşlık, söz konusu ülkenin hükümeti tarafından belirlenen belirli şartların yerine getirilmesini içeren vatandaşlığa kabul sürecini içerir. Genel olarak vatandaşlık konusu karmaşık ve çok yönlü bir konu olup, tartışma ve ihtilaf konusu olmaya devam etmektedir. Bazıları, yasadışı yollardan çocukları için vatandaşlık arayan kişiler tarafından istismar edilebileceğine inandıkları için Doğum Hakkı Vatandaşlığının kaldırılması gerektiğini savunmuş; diğerleri ise, bir ülkenin sınırları içinde doğan tüm bireylere eşit fırsatlar sağladığı için Doğum Hakkı Vatandaşlığının desteklenmesi gereken temel bir hak olduğunu belirtmiştir (Schama, 1989). Günümüzde toplumlar küreselleşmenin ve artan göçün sunduğu zorluklar ve fırsatlarla boğuşmaktadır, vatandaşlığı çevreleyen yasa ve politikalar da bu bağlamda sorgulanmaya ve gelişmeye devam edecektir. Vatandaşlık konusu yıllar boyunca çok sayıda tartışmaya yol açmıştır. Örneğin, Castells ve Davidson vatandaşlık kavramındaki belirsizlik veya çelişkilerin varlığını tartışmışlar, vatandaşlığın kapsayıcılığı gerektirmesine rağmen bazı istisnaları da olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir başka deyişle, eski Yunan toplumunda görüldüğü gibi, bazı bireylerin vatandaşlığı, diğerlerinin vatandaşlığa sahip olmaması esas alınarak tesis edilmektedir (Castells ve Davidson, 2003: 61).

Bu bağlamda göç ve mültecilerin varlığı, ulus devletlerde vatandaşlıkla ilgili geleneksel fikir ve eylemleri dönüştürmektedir. Çokkültürlülük, farklı etnik, dini ve kültürel grupların bir arada var olduğu durumlarda vatandaşlık ve ulusal kimlik etrafındaki söylemi daha da karmaşık hale getirmektedir. Sivil toplum kuruluşları vatandaşların haklarını savunmada ve siyasi katılımı kolaylaştırmada etkilidir. Sonuç olarak vatandaşlık, ulus-devlet çerçevesinde hakları, sorumlulukları, siyasi katılımı ve ulusal kimliği kapsamakta ve göç, mülteciler ve çok kültürlülük gibi konularda süregelen tartışmalara yol açmaktadır (Schama, 1989). Bu bağlamda tez çalışmasının temel konusu olan toplumsal hareketlerin, devlet-vatandaş ilişkisine nasıl etki ettiği sorugulanmalıdır; böylece değişen siyasal sistemler içinde vatandaşlık ilişkisinin de değişebilir özelliklere sahip olduğu görülecektir.

1.1.2.2. Toplumsal Hareketlerin Devlet-Vatandaş İlişkisinin Gelişiminde Rolü ve Sivil İtaatsizlik

Ulus-devletin gelişim sürecinde vatandaşlık ilişkisinin şekillenmesinde toplumsal hareketlerin rolü de önem taşımaktadır. Toplumsal hareketlerin ulus-devletlerin gelişimi üzerindeki etkisi, siyasi ve ekonomik faktörlerin etkisinin ötesine geçer; çünkü bu kolektif eylemler, bu ulusların kimliklerinin şekillenmesinde ve tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Vatandaşları harekete geçirerek ve onları ortak bir amaç altında birleştirir. Toplumsal hareketler hem siyasi hem de toplumsal dönüşüm talep etmede önemli bir etki yaratmış, böylece ulus devletlerin kurulmasına ve büyümesine katkıda bulunmuştur. Bu hareketler sosyal, politik ve ekonomik reformları savunarak değişime yol açmış ve çoğu zaman toplumlarda ilerleme ve dönüşümün temel itici güçleri olmuştur. Vatandaşların mücadele yoluyla elde ettiği haklar, demokratik yönetimlerin gelişiminde de etkili olmuştur. Toplumsal hareketlerin tarihsel gelişimi bir sonraki bölümde ele alınacaktır; fakat toplumsal hareketlerin ulus-devletlerin ilerlemesinde ve kimliklerinin oluşumunda önemli bir etkisi olduğu vurgulanmalıdır. Ortak bir hedef etrafında bir araya gelen ve siyasi ve toplumsal dönüşümü savunan vatandaşların kolektif çabaları sayesinde bu hareketler, ulusal farkındalık duygusunun geliştirilmesinde, siyasi katılımın arttırılmasında ve çeşitli hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasında önemli bir rol oynadı. (Tilly, 1990).

Toplumsal hareketler, değişimi savunarak, sosyal adaleti ve demokrasiyi teşvik ederek ulus devletin gelişimine çok değerli katkılarda bulunmuştur. Üç tarihi olay kolektif eylemin gücünü ve özgürlük, eşitlik ve adalet için çabalayan bireylerin dayanıklılığını göstermektedir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Fransız Devrimi ve Sivil Haklar Hareketi, insanların daha kapsayıcı ve adil bir toplum oluşturmak için baskıcı sistemlere karşı mücadele ettiği tarihteki

önemli dönüm noktalarını temsil ediyor. Bu mücadeleler gelecek nesillere ilham vermeye devam etmekte; adaletsizliğe karşı durmanın ve herkes için daha iyi bir gelecek için çalışmanın önemini hatırlatmaktadır. (McAdam, 1999). Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Amerikan kolonilerinin, uzun zamandır arzuladıkları bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla Britanya İmparatorluğu'na karşı silahlı bir mücadeleyle savaştıkları tarihi bir olaydı. 1775'ten 1783'e kadar süren bu çatışma, Amerika'daki sömürgelerin, İngiliz monarşisinin kendilerine dayattığı siyasi ve ekonomik kontrolden kurtulma arzusundan kaynaklanmıştır. Sömürgeler, kendi kendini yönetme haklarını güvence altına almak ve özgürlük, demokrasi ve bireysel haklar gibi ilkelere dayalı yeni bir ulus kurmak için savaşlar ve kampanyalar aracılığıyla mücadele etmiştir. Bağımsızlık Bildirgesi'nin yayımlanması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu Fransız Devrimi'ne de ilham vermiştir.

Fransız Devrimi, Fransız halkının sosyal, politik ve ekonomik eşitlik arayışıyla baskıcı monarşiye karşı ayaklandığı tarihsel bir kırılmadır. 1789'dan 1799'a kadar uzanan bu devrim, yalnızca Fransız tarihinde değil, dünya tarihinde de önemli bir dönüm noktası oldu; halk feodal sistemi yıkıp daha adil ve eşitlikçi bir toplum kurmaya çalıştı. Aydınlanma'nın ideallerinden ilham alan devrimciler, monarşinin ve aristokrasinin ayrıcalıklarının sona ermesini talep ederek tüm vatandaşların hakları için savaştılar. Bunun göstergesi Devirimin hemen ardından ilan edilen Temel İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'dir. Devrim, güç dengesinde büyük bir değişime ve demokratik ideallerin yükselişine işaret eden Birinci Fransız Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmış; fakat ardından gelen Terör Dönemi ve Napolyon'un yükselişi ve imparatorluğu sonrası Fransa'da monarşi yeniden kurulmuştur. Buna karşın, özellikle 1830 ve 1848 Devrimleri, Avrupa'daki toplumsal hareketliliğin kolayca sönümlenmeyeceğinin göstergesi olmuştur.

Bağımsızlık hareketi ve monarşik olmayan demokratik bir devletin kuruluşu ile tarihsel bir örnek konumuna gelen Amerika Birleşik Devletleri, 20. yüzyılda da ırksal eşitlik ve adalet için önemli bir mücadeleye sahne olmuştur. 1950'lerin ortalarından 1960'ların sonlarına kadar uzanan Sivil Haklar Hareketi, Afrika kökenli Amerikalılara yönelik ırkçılık ve ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Martin Luther King Jr., Rosa Parks ve Malcolm X gibi etkili isimlerin önderlik ettiği bu hareket, sistemik ırkçılık ve eşitsizlikle mücadele etmek için barışçıl protestolardan, sivil itaatsizlikten ve yasal zorluklardan yararlandı (Tilly, 1990; Giddens, 1985). Afrika kökenli Amerikalılar, sarsılmaz kararlılıkları ve şiddet içermeyen direnişleri sayesinde, ırksal eşitlikte önemli değişiklikler ve ilerlemeler sağlayan 1964 Sivil Haklar Yasası ve 1965 Oy Hakkı Yasası da dahil olmak üzere önemli yasama zaferleri elde etmeyi başardılar. Böylece demokratik bir devlette dahi vatandaşlar arasındaki

ayrımcılığın yine demokratik, toplumsal mücadele ile elde edilebileceğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Özellikle 20. yüzyılda dünyanın farklı bölgelerinde hak temelli mücadeleler hızlanmış ve toplumsal hareketlilik canlanmıştır. Özellikle baskıcı sistemlere meydan okumada ve eşitlik ve adaleti teşvik etmede etkili toplumsal hareketler, Güney Afrika'daki ırkçı apartheid rejimine karşı da etkili olmuş; Nelson Mandela gibi liderler hapse atılsa da Güney Afrika'nın demokrasiye dönüşü yumuşak bir geçiş süreciyle sağlanmıştır.

Toplumsal hareketliliğin devletle ilişkisinde sivil itaatsizlik önemli eylem biçimlerinden biridir. Sivil itaatsizlik, bireylerin adil olmadığını düşündükleri yasalara veya yasal düzenlemelere karşı vicdani bir gerekçeyle kasıtlı ve barışçıl bir şekilde uymama eylemidir. Bu eylem, genellikle yasa dışı olsa da, haksızlığı protesto etmek ve kamuoyunun dikkatini çekmek için gerçekleştirilir. Sivil itaatsizlik, siyasi ve sosyal aktivizmde uzun bir geçmişe sahiptir. Tarih boyunca, bireyler ve gruplar, kölelik, apartheid, savaş ve çevre kirliliği gibi çeşitli haksızlıklara karşı sivil itaatsizlik yöntemini kullanmışlardır. Sivil itaatsizlik, vicdani inançlara veya haksız olarak algılanan yasalara karşı, barışçıl bir protesto etme eylemidir. Bu eylemler genellikle, siyasi veya sosyal değişimleri teşvik etmeyi amaçlar. Sivil itaatsizlik, yasaları çiğnemeyi teşvik etmez, aksine haksız olarak algılanan yasaların veya politikaların değiştirilmesi için kamuoyunu bilinçlendirmeyi ve harekete geçirmeyi amaçlar (Rawls, 1971: 167-168).

Sivil itaatsizliği haklı çıkarmak için birçok farklı teori ve fikirler ortaya atılmıştır. Doğal Haklar teorisine göre, bireyler belirli temel haklara sahiptir ve bu haklar devlet tarafından ihlal edilemez. Haksız bir yasa, bir bireyin doğal haklarını ihlal ediyorsa, o birey bu yasağa uymamayı haklı çıkarır. Faydacılık teorisine göre, eylemlerin doğru veya yanlış olması, eylemlerin yarattığı sonuçlara göre belirlenir. Bir eylem daha fazla sayıda insan için daha fazla fayda sağlıyorsa, o eylem doğrudur. Haksız bir yasanın uygulanmasının topluma zararı, yasağa uymanın faydasından daha fazlaysa, sivil itaatsizlik haklı bulunabilir. Sivil İtaatsizliği bir görev olarak tanımlayan Thoreau'ya göre, bireyler adil olmayan yasalara karşı vicdani bir şekilde direnme yükümlülüğüne sahiptir; bir birey, haksız bir yasanın varlığını biliyorsa ve bu yasanın uygulanmasına karşı hiçbir şey yapmıyorsa, bu yasaya rıza göstermiş sayılır (Thoreau, 1848: 156-162).

Sivil itaatsizlik, genellikle şiddete başvurmadan ve meşru yasalara saygı duyarak gerçekleştirilir. Bu eylemlerin bazı örnekleri şunlardır: Boykotlar: Belirli bir ürün, hizmet veya kuruluşa karşı tüketici veya işçi desteğini geri çekme. Oturma eylemelri: Kamu binalarını veya yolları işgal etme. Sivil itaatsizlik eylemleri: Yasaları kasıtlı olarak çiğnemek, ancak cezaya karşı direnç göstermemek. Aleni protestolar: Haksızlıklara karşı farkındalık

yaratmak için barışçıl gösteriler düzenleme. (Rawls, 1971: 92). Sivil itaatsizlik, karmaşık ve nüanslı bir konudur. Bu eylemlerin kullanımının uygunluğu ve etkinliği, her duruma göre değerlendirilmelidir. Sivil itaatsizliğin bazı etik ve yasal boyutları da söz konusudur. Bazı insanlar, sivil itaatsizliğin yasaları çiğnemeyi ve meşru otoriteye saygısızlık etmeyi teşvik ettiğini savunur. Diğerleri ise sivil itaatsizliğin, haksızlıklara karşı barışçıl bir şekilde protesto etmenin ve sosyal değişimi teşvik etmenin meşru bir yolu olduğuna inanır.

Sivil itaatsizlik, tarih boyunca birçok önemli sosyal ve politik değişime yol açmıştır. Örneğin, Mahatma Gandhi, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde sivil itaatsizliği etkili bir şekilde kullanmıştır. Martin Luther King Jr. da ABD'deki ırk ayrımcılığına karşı sivil haklar hareketinde sivil itaatsizlik yöntemlerini benimsemiştir. Tarihte öne çıkan sivil itaatsizlik eylemleri şu şekilde özetlenebilir:

- **Mahatma Gandhi'nin Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi:** Gandhi, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde sivil itaatsizliği etkili bir şekilde kullanmıştır. Tuz Yürüyüşü ve Hindistan'ı Boykot Et kampanyası gibi eylemler, İngiliz sömürgeciliğine karşı önemli bir direniş oluşturdu ve Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasına katkıda bulunmuştur.
- **Martin Luther King Jr.'ın ABD'deki Irk Ayrımcılığına Karşı Mücadelesi:** Martin Luther King Jr., ABD'deki ırk ayrımcılığına karşı sivil haklar hareketinde sivil itaatsizlik yöntemlerini benimsemiştir. Otobüs Boykotu ve Montgomery Yürüyüşü gibi eylemler, ırk ayrımcı yasaların ve uygulamaların değişmesine yol açtı ve ABD'de eşitlik ve adalet için önemli bir mücadeleye katkıda bulundu.
- **Danimarka'daki Direniş Hareketi:** II. Dünya Savaşı sırasında Danimarka'daki direniş hareketi, Nazi işgaline karşı sivil itaatsizlik yöntemlerini kullanmıştır. Grevler, sabotajlar ve siyasi protestolar gibi eylemler, Nazi rejimine karşı önemli bir direniş oluşturdu ve Danimarka'nın Nazi işgalinden kurtulmasına katkıda bulundu.
- **Çekoslovakya'daki Kadife Devrim:** 1989 yılında Çekoslovakya'da siyasi değişimlere yol açan Kadife Devrim, büyük ölçüde sivil itaatsizlik eylemlerine dayanıyordu. Barışçıl gösteriler, grevler ve sivil itaatsizlik eylemleri, Komünist rejimin çökmesine ve Çekoslovakya'da demokrasinin kurulmasına katkıda bulundu.
- **Gezi Parkı Protestoları:** 2013 yılında Türkiye'de gerçekleşen Gezi Parkı Protestoları, sivil itaatsizlik eylemlerinin en güncel örneklerinden biridir. Parkın imar planına karşı başlayan protestolar, tüm Türkiye'ye yayıldı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın hükümetine karşı önemli bir muhalefeti temsil etti (Chenoweth, 2003: 264-281).

Sivil itaatsizlik, vicdani inançlara veya haksız olarak algılanan yasalara karşı barışçıl bir şekilde protesto etme ve siyasi veya sosyal değişimleri teşvik etme yöntemi olarak önemli

bir rol oynamaktadır. Tarih boyunca birçok önemli sosyal ve politik değişime yol açan sivil itaatsizlik, günümüzde de hak ve özgürlükler için mücadelede önemli bir araç olmaya devam etmektedir. Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte sivil itaatsizlik küresel bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Bu tarihsel toplumsal hareketlerin etkileri küresel olarak hissedilmiştir ve mirasları, bireylere daha adil ve eşitlikçi bir dünya için çabalama konusunda ilham vermeye devam etmektedir. Toplumsal hareketler, dışlanmış toplulukların ihtiyaçlarına ve kaygılarına hitap eden yeni politikaların ve yasaların oluşturulmasında katalizör görevi görmektedir. Toplumsal hareketler, bireyleri harekete geçmeleri yönünde etkilemenin yanında, önemli konular hakkında farkındalık yarattılar ve bir bütün olarak topluma fayda sağlayacak sistemik değişiklikler için baskı oluşturdular. Dahası, toplumsal hareketler yurttaş katılımını teşvik ederek ve hükümetleri eylemlerinden sorumlu tutarak demokrasinin güçlenmesine yardımcı oldu. Otoriter rejimlere meydan okudular, azınlıkların ve dışlanmış grupların hakları için mücadele ettiler ve siyasi özgürlüklerin ve insan haklarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynadılar.

Toplumsal hareketler vatandaşlar arasında siyasi katılımın artmasını teşvik ederek de demokrasinin büyümesine ve güçlenmesine katkıda bulunurlar. Toplumsal hareketler, savunuculuk çabaları aracılığıyla ister oy verme ister siyasi örgütlere katılma veya sosyal meselelerle ilgili görüşlerini dile getirme yoluyla olsun, bireyleri siyasi sürece aktif olarak katılmaya teşvik eder. Bu aktif katılım sonuçta demokratik bir toplumun işleyişi için gerekli olan daha bilgili ve katılımcı vatandaşlara yol açmaktadır. Hak ve özgürlüklerin kazanılmasının kolay elde edilmediğini, çoğunlukla mücadele gerektirdiğini kabul etmek önemlidir. Toplumsal hareketler adaletsizliklere dikkat çekmek ve değişim talep etmek için protestolar, gösteriler ve diğer aktivizm biçimleriyle vatandaşların hakları için mücadele etmelerini sağlamaktadır. Bu mücadeleler sayesinde vatandaşlar sahip olduğu haklar genişlemekte ve adaletsizliklere karşı iktidardakiler sorumlu tutalabilmektedir.

Toplumsal hareketler dil, kültürel değerler, tarih bilinci gibi ortak unsurların önemini öne çıkardıkları için ulusal bilincin oluşmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal hareketler bu ortak noktalara ışık tutarak bireylerin kendi ulusları içinde aidiyet ve kimlik duygusu geliştirmelerine yardımcı olur. Sonuç olarak toplumsal hareketler, ulusal bilincin şekillenmesinde, siyasal katılımın teşvik edilmesinde, hak ve özgürlüklerin kazanılmasının savunulmasında hayati bir rol oynamaktadır. Onların çabaları, mevcut normlara meydan okuyarak, vatandaşları güçlendirerek ve daha kapsayıcı ve adil bir toplum için çalışarak devletin ve hukuki düzenin genel gelişimine ve ilerlemesine katkıda bulunur. Hak ve

özgürlüklerin kazanılmasının savunulmasında toplumsal hareketler de önemli bir rol oynamaktadır. Bu hareketler eşitlik, özgürlük ve adalet taleplerini dile getirerek tüm vatandaşların hakları için mücadele etmektedir. Ayrımcılığı ve eşitsizliği sürdüren toplumsal normlara ve kurumlara meydan okuyan toplumsal hareketler, ısrarlı çabaları sayesinde toplumdaki tüm bireylerin hak ve özgürlüklerinin kademeli olarak genişlemesine katkıda bulunur (Melucci, 1996). Tarih boyunca ulus-devletlerin gelişimi de dahil olmak üzere toplumsal hareketler, vatandaşların temel haklarını elde etmek için verilen mücadelelerle şekillenmiştir. Melucci'ye (1996) göre çeşitli biçimler alan ve sayısız etkenin yönlendirdiği bu mücadeleler, insanın özgürlük, adalet ve eşitlik arzusunun dokunaklı hatırlatıcıları olarak hizmet etmektedir. Soğuk Savaş sonrasında hızlanan küreselleşme sürecini yarattığı küresel dönüşüm sürecinde devletler, vatandaşlık ilişkileri ve toplumsal harekeketlilik biçimleri de önemli ölçüde değişime uğramıştır. Sonraki bölümde küreselleşme sürecinin yarattığı bu değişim ele alınacaktır.

1.2. Küreselleşme Döneminde Devlet ve Vatandaşlık

ABD ve SSCB arasında yarım yüzyıl süren Soğuk Savaş, 1990 yılında SSCB'nin dağılmasıyla sona ererken, uluslararası sistem daha önce görülmemiş bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. Teknolojik ilerlemenin iletişimi hızlandırdığı, mal-sermaye ve insan hareketliliğini arttığı küreselleşme süreci yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni fırsatlar ve tehditler devletlerin rollerinin ve devlet-vatandaş ilişkisinin de yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Bu bölümde küreselleşmenin farklı tanımları, devlet ve vatandaşlık üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

1.2.1. Küreselleşmenin Farklı Tanımları

Herhangi bir tartışmanın başlangıcında, konunun kapsamlı bir tanımını yapmak ve konuyu bu tanım bağlamında sınırlandırmak önemlidir. Ancak iş küreselleşmeyi tanımlamaya geldiğinde, bunun tekil, her şeyi kapsayan bir tanıma meydan okuyan son derece karmaşık bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, küreselleşmenin çeşitli alanlarda farklı anlamlar taşıması ve değişen kültür, tutum ve kaygılara uygun olarak sürekli bir evrim geçirmesidir (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999). Çağdaş dünyamızın kaçınılmaz ve yaygın bir gerçekliği olarak küreselleşme, insan varlığının birçok alanına nüfuz etmiş ve temel kavram ve olgular üzerinde etkisini göstermiştir. "Küreselleşme" terimi ilk olarak 1961 yılında Merriam-Webster's sözlüğüne dahil edilerek konunun artan önemine işaret edilmiş ve o zamandan bu yana, özellikle 1990'lardan itibaren akademisyenler ve araştırmacılar tarafından yürütülen kapsamlı araştırmaların odak noktası haline gelmiştir. 1995 yılında

Uluslararası Ekonomik Komite, küreselleşmeyi "ulusal sınırların, ittifakların ve hükümet müdahalesinin terk edilmesi yoluyla ekonomi, sosyoloji, politika, kültür ve davranışın bütünleşmesi" olarak tanımlamıştır (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999). Bu tanım, insan varlığının çeşitli yönlerini kapsayan ve ulusal sınırların ve hükümet eylemlerinin dayattığı geleneksel sınırlamaları aşan küreselleşmenin çok boyutlu doğasını vurgulamaktadır.

Çok sayıda araştırmacıya göre modern çağda zaman ve mekanın harmanlanması anlamına gelen küreselleşme, devletin, demokrasinin ve vatandaşlık bağının yeniden sorgulanmasına neden olmaktadır. David Held'e (2005) göre küreselleşme çağı, demokrasinin küresel ölçekte yayılmasını zorunlu kılmaktadır. Dünyanın tek bir sosyal alanda birleşmesi olarak algıladığı iletişim altyapılarının kurulmasıyla bu değişimin daha da kolaylaştığını savunuyor. Held, demokrasinin ulus devletin sınırları içinde kalması halinde etkili bir şekilde gelişemeyeceğini öne sürerek, anavatan-dünya demokrasisi fikrini öne sürmektedir. Tek tek ülkelerde demokrasinin gücünü yeniden tesis etmek için devletin sınırlarını aşmak ve demokrasiyi devletlerarası ilişkiler alanına genişletmek zorunludur. Böylece demokrasi hem ulusal sınırların içinde hem de ötesinde yeniden canlandırılabilir ve gelişebilir (Held, 2005: 433).

Martin Albero'ya göre küreselleşme ile modernizm dönemi sona ermiş ve dünya tarihinde yeni bir dönem açılmıştır. "Dünya çağı" olarak adlandırılan bu yeni çağ, yaşamın tüm yönlerini kapsayan küresel bir bakış açısıyla karakterize edilmektedir. (Appadurai, 1990: 295-310). Bu dönemi iki temel unsur tanımlamaktadır. Öncelikle küreselleşme kavramının toplumsal etkileşimlere önem vermesiyle birlikte bireylerin yaşamları küresel ölçekte iç içe geçmiştir. İkincisi, yeni küreselleşmiş dünyanın ortaya çıkışı nedeniyle teoriler ve fikirler artık tarih ötesi ve kültürlerarası potansiyele sahip hale gelmiştir. Bu yeni çağda, "insanlık" kavramı ulusal hükümetlerin ve vatandaşların yerini almış, küresel sahnede modernitenin sınırlarını aşan yeni bir varoluş biçiminin yolunu açmıştır (Salehi, 2013).

Emanuel Richter küreselleşmeyi ayrı toplumları bu gezegende bir araya getiren ve aralarındaki ilişkiler yaratarak onları tek bir küresel kullanıma dönüştüren bir süreç olarak görmektedir (Moshirzadeh, 2010: 380). Martin Albero (Moshirzadeh, 2010: 381) ise küreselleşme ile, küreselleşmiş insanların dünya toplulukları adı verilen tek bir toplum içinde birleşen bir sürecin ifade edildiğine inanmaktadır (Moshirzadeh, 2010: 383). Bazıları küreselleşmenin finansal piyasaların ve üretim ağlarının uluslararasılaşmasının sembolü olduğunu savunuyor. Diğerleri, küreselleşmeyi sınırları ortadan kaldırması nedeniyle ulus-devletin sonu olarak görüyor. Bazıları, normların ve diğer kültürel özelliklerin küresel yayılımını vurgulamakta. Bunlar, esnek nedensel bir ilişki olan ya da olmayan çok farklı

sosyal ve politik uygulamalar olarak kabul ediliyor (Risse, 2019: 184).

Küreselleşme kavramı, çağdaş toplumun sınıflandırılmasına karmaşık bir şekilde bağlıdır. Küreselleşmenin postmodern çağ olarak bilinen farklı bir çağın gelişini mi ifade ettiği yoksa sadece modern çağda ortaya çıkan süreçlerin bir uzantısı mı olduğu konusunda süregelen bir tartışma söz konusudur. Küreselleşmeyi post-modernleşmenin bir ürünü olarak algılayan teorisyenler, bunun ulus devletlerin dayattığı sınırlamaları aşan ve küresel ölçekte yeni sömürü biçimlerini benimseyen kalkınmacı kapitalizmden kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Bu teorisyenler kendilerini Marksist olarak tanımlıyor ve "postmodern" değişimin dönüştürücü doğasını açıkça vurguluyorlar. Onların bakış açısına göre postmodernite, post-Fordizm olarak adlandırılan sosyoekonomik bir temelin yanı sıra postmodern kültürün çerçevesini de kapsar (Risse, 2019: 187). Küreselleşmeyi modernleşme olarak gören teorisyenler de tersine hem Marksizmi hem de tamamen farklı bir topluma girdiğimiz fikrini reddediyorlar. Küreselleşmenin çeşitli faktörler tarafından yönlendirildiğini belirtmekte ve bu faktörlerin modern çağın dinamik özelliklerinin devamı olduğunu ileri sürmektedirler (Nash, 2010: 81).

Küreselleşmenin etkilerinden biri, geleneksel siyaset teorisi ve uluslararası ilişkiler söylemlerinin zayıflaması üzerindeki etkisidir. Bu temel değişiklik *The Urban World Model of Democracy* (Demokrasinin Kentsel Dünya Modeli-David Held), *The New Medieval Culture* (Yeni Ortaçağ Kültürü-Hadley Ball), *Global Civil Society* (Küresel Sivil Toplum-Scott Turner), *Citizenship Beyond the State* (Devlet Ötesinde Vatandaşlık-John Hoffman), *Post-Post World* (Post-Post Dünya-Jürgen Habermas), *Power Shift: On the New Global Order* (Güç Değişimi: Yeni Küresel Düzen-Richard Falk) gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır.

Aynı zamanda küreselleşme kavramına ilişkin farklı bakış açıları da bulunmaktadır. Genellikle küreselciler olarak adlandırılan küreselleşmenin savunucuları, bunun inkar edilemez ve son derece etkili bir olgu olduğunu ve çok sayıda yararlı sonuca yol açtığını ileri sürüyorlar. Küreselleşmeyi, toplumları küresel ölçekte dönüştürme gücüne sahip gerçek ve derin bir süreç olarak görüyorlar. Öte yandan, küreselleşmenin şüphecileri ve karşıtları, küreselleşmenin yalnızca çeşitli unsurların bir karışımı olduğunu ileri sürüyor ve küreselcilerin tanımlarını haddinden fazla iyimser olarak görüyorlar. Onlara göre konsept tutarlılıktan yoksun ve gösterişli tasvirini karşılayamıyor. Öte yandan orta düzey görüşün savunucuları küreselleşmenin varlığını kabul ediyor ancak daha dengeli bir yaklaşım benimsiyor. Küreselleşmeyi karmaşık ve incelikli bir olgu olarak değerlendirirler, küreselleşmeyle ilişkili hem olumlu hem de olumsuz etki ve sonuçların farkındadırlar. Bu görüşler aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2.1.1. Küreselleşme Savunucuları

Kinchi Ohmae, "Sınır Tanımayan Bir Dünya" başlıklı ünlü kitabında ulus devletlerin çöküşü kavramını derinlemesine incelemiş ve küreselleşmeye sarsılmaz bir destek verdiğini ifade etmiştir (Ohmae, 1990). Ohmayi, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Avrupa, Tayvan, Singapur ve Hong Kong dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere çeşitli ülkelerde bürokratların, politikacıların ve askeri yetkililerin etkisinin ve öneminin önemli ölçüde azaldığını ileri sürmüştür. Sonuç olarak, bu ülkelerdeki geleneksel güç yapılarının devam eden küreselleşme güçlerinin ışığında yeniden şekillendiğini ve yeniden tanımlandığını savunmuştur. Ohmae'nin argümanları, daha birbirine bağlı ve sınırların olmadığı bir dünyayı savunan, üstün otoriteye sahip özerk varlıklar olarak ulus devletlerin geleneksel algısına hiç şüphesiz meydan okumaktadır. (Salimi, 2005: 79-81).

Küreselleşme destekçileri, bölgesel bir yönetim ve sınırları olmayan bir dünya vizyonuna sahip olmakla birlikte, etnik kökenlerin büyük önem taşıdığına ve küreselleşme sürecinde başarılı bir şekilde kendilerine yer bulduklarına inanmaktadır (Anderson, 1991). Unutulan diller yeniden canlanmaya başladıkça ve sınırlar teknoloji ve ikili uluslararası anlaşmalar nedeniyle daha da esnekleştikçe, ulusal hükümetlerin yetkileri azalmakta ve yerini küresel ekonomik etkileşimde önemli bir rol oynayan bölgesel kuruluşlara bırakmaktadır. Anderson, oluşturulan yasaların yalnızca belirli bir grup insan veya dini azınlık için değil, tüm bireylerin iyiliği için tasarlandığı kanısındadır. Küreselleşen dünyada bireyler yaşamlarında sadeliği ve kolaylığı bulabilmektedir. Çeşitli iş ve mesleklere isteklidirler ve farklı rolleri oynayabilme özgürlüğüne ve esnekliğine sahiptirler. Bu dünya, bireylerin var olan veya olmayan bir yaşam alanının parçası olma seçeneğine sahip olduğu Gates sonrası döneme damgasını vurmaktadır. Ayrıca ekonomi giderek küreselleştikçe ulus-devlet kavramının çökeceği de öne sürülmektedir (Anderson, 1991). "Sınırsız Dünya" ve "Ulus-Devlet Çağının Sonu" başlıklı makalelerinde Ohmae, küreselleşmenin her şeyi gölgede bıraktığını, bunun hükümet yapılarında, ekonomik sistemlerde ve toplumsal kurumlarda köklü değişikliklere yol açtığını cesurca ifade etmiştir (Ohmae, 1990). Ulus devletlerin istikrarlı bir düşüş içinde olduğunu savunan bu yaklaşım, antik Yunan şehir devletleriyle paralellik gösteriyor ve yaklaşık 30 yıl içinde günümüzün ulus devletlerinin yerini 100, 200, hatta 300 şehir devletinin alacağını öngörüyor (Ohmae, 1990). Özellikle küresel ticaret için önemli merkezler olarak hizmet veren New York, Londra ve Barselona gibi metropollerin, şehir devletlerine benzemeye başladığı ve küresel ekonomik sisteme doğrudan entegre olduklarından önemlerinin arttığı belirtiliyor. Devletlerin siyasi örgütlenmesi giderek önemini yitirirken, küresel pazarın genişlemesi elektronik ve ekonomik bilginin büyümesine yol açıyor. Bu yeni

birimlerin kimliğini de çoğunlukla küresel pazarın oluşumuna yaptıkları katkılar belirliyor.

Öte yandan Fukuyama, iki temel prensibi dikkate alarak küreselleşmenin kapsamlı bir analizini sunuyor. İlk olarak, toplumsal etkileşimler için nihai yönetim ve düzenleme biçimi olarak liberal-demokratik modelin küresel zaferini ve yaygın kabulünü öne sürüyor. İkinci olarak, tarihsel ideolojik çatışmaların ve çelişkilerin nihayet sona erdiğini ileri sürüyor. Bu ilkeleri temel alan Fukuyama, küreselleşmenin inceliklerini daha da derinlemesine inceliyor. Özellikle, bu olgunun arkasındaki temel itici güç olarak "ekonomik ve politik fikirlerin ve ideolojinin yakınlaşmasının" son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır (Fukuyama, 2001: 12). Fukuyama, küreselleşmenin çok yönlü katmanlarını daha derinlemesine inceleyerek onun etkileri ve sonuçları hakkında daha incelikli bir bakış açısı sunmaktadır.

Jan Art-Schult, küreselleşmenin hükümetler arasında toprak kontrolüne ilişkin silahlı çatışmaları azaltma potansiyeline sahip olduğu görüşündedir. Oldukça küreselleşmiş bölgelerde hükümetler güçlü uluslararası pazarlara ve küresel iletişim ağlarına büyük ölçüde güveniyor. Askeri maceralara atılmanın bu pazarların işleyişini büyük ölçüde sekteye uğratacağının bilincindeler. Ayrıca, etkili elit çevreler de dahil olmak üzere vatandaşlar arasında küresel meselelere ve küresel topluluklara aktif olarak katılma yönünde artan bir eğilim söz konusudur. Bu artan küresel bağlantı, onların eski, toprak üzerindeki iddialarını ileri sürme konusundaki ilgi ve isteklerinin azalmasına yol açmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği teknolojideki ilerlemeler, insan zekasının, insan hedeflerine ulaşmak için doğal güçleri verimli bir şekilde kullanma konusundaki olağanüstü yeteneklerinin bir örneğidir. Örneğin, küresel ara bağlantılar bireylerin coğrafi sınırlamaların üstesinden gelmesini mümkün kılmıştır. Ek olarak telekomünikasyonun, dijital veri işlemenin, uydu kontrolünün ve benzeri araçların ortaya çıkışı, doğal afetleri tahmin etmek ve çevresel kalıpları yönetmek için gelişmiş araçlar sağlamıştır (Schultz, 2003: 8-3).

Küreselleşmenin devletlerin ekonomisi üzerinde de derin etkileri olmuştur. Sınırlar arası artan mal, hizmet ve sermaye akışı, devletler için hem fırsatlar hem de zorluklar yaratmıştır. Bir yandan devletler, ekonomik büyümeyi artırabilecek ve istihdam yaratabilecek artan ticaretten ve dış yatırımlardan yararlanabilir hale gelmiştir. Küreselleşme süreci, dünya genelinde ülkelerin ve insanların birbirine bağlılığını ve bağımlılığını artırmanın yanında malların, hizmetlerin, bilgilerin ve insanların sınırların ötesine geçmesini kolaylaştıran teknoloji, iletişim ve ulaşımdaki gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin yarattığı refah düzeni, küreselleşme savunucularının ana argümanlarından birini de oluşturmaktadır. Öte yandan bu karşılıklı bağımlılığın sonucu devletler, 2008 küresel mali krizinde de görüldüğü gibi, başka ülkelerden kaynaklanan ekonomik şoklara ve krizlere karşı

da daha savunmasız hale gelmektedir. Bu durum küreselleşme karşıtlarının argümanlarında yer bulmaktadır.

1.2.1.2. Küreselleşme Karşıtları

Küreselleşme olgusuna yönelik olumlu tutumun aksine, ideolojik eğilimlerin de etkisiyle küreselleşme sürecine karşı olumsuz yaklaşımlar da mevcuttur. Bunlara Marksistler, postmodernistler ve realistler dâhildir. Küreselleşmenin Marksist analizi, bu sürecin, sosyal bir sistem olarak kapitalizmin patolojik bir yayılmacı mantığı olduğunu vurgular, çünkü çıkarlarını korumak için her zaman yeni pazarlardan yararlanmak zorundadır (Held ve McGrew, 2003: 6). Bu minvalde Marksistler, kapitalizmin doğası gereği patolojik bir genişleme arzusuna sahip olduğunu ileri sürerek küreselleşmeyi kapitalizmin merceğinden analiz ederler. Bu perspektife göre kapitalizm, kendi çıkarlarını korumak için sürekli olarak yeni pazarları sömürme çabasındadır. Bu nedenle Marksistler, küreselleşme söyleminin, küresel bir serbest piyasa kurmayı ve Anglo-Amerikan kapitalizmini dünyadaki egemen ekonomik güç olarak sağlamlaştırmayı amaçlayan neoliberal gündemi meşrulaştırmaya hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Bu perspektiften bakıldığında küreselleşme, Batı emperyalizminin modern bir tezahüründen başka bir şey olarak görülmemektedir (Held ve McGrew, 2003: 11).

Marksist görüş, başta Hegel ve Feuerbach etkisi ile şekillenen Karl Marx düşüncesini temel alsa da Rus ve İngiliz düşünürlerden ve Fransız sosyalizminin görüşlerinden etkilenmiş, Ricardo'nun ekonomik görüşlerinin eleştirisi ile şekillenmiştir. Kapitalizmin ve piyasanın kapitalistler için aşırı zenginlik ve işçiler için yoksulluk biriktirdiği görüşü ön plandadır. Kapitalizmdeki içsel çelişkilerin nihayetinde onun parçalanmasına yol açacağı ve yerini diyalektik ve tarihsel materyalist bir yaklaşımın öngördüğü şekilde aşamalı olarak sosyalizme ve komünizme bırakacağı öngörülmektedir (Ghezelsofla, 2000). Marksistler, küreselleşmenin en önemli sonuçlarından birinin kapitalist ekonomik sistemin küresel genişlemesi ve hammaddelerin ve dünya meta pazarının elde edilmesi olduğunu düşünürler ve küreselleşme ile emperyalizm, sömürgecilik, neo-kolonyalizm, arasında ilişki kurarlar. Bu görüşün savunucuları, küreselleşmenin faydalarının Batılı kapitalist sistemin çıkarına olduğunu ve Güney ülkeleri için kapitalist dünya ile eşitliğe yaklaşmak şöyle dursun, mevcut durumlarını daha da zayıflattığını öne sürerler (Ghezelsofla, 2000). Marksistler küreselleşmeyi yeni bir fenomen olarak görmezler ve bugün küreselleşmenin işaretlerini kapitalist genişlemenin uzun vadeli eğilimlerinin bir parçası ve işçi ücretlerini düşürme ve refah hizmetleri sağlamanın ideolojik bir aracı olarak görürler. Paul Sweezy, "Azalan veya Artan Küreselleşme" başlıklı

bir makalesinde, bu olguyu hâlihazırda başlamış olan kapitalist hareketin bir devamı olarak görmektedir (Ghezelsofla, 2000).

Ghezelsofla'ya (2000) göre realistlerin küreselleşme sürecine olumsuz yaklaşımları ise devletin belirleyici rolüne yönelik meydan okumalardan kaynaklanmaktadır. Realistler, hükümetlerin güçlerini maksimize etmeye çalıştığını, fayda-maliyet analizi çerçevesinde devletin gücünü maksimize ederek rasyonel davranışlar geliştirdiğini kabul etmektedir. Realistler zenginlik ve gücün ulusal politikanın nihai hedefleri olduğuna inanırlar. Realistler, küreselleşmenin idealist bir boyuta sahip olduğunu belirterek, süreci geri plana atarlar.

Küreselleşme olgusuna karşı muhalefetin bir başka parçası da Dardarian, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Kenneth Joitt ve Sigmund Bauman gibi kişilerin eserlerinde ifade edilen postmodern tutumdan etkilenir (Ghezelsofla, 2000). Postmodernist küreselleşme görüşü kültürel bir görüştür. Postmodernist görüşte söylemler tartışılır. Önde gelen bir postmodern figür olan Lyotard, bu görüşü üst anlatıların sonu olarak tanımlar (Federstone, 1991). Aslında postmodernist kültür anlayışında kültürler ve kimlikler arasında bir üstünlük yoktur. Postmodernistler herhangi bir ana anlatıya karşıdırlar. Postmodernist görüş, 1960'lara dayanan yansıtıcı bir görüştür. Postmodernist görüş, tek bir ideolojinin diğer ideolojiler üzerindeki egemenliği anlamına gelen küreselleşmeye ve dolayısıyla herhangi bir dogma ve mitolojiye karşıdır ve bu süreç karşısında ideolojilerin kaçınılmaz olarak yerel bir tanımının olması gerektiğini savunurlar.[5]

Robertson ve Federstone gibi postmodernistler, dünya kültüründe kültürlerin çokluğunu ve kültürel karışımı gördüğümüze inanırken, modernist görüş Batı kültürünün diğer kültürlerden daha üstün olduğunu savunur (Robertson, 1992; Federstone, 1991). Robertson bu kültürden "yerellik dünyası" ve Federston da "Üçüncü Kültür"[6] olarak söz eder. Yani küreselleşme ile bazı değerler ve kültürler evrenselleşirken yerelleşmeye, kimliklerin yükselişine, etnik, dilsel, ırksal vb. unsurların yeniden canlanmasına neden olmaktadır. Postmodernist bir bakış açısına göre dini ve kültürel de dâhil olmak üzere tüm kimliklerin nefes alma hakkı vardır ve hiçbir değer veya kültürün üstünlük arama hakkı yoktur. Küreselleşme, Batının üstünlüğüne katkı yapan bir süreç olarak değerlendirildiği için de eleştirilmektedir (Federstone, 1991).

---

5 http://www.ensani.ir/fa/content/92410/default.aspx

6 Federstone'nun, öne sürdüğü üçüncü kültürün anlamı, ulusal ve uluslararası düzeyde (hükümetler arasında) kültürel alışverişlerin yanı sıra, ulusötesi düzeyde de kültürel alışverişlere tanık olmamızdır. Bu kültürde olgular, mallar ve değerler uluslarüstü düzeyde farklı toplumsal bağlamlardan dolaşır ve kültürlerin bir diğerine mutlak üstünlüğü yoktur. İletişim ve elektronik medya sayesinde bu dalgalar her yere yayılmaktadır.

1.2.1.3. Küreselleşmeye İlişkin Alternatif Görüşler

Küreselleşme konusunda daha ılımlı bir duruş sergileyen alternatif bir bakış açısı da mevcuttur. Bu bakış açısının savunucuları, geleneksel sınır kavramında değişikliklere ve küresel çağı tanımlayan yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan küreselleşmenin gerçekten de gerçekleştiğini kabul etmektedir. Ancak küreselleşmenin getirdiği eşitsizliklerin de farkındadırlar. Bu teorisyen grubu, küreselleşme konusunda kesin bir olumlu ya da olumsuz duruşa sahip değillerdir. David Held ve Anthony McGrew'a (2003) göre, "siyasi toplumlar kendi farklı siyasi alanlarıyla sınırlı değil; artık ortak zemini paylaşan karmaşık güçler, ilişkiler ve ağlar içerisinde girift bir şekilde iç içe geçmiş durumdalar. Bununla birlikte, bu yapılar ortak bir zeminde organize olmuşlardır. Bu, eşitsizliği ve hiyerarşiyi sürdüren bir yoldur." Ancak küreselleşmenin getirdiği değişen bölgesel ve küresel dinamiklerin sonuçlarından, hükümetler de dahil olmak üzere en güçlü yapılar bile kaçamamaktadır (Held, 2005: 453).

Ayrıca, araştırmacılar küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli meseleleri ve zorlukları derinlemesine incelemişlerdir. Ekonomik kontrolden, kaynakların tükenmesinden ve çevresel yıkımdan kaynaklanan çok yönlü sorunları çözmek için yalnızca gücün kullanılmasına güvenmenin yetersiz olduğunu savunmuşlardır. Bu sorunların giderek ulusal zenginlik birikimiyle iç içe geçtiği görülüyor. Çeşitli aktörlerin ve ulusötesi güçlerin farklı şekillerde ulusların sınırlarını aştığı mevcut küresel ortamda, bu sorunların çözümünde kimin ve hangi gerekçelerle sorumluluk taşıyacağını belirlemek giderek zorlaşıyor. Sonuç olarak, bu karmaşık sorunlara etkili çözümler bulmak da zorlaşmaktadır (Held ve McGrew, 2003: 143).

Bunun yanında Giddens ayrıca küreselleşmeyi dünya sisteminin gelişiminden farklı olarak, "uzay ve zamanın kompaktlığı ve yoğunluğu" olarak değerlendirmiştir (Shahramnia, 2006: 45). Giddens'a göre küreselleşme kavramı modernizmin ortaya çıkışıyla yakından bağlantılıdır. Küreselleşmenin esasen modernitenin küresel ölçekte yayılmasını içerdiğini, modernitenin dinamik doğasının sürekli olarak kurumlarının küreselleşmesine doğru ilerlemesini içerdiğini savunur. Daha basit bir ifadeyle, kapitalizmin küresel çapta yayılması ekonomilerin sanayileşmesine, idari gözetimin artmasına ve devletin şiddet araçları üzerindeki kontrolüne yol açmaktadır. Küreselleşen güçlere rağmen Giddens, küreselleşme ve modernite çağında ulus-devletin hala önem taşıdığını öne sürmektedir. Bunun nedeni, dünyanın hiçbir bölümünün devletin meşru kontrolü dışında kalmadığına olan inancıdır (Giddens, 1985:71). Bu bağlamda küreselleşmenin devlet ve vatandaşlık ilişkileri üzerine etkisi de değerlendirilmelidir.

1.2.2. Devlet ve Küreselleşme

Küreselleşme, politika, ekonomi, toplum ve kültür de dahil olmak üzere yaşamın çeşitli yönlerinde ülkeler arasında artan karşılıklı bağlantı ve etkileşimi içeren karmaşık bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Devletlerin yönetme, birbirleriyle etkileşim kurma ve küresel ekonomi ve toplumla etkileşim kurma biçimlerini dönüştürmüştür. Teknolojideki ilerlemeler, ulaşım ve iletişim ağlarının genişlemesi ve küresel kapitalizmin yükselişi bu duruma yol açmıştır. Bu durum devletlerin birbirleriyle etkileşim biçimini önemli ölçüde etkilemiş ve küresel ekonomiyi, siyaseti, kültürü ve toplumu dönüştürmüştür. Ayrıca küreselleşmenin devletler üzerinde sosyal ve kültürel etkileri de olmuştur. Sınırlar ötesinde fikir, değer ve inanç alışverişi, Batı kültürünün ve tüketimciliğin dünya çapında yayılmasına yol açmıştır. Bu durum hem kültürel homojenleşmeye hem de küreselleşmeye karşı direnişe yol açmış, bazı devletler Batılılaşma karşısında kendi kültürel kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Küreselleşmenin devlet üzerindeki en önemli etkilerinden biri geleneksel sınırların ve egemenliğin aşınmasıdır. Devletler birbirine daha fazla bağlandıkça, kendi işlerini kontrol etme ve kendi çıkarlarını koruma yetenekleri giderek daha fazla zorlaşmaktadır. Bu durum, çokuluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kurumlar gibi devlet dışı aktörlerin küresel yönetişimde daha büyük bir rol oynamasıyla güç dinamiklerinde bir değişime yol açmıştır (Dicken, 2011: 46). Küreselleşme gelişmeye devam ettikçe, devletlerin giderek birbirine bağlı hale gelen bir dünyada hayatta kalabilmek için, küreselleşmenin sunduğu zorluklara ve fırsatlara uyum sağlaması ve bunlara yanıt vermesi gerekecektir.

1.2.2.1. Küreselleşme Sürecinde Artan Karşılıklı Bağımlılık

Küreselleşme sürecinde uluslar arasında artan karşılıklı bağlılık ve karşılıklı bağımlılık, yeni siyasi aktörlerin ve kurumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların yanında çok uluslu şirketler ve ulus-ötesi sivil toplum kuruluşları da artık devlet politikalarını ve düzenlemelerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Üstelik küreselleşme, devletlerin küresel sahnedeki eylemlerinden giderek daha fazla sorumlu tutulmasıyla demokratik ideallerin ve insan hakları normlarının yayılmasını da bir ölçüde kolaylaştırmıştır. Ancak küreselleşme, bazen devlet egemenliğini zayıflatabilen ve devlet politikaları üzerinde nüfuz sahibi olabilen çokuluslu şirketler gibi devlet dışı aktörlerin de yükselişine yol açmıştır.

Küreselleşmenin devlet üzerindeki etkisi ekonomi, politika, kültür ve çevre dahil olmak üzere toplumun çeşitli yönlerinde görülebilir. Örneğin uluslar arasında karşılıklı bağlılığın ve bağımlılığın artması, devlet açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar

doğurmuştur. Sonuç olarak küreselleşmenin devlet üzerinde geniş kapsamlı etkileri oldu; ekonomiyi, siyaseti, kültürü ve çevreyi etkilemektedir. Küreselleşme, ekonomik büyüme ve demokratik ideallerin yayılması gibi çok sayıda faydayı beraberinde getirirken, aynı zamanda artan rekabet, kültürel homojenleşme ve çevresel bozulma gibi zorlukları da beraberinde getirdi. Bu nedenle devletler, küreselleşmenin yarattığı karmaşayı dikkatli bir şekilde yönetmek, faydalarını en üst düzeye çıkarırken olumsuz sonuçlarını da en aza indirmekle yüzyüze kalmıştır. Ayrıca küreselleşmenin devletlerin kültürel dokusu üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Fikirlerin, değerlerin ve kültürel ürünlerin sınırlar arasında değişimi, küreselleşen medya ve tüketiciliğin standartlaştırılmış bir dizi değer ve uygulamayı teşvik etmesi nedeniyle kültürlerin homojenleşmesine yol açmıştır. Bu, geleneksel kültürel uygulamaların aşınmasına ve kültürel çeşitliliğin kaybolmasına neden olabilecek bir risktir. Ancak küreselleşme, insanların farklı kültürel etkilere maruz kalması ve küresel kültürel kaynaklara daha fazla erişime sahip olması nedeniyle kültürel melezleşmeyi ve yeni kültürel ifade biçimlerinin yaratılmasını da kolaylaştırmıştır.

Öte yandan, küreselleşmenin devletler üzerinde önemli çevresel etkileri olmuştur. Sınırlar arası mal ve hizmet akışının artması, uluslararası ticaret ve taşımacılığın artmasına yol açmış, bu da çevresel bozulmaya ve iklim değişikliğine hızlanmasını yol açmıştır. Dahası, küreselleşmiş bir dünyada ekonomik büyüme arayışı, çoğu zaman çevresel sürdürülebilirliğin geri plana atılmasına neden olmuştur; çünkü devletler, uzun vadeli çevre korumasından ziyade kısa vadeli ekonomik kazanımlara öncelik vermektedir. Ancak küreselleşme aynı zamanda çevresel zorlukların üstesinden gelmek için küresel işbirliği ve bilgi ve teknoloji paylaşımı için fırsatlar da sağlamıştır. Küreselleşmenin devlet üzerindeki en önemli etkilerinden biri olan ekonomideki dönüşüm çevresel bozulmayla da ilişkilidir. Ticari engellerin kaldırılması ve piyasaların serbestleştirilmesiyle birlikte malların, hizmetlerin ve sermayenin sınırlar arası akışının kolaylaşması, devletlerin küresel pazarlara girebilmesi ve yabancı yatırım çekebilmesi nedeniyle ekonomik büyüme ve kalkınma için fırsatlar yaratmıştır. Bununla birlikte, devletler artık yatırım çekmek ve ekonomik rekabet güçlerini sürdürmek için diğer ülkelerle rekabet etmek zorunda oldukları küresel bir ekonomik sistemin parçası olduklarından, bu aynı zamanda rekabet çerçevesinde uluslararası sermayeye daha fazla fırsat ve kolaylık sunma sonucunu doğurmuştur. Bu durumda, devletler ekonomik büyümeye, diğer sosyal veya çevresel kaygıların ötesinde öncelik veren politikalar benimsemeleri yönünde baskı oluşturmuştur (Dicken, 2011: 49-51). Çevresel bozulmanın orta ve uzun vadeli etkileri geri planda kalırken, kısa sürede kar etme arayışı iklim değişikliği gibi küresel çevresel krizlerin derinleşmesinde de rol oynamıştır.

Kısaca küreselleşme sürecinde devlet pek çok yeni meydan okuma ve güçlükle karşılaşmaktadır. Bu unsurlar sonraki bölümde incelenecektir.

1.2.2.2. Küreselleşme Sürecinde Devlete Yönelik Yeni Meydan Okumalar

Küreselleşmenin ulus devletlerin sınırlarını aşan ve artan etkileşim ve bağımlılık yaratan karmaşık sürecinde devlet, geleneksel rollerinin ve yetkilerinin sorgulanmasına yol açarak birçok yeni meydan okumayla karşı karşıyadır. Bu meydan okumalardan bazıları şunlardır:

Egemenlik: Ulus devletlerin egemenliği, küresel aktörlerin (ulus ötesi şirketler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları) artan gücü ve etkisi ile zayıflamaktadır. Ulus devletler, kendi sınırları içinde yasa uygulama ve düzenleme yetkisini korumakta zorlanabilmekte; egemenlik kavramı, ulus devlet sınırlarının ötesine uzanan karmaşık bir ağa dönüşmektedir.

Güvenlik: Ulus devletler, uluslararası suç örgütleri, terörizm ve çevresel tehditler gibi yeni ve karmaşık güvenlik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, ulus devletlerin tek başına ele alamayacağı sınır ötesi zorluklar yaratmaktadır. Uluslararası iş birliği ve koordinasyon daha da önem kazanmaktadır. (Beck, 2000).

Ekonomi Politik: Serbest ticaret ve sermaye hareketlerinin artması, ulus devletlerin ekonomik politikaları üzerinde daha fazla kısıtlama yaratmaktadır. Ulus devletler, rekabetçi kalabilmek için ekonomilerini küresel piyasalara uyumlu hale getirmek zorundadır. Sosyal refah ve gelir eşitsizliği gibi konularda devlet müdahalesi sınırlanmaktadır.

Sosyal Politika: Göç ve diasporadaki artış, ulus devletlerin kimlik ve vatandaşlık politikalarını zorlamaktadır. Farklı etnik ve dini grupların haklarını korumak ve sosyal uyumu sağlamak daha karmaşık hale gelmektedir. Küresel ölçekte insan hakları ve sosyal adalet gibi konularda standartlar ve normlar gelişmektedir (Çağlar, 2010: 39-63).

Demokrasi ve Katılım: Ulus devletler, vatandaşların küresel karar alma süreçlerine katılımını sağlamak için yeni mekanizmalar geliştirmek yönünde baskıya daha açıktır. Sivil toplum kuruluşları ve diğer sivil aktörler, siyasi karar vermede daha önemli bir rol oynamakta ve Şeffaflık ve hesap verebilirlik daha da önem kazanmaktadır. Küreselleşme, devletlerin rollerini ve işleyişini kökten değiştirmektedir. Bu değişim, yeni zorluklar ve fırsatlar sunmaktadır. Başarılı olmak için devletlerin bu yeni bağlama uyum sağlayabilmesi ve yeni yönetim biçimleri geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Bayraktar, 2005: 42-44).

Bu çerçevede küreselleşme sürecinde devletin karşı karşıya kaldığı zorluklar yeni güvenlik sorunları, kimlik krizi, yeni uluslararası aktörlerin artan rolleri başlıkları altında değerlendirilecektir.

1.2.2.2.1. Yeni Güvenlik Sorunları

Toplumlar birbirlerine yaklaştıkça kolektif etkileri giderek güçlenmektedir. Bu, dünyanın bir köşesinde ortaya çıkan bir krizin geniş kapsamlı sonuçlara yol açabileceği ve tüm küresel toplumu etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ulusal sınırları aşan ve dünyanın çeşitli bölgelerini etkileyen çok sayıda güvenlik krizi ve gerilim ortaya çıkmıştır. Bu olaylar, küreselleşmenin derin ve geniş kapsamlı etkilerini vurgulayarak dünya için bir uyandırma çağrısı işlevi de görmektedir. İçinde bulunduğumuz küreselleşme çağında, birbirine bağlılığı ve geleneksel sosyal sınırların öneminin azalmasıyla karakterize edilen küresel bir toplum ortaya çıkmaktadır. Bu küresel toplum, dünya çapında farklı bireyler ve kültürler arasında bir arada yaşamanın temeli olarak hizmet vermektedir (Beck, 2000). Bu karmaşık sosyal yapı içerisinde bireyler ve topluluklar derinden iç içe geçmiş olup, yerel veya ulusal sınırların ötesine geçen faaliyetlere katılmaktadırlar. Ancak bu tür yaşam koşullarının aynı zamanda belirli güvenlik sonuçlarını da beraberinde getirdiğini kabul etmek önemlidir. Güvenlik krizlerinin ortaya çıkması genellikle ulusal kimlik krizine ve etnik milliyetçiliğe atfedilebilir; bu durum köktencilik, yeni ırkçılık biçimleri ve kuş gribi, Sars gibi salgınları gibi çeşitli zorluklara yol açar. Bu krizlerin Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika dahil olmak üzere dünyanın farklı bölgeleri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Golmohammadi'nin (2002: 10) vurguladığı gibi Covid-19 salgınının da bu güvenlik krizleriyle bağlantılı olarak değerlendirilebileceğini belirtmekte fayda var.

Ayrıca, ciddi tehditlere dönüşme potansiyeli taşıyan vakaların ele alınması da büyük önem taşıyor. Bunlar arasında istikrarlı bir ulus devlet modelinin kurulamaması, kitle imha silahlarının yayılması, bunların hem haydut devletlerin[7] -ki İran, Kuzey Kore, Suriye, ve Venezuela gibi devletler haydut devlet tanımı içerisinde Amerika Birleşik Devletleri tarafından sıkça kullanılmaktadır- hem de terörist grupların kullanımına sunulması ve acil çevresel kaygılar en önemlileri olarak öne çıkmaktadır. Alanında uzman kişilere göre yukarıda bahsedilen bu senaryolar o kadar ciddidir ki, bunların şiddetlenmesi nihai olarak insanlığın varlığını da tehlikeye atabilecektir (Golmohammadi, 2002: 91). Genellikle milliyetlerine bakılmaksızın bireylerin güvenliğini riske atan bu tehditler, ulusal kimlik kavramına ciddi bir meydan okuma da oluşturmaktadır. Aslında bunlar, milliyet, etnik köken veya sosyal gruplara

[7] Haydut devlet, uluslararası hukuku ve normları sistematik olarak ihlal eden, kendi vatandaşlarına karşı şiddet uygulayan ve uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturan bir devlet türüdür.

dayalı her türlü bağlılığı aşarak, tüm insanlar arasında güçlü bir birlik duygusunu teşvik edebilecek önemdeki sorunlardır. Sonuç olarak, her türlü bölücü sadakatin yerini alan küresel vatandaşlık zihniyetinin geliştirilmesi için bir katalizör görevi de görebilmeleri mümkündür. Küresel vatandaşların bölünmüş sadakatleri aşmaya yardımcı olabilecek mekanizmalardan biri de ortak kimliktir; fakat ortak kimlikler ulus-devletin yarattığı kimlik açısından bir krize de dönüşebilmektedir.

1.2.2.2.2. Kimlik Krizi

Küreselleşmenin güçleri toplumsal dinamikleri şekillendirmeye ve yeniden şekillendirmeye devam ettikçe, inşa edilmiş kimlik kavramı giderek daha akışkan ve geçici hale gelmiştir. Modern dünyada bireyler sürekli olarak kimliklerini yeniden yapılandırma, kendilerini tanımlayan temel yapı taşlarını değiştirme ve gelişen önceliklere, aksiliklere ve arzulara uyum sağlama süreciyle meşguldürler. Sonuç olarak kimliklerin katılaşma eğilimi önemli ölçüde azalmaktadır (Golmohammadi, 2002: 252).

Sürecin bir yönü egemenliğin azaltılması ve ulusal sınırların aşınmasıdır. Egemenliğin gücü azaldıkça ve ulusal kimliğin sınırları zayıfladıkça, ulusal kimliğin ve kültürün sorgulanamaz otoritesi de sarsılmaya başlar. Küresel bir topluluğa ait olmanın tanınması ve ortak küresel gelecek anlayışı, günümüz toplumunda yaşamın ayrılmaz bir parçası haline dönüşmektedir. Aslında bazı akademisyenler bilincin kendisinin küreselleşme sürecinin belirleyici unsuru olduğunu ileri sürüyorlar. Daha basit bir ifadeyle şimdiki nesil, önceki nesillere göre küresel birlik ve karşılıklı iş birliği bilincine daha fazla sahiptir (Golmohammadi, 2002: 21,52).

Küreselleşme çağında, katı ulusal kimlik kavramı önemli ölçüde azalmış ve çok sayıda yeni kimlik taahhüdüne yer açılmıştır. Bu değişim, kimliği karmaşık ve çok yönlü bir kategoriye dönüştürmüştür. Bireyler artık kendilerini aile, etnik köken, mezhep, mahalle, millet, medeniyet ve dünya gibi çeşitli kimlik katmanlarına sadık bulmaya başlamıştırç Sonuç olarak küreselleşme, ulusal kimliğin ortadan kaldırılması olarak değil, diğer mevcut bağ ve bağlılıkların yanı sıra küresel bağlılıkların ve kimliklerin birbiriyle içiçe geçmiş, pragmatik bir şekilde tanınması olarak da görülebilmektedir. Bu bağlamda ileriki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacak küresel vatandaşlık, ulusal sınırların ötesine geçen ve ortak insani değerlere dayanan bir aidiyet duygusu geliştirme potansiyeline sahiptir ve sonuçta farklı nüfuslar arasında empatiyi ve anlayışı geliştirir. Aktif katılımı teşvik etmek, küresel vatandaşlık eğitiminin önemli bir yönüdür; çünkü bireylerin eleştirel düşünmelerine ve farklı bakış açılarını değerlendirmelerine olanak tanır, böylece önyargı ve ayrımcılığın azaltılmasına

yardımcı olur. İnsan haklarına saygıyı teşvik etmek, küresel vatandaşlığın önemli bir yönüdür çünkü bireyleri küresel sorunlar konusunda sorumluluk sahibi hissetmeye ve çözümler geliştirmeye teşvik eder. Kültürel çeşitliliğin tanınması, evrensel insan haklarına saygı gösterilmesi ve korunması konusunda farkındalığın geliştirilmesi açısından önemlidir. Farklı kültürlere saygı duyma ve onları takdir etme becerilerini geliştirmek, küresel vatandaşlık ile kolaylaştırılabilir (Ohmae, 1990).

1.2.2.2.3. Yeni Uluslararası Aktörlerin Artan Rolleri

Soğuk Savaş sonrası süreçte BM ve bağlı kuruluşları da dahil olmak üzere uluslararası kuruluşların dünya çapındaki sorumlulukları ön plana çıkmıştır. Sorumluluklarının bu şekilde genişletilmesine sıklıkla hükümetler arasındaki anlaşmazlıklar veya belirli ortak riskler içeren konuları etkili bir şekilde ele almadaki başarısızlıklar neden olmaktadır. Bu konular genellikle çevresel bozulmayı gidermeyi, hastalıkların yayılmasını engellemeyi ve konvansiyonel ve nükleer silahların yayılmasıyla mücadele etmeyi amaçlayan ekonomik ve insani girişimler gibi çeşitli politik eylemleri ve kalkınma programlarını kapsamaktadır. Bu karmaşık zorlukların ve ortak tehditlerin üstesinden gelmek için hükümetler, uluslararası kuruluşların sağladığı koordinasyona ve ulusötesi sivil toplum kuruluşlarının yardımına da ihtiyaç duyabilmekte; devletler ve bu kuruluşlar arasında işbirliği gelişmektedir (Ghavam, 2003: 42; Ghavam, 2001: 57). Özellikle küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni güvenlik riskleri aynı zamanda hükümetlerin birbirleriyle daha güçlü ilişkiler geliştirmesine de yol açmıştır (Eikelenboom, 2006: 192).

Eğitim, sağlık, insan hakları, çevre koruma gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri son yıllarda, giderek daha fazla uluslararası hale gelmektedir. Bu uluslararasılaşmanın birçok sebebi bulunmaktadır. Küreselleşme, küresel ölçekte mal, hizmet, bilgi ve fikir alışverişi yoluyla ülkelerin birbirine bağlılığını ve entegrasyonunu artırma sürecidir. Küreselleşmenin yükselişi, ulusal sınırları aşan sorunların ve zorlukların artmasına neden olmuş, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini küresel ölçekte genişletmesine yol açmıştır. Ayrıca iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de bu genişlemede önemli rol oynadı. Hükümetlerin desteği, STK'ların internet ve sosyal medya gibi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden yararlanarak küresel olarak iletişim kurmasını ve iş birliği yapmasını kolaylaştırdı. Çok sayıda hükümet, mali ve hukuki yardım sunarak STK'ların küresel girişimlerini desteklemektedir. Sivil toplum kuruluşları, uluslararası fonlar ve bağışlar da dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan finansman sağlama olanağına da sahip olup, bu durum daha geniş bir coğrafi kapsamda faaliyet göstermelerine olanak sağlamaktadır. (Salazar, 2000)

Uluslararası STK’lar amaçlarına göre sınıflandırılabilir. Bazıları kurucu olarak görev yapar ve asıl amaçları belirli ülkelerdeki sosyal gruplara pratik yardım sağlamaktır. Öte yandan, temel amaçları çeşitli ülkelerdeki politika yapıcıları belirli konularda etkilemek veya belirli konular hakkında farkındalık yaratmak olan hak savunuculuğu yapan kuruluşlar da mevcuttur. Çok sayıda uluslararası STK'nın bağımsız olarak veya diğer küresel kuruluşlarla işbirliği halinde hem uygulama hem de destek faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmekte de fayda vardır.

Uluslararası STK'lar, gelişimsel rollerinin yanı sıra fırtına, sel ve diğer krizler gibi acil eylem gerektiren çevresel sorunların ele alınmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu kuruluşların aktif olarak dahil olduğu belirli bir alan, insan hakları yaklaşımı ve tanıtım stratejileri aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesidir. (Hulme ve Edwards, 2012) İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasını savunan STK'lar, tüm bireylerin haklarını koruyan ve yoksul ulusları güçlendiren yasal standartlar oluşturmaya çalışmaktadır. Uluslararası Adalet Grubu gibi bazı kuruluşlar, ülkeler içinde kabulü ve gelişmeyi teşvik edebilecek etkili ve meşru bir yargı sistemi kurmaya çalışmaktadır. Uluslararası STK'ların öncelikli odak noktası, gelişmekte olan ülkelere, özellikle de hükümetlerin vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayamadığı alanlarda yardım ve kalkınma fırsatları sağlamaktır. Bu kuruluşlar, AIDS konusunda farkındalık, su arıtma, dirençliliği artırma ve eğitim gibi önemli konulara değinerek, gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerin sosyal hizmetlerde sağlayamadığı boşlukları doldurmayı amaçlayan çeşitli projeler üstlenmektedir. Son yıllarda uluslararası sivil toplum kuruluşlarının sayısında önemli bir artış yaşanmaktadır. Hatta Avrupa'daki Yeşil Hareket gibi bazı STK'ların hükümet politikalarının şekillenmesinde doğrudan etkisi bile bulunmaktadır. Sonuç olarak, vatandaşların sadakatini kazanma konusunda hükümetlerin geleneksel tekeli bozulmakta ve halkın ulusal güvenlik de dahil olmak üzere çeşitli konularda hükümete açıkça karşı çıkmasına olanak tanınmaktadır. Bunun açık bir örneği vatandaşlar arasında askerlik hizmetine olan ilginin azalmasıdır. Bu durum vatandaşlığı oluşturan katılım, haklar, sorumluluk, kimlik gibi unsurlarda bir kopuşa yol açmıştır. Sonuç olarak vatandaşlar ve hükümet arasındaki geleneksel ilişki bozulmakta, bu da hükümetin merkezileşmeden uzaklaştıkça etkili bir şekilde yönetme yeteneğini kaybetmesine neden olmaktadır (Ghavam, 2003: 8-17).

Uluslararası kuruluşların ve şirketlerin devlet politikaları üzerinde daha fazla nüfuz sahibi olması nedeniyle küreselleşme, devletlerin egemenlik ve yetkileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Güçteki bu değişim, devletlerin vatandaşlarını etkileyen kararlar alma konusundaki özerkliğini sınırlayabilecek önemdedir. Genel olarak küreselleşmeyle birlikte

rolleri artan yeni aktörlerin devlet üzerindeki etkilerine ilişkin farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bazıları bunun uluslar arasında refahın ve işbirliğinin artmasına yol açabileceğini savunurken, diğerleri bunun devletlerin egemenliğini ve özerkliğini tehdit ettiğine inanmaktadır. Politika yapıcıların bu sonuçları dikkatle değerlendirmeleri ve stratejilerini küreselleşen dünyanın karmaşıklıklarına uyum sağlayacak şekilde uyarlamaları önem taşımaktadır. Bunun yanında uluslararası STK'ların kültürel küreselleşmeye de etkisi bulunmaktadır. Uluslararası STK'lar, farklı kültürlerin etkileşimini ve harmanlanmasını kolaylaştırmıştır; fakat ulusal kimlikleri zayıflatma ve yerel değerleri aşındırma potansiyeli tepkilere de neden olabilmektedir. Bu kültürel homojenleşmenin toplumlarda çeşitliliğin ve benzersizliğin kaybolmasına neden olabileceği belirtilmektedir.

Küreselleşme devletler arasında ekonomik karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açarak, devletlerin ekonomik politikalarını bağımsız olarak belirlemelerini ve uygulamalarını zorlaştırmıştır. Özellikle çokuluslu şirketlerin artan etkinliği ve karar alıcılar üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bu kontrol kaybının bir ulusun istikrarı ve refahı üzerinde geniş kapsamlı sonuçları olabileceği de göz önüne alınmalıdır. Ekonomik küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikalarının yaygınlaşması devletin sosyal rolünün de aşınmasında rol oynamıştır. Dahası, devletler uluslararası göç ve mülteci krizleri gibi küresel sorunları ele almakla giderek daha fazla görevlendirildiğinden, küreselleşmenin sosyal politikalar üzerinde aşındırıcı etkisi vatandaşlar ile göçmenler/mülteciler arasındaki gerginlikleri artırabilmektedir. Göç nedeniyle devletin karşı karşıya kaldığı ilave sorumluluk, kaynakları zorlayacak ve devletlerin karar alma süreçlerini zorlaştıracak etkiler de doğurabilecektir. Küreselleşmenin ulus devletlerin gücünü ve otoritesini zayıflattığını, ulusal kimliklere tehdit oluşturduğunu ve mevcut toplumsal eşitsizlikleri daha da kötüleştirdiğini ileri sürerek küreselleşmeye karşıtları ile küreselleşmenin ekonomik ilerlemeyi teşvik ettiğini, genel refahı artırdığını ve uluslar arasında barışçıl ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynadığını iddia eden küreselleşme savunucuları (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999; Ohmae, 1995) uluslararası aktörlerin artan rolleri konusunda da uzlaşamamaktadır.

1.2.3. Vatandaşlığın Küreselleşmesi

Küreselleşme kavramı vatandaşlık alanına kadar genişlemiş ve bireylerin birden fazla ülkeye ve topluluğa ait olma hissine sahip olduğu birbirine bağlı bir dünya anlayışı ortaya çıkmıştır. Vatandaşlığın küreselleşmesi olarak bilinen bu olgu, teknoloji, ulaşım ve iletişimdeki ilerlemelerle kolaylaştırılmış, insanların fiziksel sınırları aşmasına ve farklı kültür ve toplumlarla etkileşime geçmesine olanak sağlanmıştır. Sonuç olarak, ağırlıklı olarak tek bir

ulus-devlete bağlı olan geleneksel vatandaşlık kavramı, daha geniş bir kimlik ve aidiyet anlayışını kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Vatandaşlığın küreselleşmesinin, ulusal egemenliğe yönelik zorluklar, kültürel değişim ve ekonomik büyüme için sunduğu fırsatlar ve artan küresel karşılıklı bağlantı ve iş birliği potansiyeli de dahil olmak üzere çeşitli yönleri ve sonuçları da dikkate alınmaktadır (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999).

Ayrıca küresel ticaretin ve ekonomik entegrasyonun genişlemesi vatandaşlığın küreselleşmesinin desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ülkeler ticari ve ekonomik ortaklıklara girdikçe, sınır ötesi işlemleri kolaylaştırmak ve ilgili kişilere adil muamele edilmesini sağlamak için yasal ve düzenleyici çerçevelerin uyumlaştırılması ihtiyacı da artmıştır. Bu durum, sınırlar ötesinde ekonomik faaliyetlerde bulunan vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyan uluslararası sözleşmelerin ve anlaşmaların geliştirilmesine yol açmıştır. Vatandaşlık kavramı, yalnızca ulusal sınırlarla sınırlı olmaktan ziyade küresel bir perspektifi kapsayacak şekilde gelişmiştir. Bu değişim, bireylerin artık yalnızca ulusal bir kimliğe değil, aynı zamanda daha geniş bir küresel kimliğe ve bu doğrultuda haklara sahip olduğu anlayışını güçlendirmiştir. Uluslararası iş birliğine yönelik artan eğilim, çeşitli uluslarda vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin tanınmasının ve korunmasının desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999).

Ayrıca iklim değişikliği, terörizm ve insan hakları ihlalleri gibi küresel sorunların artması, bu acil sorunların çözümü için uluslararası iş birliğini ve yeni aktörlerin girişimlerinin önemini açığa çıkarmıştır. Bu zorluklara yanıt olarak devletler birbirleriyle iş birliği yapmanın önemini fark etmiş ve ulusal kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumak uluslararası kuruluşlar ve STK'ların da desteği ile ittifaklar, anlaşmalar ve uluslararası rejimler oluşturmuşlardır. Ulusların karşılıklı bağımlılığının ve birbirine bağlılığının tanınması, devletlerin sınırların ötesindeki bireylerin refahını ve eşit muamele görmesini sağlamaya çabalayan bu girişimler, vatandaşlığın küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Vatandaşlığın küreselleşmesi, bireylerin ulusal kimliklerinin yanı sıra küresel bir kimliğe de sahip oldukları, daha kapsayıcı ve birbirine bağlı bir dünyaya doğru bir değişimi de ifade etmektedir. Bu dönüşümde teknolojideki ilerlemeler, küresel zorlukların üstesinden gelmek için uluslararası iş birliği ihtiyacı, artan insan hareketliliği ve küresel ticaretin genişlemesi gibi çeşitli faktörlerin etkisi ön plana çıkmıştır. Ülkeler, ulusal kökenlerine bakılmaksızın tüm bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasının öneminin farkına vardıkça vatandaşlık kavramı da gelişmeye ve küresel bir boyut kazanmaya devam etmektedir. Teknoloji ve ulaşımdaki ilerlemeler iletişim ve seyahatin önündeki engelleri önemli ölçüde azaltmış ve insanların sınırlar ötesinde her zamankinden daha kolay bağlantı

kurmasına ve etkileşime girmesine olanak sağlamıştır. Bu karşılıklı bağlılık, küresel meseleler ve olaylar hakkında giderek daha fazla bilgi sahibi olmaya ve bunlarla ilgilenmeye başlayan bireyler arasında ortaklık ve küresel vatandaşlık duygusunu teşvik etmektedir. Dahası, göç, turizm veya uluslararası istihdam fırsatları yoluyla insanların artan hareketliliği de vatandaşlığın küreselleşmesine katkıda bulunmuştur. Bireyler farklı ülkelere taşınıp yerleştikçe, genellikle yeni ev sahibi ülkelerde haklarının ve ayrıcalıklarının yasal olarak tanınmasını ve korunmasını talep etmeye başlamışlardır. Bu durum hükümetleri daha kapsayıcı politikalar ve uygulamalar benimsemeye, vatandaşlık haklarını ve faydalarını farklı kökenden gelen bireylere genişletmeye yöneltmiştir (Bauman, 1999). Ayrıca uluslararası ticaret ve yatırımlar yoluyla büyüyen ekonomik entegrasyon, uluslar arasında karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açarak bireylerin vatandaşlığı küresel ölçekte algılama ve deneyimleme biçimini şekillendirdi. Sonuç olarak, küreselleşmenin vatandaşlık üzerindeki etkileri derin olup, geleneksel ulusal kimlik ve aidiyet kavramlarını yeniden şekillendirmektedir (Bauman, Z. 1999). Bu yönde uluslararası ölçekte hak ve özgürlük mücadelelerinin desteklenmesi, vatandaşların artık sadece iç politikaya değil, küresel meselelere de dahil olma, tartışmaları ve kararları daha geniş ölçekte şekillendirme şansına sahip olmaya başlaması, vatandaşlığın devlet ötesinde de belli bir güvence sunmaya başlamıştır. Öte yandan küreselleşme süreci, sivil hak ve özgürlüklere erişimdeki eşitsizliklerin derinleşme potansiyeline ilişkin endişeleri de artırmıştır. Sınırlar giderek daha geçirgen hale geldikçe ve ekonomiler daha fazla birbirine bağlı hale geldikçe, bazı grupların marjinalleştirilmesi, ırkçılık ve ayrımcılığın güçlenmesi veya belli kesimlerin küreselleşmenin ve vatandaş olmanın faydalarından dışlanması riski ortaya çıkmaktadır. Bu eşitsizliklerin ele alınması ve uyruğa veya vatandaşlık durumuna bakılmaksızın tüm bireylerin hak ve özgürlüklere eşit erişime sahip olmasının sağlanması önemlidir (Soysal, 1994). Bu bağlamda küresel vatandaşlık, dünya vatandaşlığı ve ekstra/yarı vatandaşlık kavramları incelenecektir.

1.2.3.1. Ulusal Vatandaşlıktan Küresel Vatandaşlığa

Ulusal vatandaşlık kavramı, küresel vatandaşlık fikrinden önce oluşturulmuştur ve somut bir yasal çerçeveye oturtulmuştur; ancak küresel vatandaşlığın somut bir varlıktan ziyade soyut bir kavram olduğunu belirtmek önemlidir. Pratikte bireyler, yalnızca ulusal kimlikleriyle özdeşleşmektedir; fakat küreselleşme sürecinde tüm devletlerin vatandaş olarak hak ve sorumluluklarını evrensel değerler çerçevesinde tanımlamak söz konusu olmuştur (Held ve Hirst, 1999). Bu nedenle, ulusal bir vatandaşı küresel bir vatandaşla karşılaştırmak aslında nesnel ve öznel arasında bir karşılaştırmadır ve bu birbirinden farklı iki öğeyi

karşılaştırmak zor bir uğraştır. Ulusal bir vatandaşı küresel bir vatandaşla karşılaştırmak, farklı ölçeklerde ve farklı değer sistemlerine sahip iki kavramı karşılaştırmaya çalışmak gibidir. Bu durum, nesnel ve öznel unsurların karmaşık bir şekilde iç içe geçtiği bir süreçten kaynaklanır. Ancak eğer bir küresel vatandaşlık nosyonu ortaya çıkacaksa bunun, ulusal vatandaşların süregelen çabalarının ve katkılarının bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği de unutulmamalıdır.

Geleneksel vatandaşlık anlayışında bir toplumdaki her birey haklar, görevler, katılım ve kimlik olmak üzere dört temel bileşenle karakterize edilir. Bu unsurlar, kişinin vatandaş olarak sahip olduğu yükümlülükler ile bunlara karşılık gelen sivil ve sosyo-politik yetkiler arasında doğrudan bir ilişki kurar (Held ve Hirst, 1999). Örneğin vatandaşlar vergi ödeyerek mali katkıda bulunmakla yükümlüdürler ve aynı zamanda genel oy hakkı ayrıcalığından da yararlanırlar. Bu çerçeve, vatandaş-devlet ilişkisini şekillendiren karşılıklı sorumlulukları ve hakları vurgulayarak birey ile yöneten ve devlet arasındaki karşılıklı bağlantıyı kurulabilmektedir (Ghavam, 2001: 60-59). Bugün anladığımız şekliyle vatandaşlık kavramı, birey ile ait olduğu devlet arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bunun yanında küresel vatandaşlığın gelişimi, ulusal sivil toplumların varlığına ve işleyişine derinden bağlıdır. Sivil toplum, devleti dengeleyen ve demokrasiyi güçlendiren bir güçtür. Aynı zamanda, küresel vatandaşlık bilincinin gelişmesine ve daha adil bir dünya inşa edilmesine katkıda bulunur. (Eikelenboom, 2006: 190).

Bu özel model, şüphesiz, içinde yaşadığımız dünyanın gerçek bir temsili olarak değerlendirilebilir. Ancak modern toplumumuzun güncel gerçeklerini doğru bir şekilde yansıtıp yansıtmadığı konusunda tartışmalar söz konusudur. Bunun ışığında bireylerin oluşturduğu hak ve sorumluluklar sisteminin yeniden tanımlanması ve sürdürülmesi sürecinin bir evrimi olarak görülebilecek küresel vatandaş kavramının araştırılmasını gerekli hale gelmektedir. Ancak bu araştırma küresel düzeyde, kendine özgü mekanizmalar ve kriterlerle gerçekleşmelidir.

Küresel bir toplulukta vatandaşlık, devlet sınırının yeni bir yorumunu gerektirir. Genel olarak hükümetler, geçmişe göre daha zayıf konumlarına rağmen hala uluslararası arenada en önemli oyunculardır. Yine de insan haklarının ve hatta medeni hakların en önemli savunucuları, uygulayıcıları ve ihlalcileri olarak kalmışlardır. Henüz kesin bir bakış açısının sunulamadığı bir süreç olan küreselleşme sürecinde hükümetler, modernite ve evrensellik içindeki içsel hareketliliği nedeniyle değişimler yaşamaya devam edeceklerdir (Castells, 2003: 90).

Küreselleşmenin hükümetler üzerindeki en önemli etkisi, egemenliğin azalmasıdır ve bu, sınırların geçirgenliğini, göçün küreselleşmesini vb. yaratmada hatta yansıtmada gerçekleşmiştir. Ulusal Politikaların Etkisinin Azaltılması: Artan küresel ekonomik ve sosyal güçler, ulusal politikaların etkisini sınırlamaktadır. Hükümetlerin ulusal çıkarlarını korumak için bu kurumlarla dengeli ilişkiler kurması gerekmektedir. Göçün Küreselleşmesi: Artan göç, ülkelerin demografik yapısını değiştirmekte ve sosyal politikaları zorlamaktadır.

Küresel vatandaş[8], dünya vatandaşı[9] ve evrensel vatandaşlık[10], birbirine benzeyen bir dizi tanıma sahiptir. Küresel Vatandaş, Dünya Vatandaşı ve Evrensel Vatandaşlık: Kavramlar ve Farklılıklar Küresel vatandaş, dünya vatandaşı ve evrensel vatandaşlık kavramları her ne kadar birbiriyle bağlantılı olsa da nüanslar içeren farklı anlamlara sahiptir. Hepsi de bireylerin ulusal sınırların ötesine uzanan bir bakış açısına ve sorumluluk duygusuna sahip olduğunu vurguluyor. Dünya Vatandaşı: Ulusal kimliklerin ötesine geçen dünya vatandaşı kimliğini benimser. Evrensel vatandaşlık anlayışını vurgulayan, genellikle ulusal vatandaşlığı temel alan ve ulusal alan içindeki bölümlemelere dayanan kimlik oluşumlarına bağlılığı reddeden kişidir (Appiah, 2006). Bu durum, küresel olarak ve tüm insanlara uygulanabilecek hak ve yükümlülüklerin sunulduğunu açıklamaktadır. Dünya vatandaşlığı bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı ele alınacaktır. Küresel vatandaşlık kavramının etkili bir savunucusu olan H. Wells, ünlü eseri Dünya Medeniyetleri Tarihi'nde, zamanının hakim idealleri doğrultusunda, uluslar arasındaki sınırların ortadan kalkacağı bir dünya tasavvur etmiştir (Wells, 1922) ve kendisi gibi düşünen diğer birçok entelektüelle aynı safta yer almıştır. Tully, küresel vatandaşı tanımlayan üç niteliğin ana hatlarını şöyle çizmiştir. İlk olarak, vatandaş olmak birtakım sorumluluklara sahip olmayı gerektirir. İkincisi, vatandaşlar genellikle çeşitli seçim organlarına, yargıya ve sivil topluma (medya ve basın dahil) katılarak demokratik sürece katılma fırsatına sahiptir. Son olarak uluslararası sivil toplum gibi gönüllü sivil toplum kuruluşlarına üye olarak evrensel varoluşun ilerlemesine aktif olarak katkıda bulunurlar (Tully, 2005: 5-6).

Dünya genelinde vatandaşların aktif olarak doğrudan eyleme katılma eğilimi de giderek artmaktadır. Ancak bu artan katılım, partiler, sendikalar ve benzerleri gibi geleneksel devrimci siyasi faaliyetlerden ziyade, öncelikle ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler sayesinde gelişmektedir. Bu artan katılımın odak noktası ağırlıklı olarak her bir ülkedeki iç siyasi faaliyetlere yöneliktir (Ghavam, 2001: 55). Bununla birlikte küreselleşmenin artırdığı

[8] Küresel bir bakış açısına sahip olan ve dünyanın tüm insanlarıyla sorumluluk ve dayanışma duygusu paylaşan kişidir. (Kellner, 2002).

[9]Dünyayı vatanı olarak gören ve tüm insanlarla ortak bir kaderi paylaştığını hisseden kişidir. (Bohm, D. 1990).

[10] Evrensel değerlere bağlı olan ve tüm insanlığın ortak bir ahlaki çerçevede bir arada yaşamasına inanan kişidir. (Appiah, 2006).

kimliğine ilişkin belirsizlik duygusu, küresel güvenliğe ilişkin kaygılar, belirli hükümet sorumluluklarının ve yetkilerinin ulusötesi kurumlara devredilmesi, uluslararası STK'ların oynadığı önemli rol ve medyanın etkisi küresel bir topluluğun gelişimine de katkıda bulunmaktadır. Bu durum dünya vatandaşlığı tartışmalarının gelişimine de zemin hazırlamıştır.

Dünya vatandaşlığı kavramının, Stoacılar gibi filozofların tüm insanlık için ortak bir ahlaki yasa ve akla inandıkları Antik Yunan'a kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır. Dünya vatandaşının ilk dış biçimi, M.Ö. 412'de Diyojen zamanına kadar uzanmaktadır. Diyojen'e, "Nereden geldiği ve nereli olduğu" sorusu sorulduğunda yanıtı, "Ben bir dünya vatandaşıyım" olmuştur. Kozmopolit olarak adlandırılan kavram, idari bölünmelerin şehir yönetimine dayandığı Antik Yunan'da genişleyen, gelişen ve değişen bir kavram olarak kabul edilmiştir (Appiah, 2006). Sonraki aşamada, edebiyat dünyasında silinmez bir iz bırakan ünlü şair Tamil'in hayatı ve eserlerinde de bu yaklaşım yer bulmuştur. Tamil son derece inançlı bir şekilde şunu ilan etmiştir: "Her bireyin önem taşıdığı ve ilgimizi ve saygımızı hak ettiği eşsiz bir şehirde yaşıyoruz" (Johnson, 2004: 87). Benzer bir düşünce, yalnızca siyaset felsefecisi olarak öne çıkmakla kalmayıp aynı zamanda küresel bir topluluk fikrini de vurgulayan Thomas Paine tarafından da dile getirildi. Paine, derin sözleriyle şunu ilan etmiştir: "Sadakatimin sınırları coğrafi sınırları aşıyor, çünkü tüm dünyayı vatanım olarak görüyorum". Ek olarak, "Her insanı kardeşim olarak görüyorum ve hayattaki yol gösterici prensibim, yardımseverliği ve nezaketi teşvik etmek etrafında döner" (Paine, 1792) demiştir.

Aydınlanma Çağı'nda uluslararası barışı ve iş birliğini teşvik etme kavramı da bir kez daha ön plana çıkmıştır. Voltaire ve Kant gibi düşünürler, daha uyumlu ve işbirlikçi bir dünya yaratmak için küresel ölçekte birlikte çalışma fikrini savunmuşlardır. Günümüzde küreselleşmenin hızla ilerlemesi nedeniyle dünya vatandaşlığı kavramı daha da önem kazanmıştır. En son iletişim ve ulaşım teknolojilerinin ortaya çıkışı, uluslar arasındaki boşlukları etkili bir şekilde kapatarak, farklı kültürlerin daha önce benzeri görülmemiş bir ölçekte alışverişini ve iç içe geçmesini kolaylaştırdı. Bu olgu yalnızca ortak insanlığımıza ilişkin farkındalığımızı artırmakla kalmadı, aynı zamanda başkalarıyla olan etkileşimlerimizde daha kapsayıcı ve küresel bir bakış açısını da zorunlu kıldı. (Bohm, 1990).

Dünya vatandaşlığı, kişinin kendisini yalnızca belirli bir ulusla özdeşleştirmekten ziyade küresel bir topluluğun parçası olarak tanımasını içeren bir kavramdır. Bu bakış açısı, insanları, milliyetçi eğilimler yerine ortak insanlıklarını önceliklendirmeye ve tüm dünyanın refahının sorumluluğunu üstlenmeye teşvik etmektedir. Bireyleri sadece kendi ülkelerine değil, tüm insanlığa fayda sağlayacak şekilde hareket etmeye teşvik eder. Zihniyetteki bu

değişim, küresel ölçekte birlik ve iş birliğini de teşvik etmektedir (Kellner, 2002). Dünya vatandaşlığı düşüncesi gelişerek insan hakları, barış, adalet, sürdürülebilirlik gibi evrensel değerlere bağlı modern dünya vatandaşları anlayışının oluşmasına da yol açmıştır. Bu bireyler yalnızca iklim değişikliği, yoksulluk, göç ve çatışma gibi küresel sorunlara duyarlı olmakla kalmaz, aynı zamanda farklı kültürlere ve inançlara saygı göstererek çevrelerindeki dünyayı iyileştirmeye aktif olarak katılıyor ve sorumluluk alıyorlar. Farklı bakış açılarını değerlendirmelerine ve mevcut durumu sorgulamalarına olanak tanıyan eleştirel düşünme becerilerine de sahiptirler (Bohm, 1990). Bunun yanında, küresel vatandaşlık eğitiminin önemi de giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu eğitim biçimi, bireylerin acil küresel sorunlara ilişkin farkındalıklarını geliştirmek, farklı kültürlere ilişkin anlayışlarını ve takdirlerini geliştirmek ve onları dünya üzerinde olumlu bir etki yaratmaya aktif olarak katılmaya teşvik etmek için tasarlanmıştır.

Bireylerin küresel vatandaşlığı benimsemekten elde edebilecekleri çok sayıda önemli avantaj söz konusudur. Bu avantajlar şu başlıklar altında özetlenebilir:

Daha Barışçıl Bir Dünya: Bu anlayış, farklı kültürler ve inanç sistemleri arasında karşılıklı anlayışı ve saygıyı teşvik ederek daha uyumlu ve sakin bir küresel topluluğun geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Farklı toplumlar arasındaki uçurumları kapatarak barış içinde bir arada yaşamanın yolunu açmakta ve birlik ve işbirliği duygusunu teşvik etmektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma: Bu çaba, acil küresel zorlukların üstesinden gelmek ve gezegenimizin refahını ve uzun ömürlülüğünü garantileyen bir sürdürülebilir kalkınma modeli oluşturmak için tutarlı yaklaşımların keşfedilmesine yönelik kapıları açmaktadır. Çevresel bozulma, kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliği gibi sorunları kolektif olarak ele alarak gelecek nesillerin sürdürülebilir ve dayanıklı bir şekilde gelişebileceği bir dünya yaratmaya yönelik çaba öne çıkmaktadır.

Adalet ve Eşitlik: Dünya vatandaşlığı tüm bireyler için eşit hak ve fırsatları savunma konusundaki sarsılmaz kararlılığı sayesinde, adil ve eşitlikçi bir küresel düzen kurmaya çalışmaktadır. Sosyal adaleti teşvik ederek, ayrımcılıkla mücadele ederek ve kapsayıcılığı savunarak, sistemik eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı ve geçmişi veya koşulları ne olursa olsun herkesin aynı haklardan ve fırsatlardan yararlanabileceği bir dünya yaratmayı amaçlamaktadır. (Held ve Hirst, 1999)

Günümüzün birbirine bağlı dünyasında, bireyler daha eşitlikçi, uyumlu ve çevreye duyarlı bir küresel toplum yaratmadaki rollerinin önemini fark ettikçe, dünya vatandaşlığı kavramı önem kazanmaktadır. Bu kimlik, küresel ölçekte adaleti, barışı ve sürdürülebilirliği

teşvik etme taahhüdünü de güçlendirmektedir. Bunun yanında küreselleşme ile hızlanan ekonomik bölgeselleşme hareketleri de farklı vatandaşlık ilişkileri doğurabilmektedir.

Hükümetlerin ekonomik küreselleşmeyle ilgili deneyimleri vatandaşlıkla ilgili deneyimlerini yansıtmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin zorlu ve dönüştürücü bir süreç olması gibi vatandaşlığın gelişimi de aynı şekilde zorlu ve dönüştürücü bir süreçtir. Ekonomik küreselleşmeyi kolaylaştırmayı amaçlayan bölgeselcilik, ülkelere küresel ölçekte karşılaşacakları ulusaşırılığın daha küçük ölçekli bir versiyonunu sunmuştur. Bu deneyim sadece ekonomik boyutu etkilememiş, aynı zamanda kimlik ve vatandaşlık açısından da sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, Avrupa ülkeleri arasında ekonomik, kültürel ve politik alanlarda kayda değer bir yakınlaşma yaşanmıştır. Ancak bu yakınlaşmanın vatandaşlık üzerinde de önemli etkileri olmuştur. "Meta-vatandaşlık" terimi siyasal literatürde bireylerin ulusal ve küresel vatandaşlık arasındaki hak ve sorumluluklarını tanımlamak için ortaya çıkmıştır. (Beck ve Teubner, 1995). Martinillo, vatandaşlık haklarını ve görevlerini bölgesel bir çerçeve içinde çerçeveleyen ve üye devletlerin varlığını ve vatandaşlığın kimliğini kabul eden bu kavramı öneren ilk kişiydi (Martinillo, 1966: 29). Avrupa Birliği'nin gelişimi ile vatandaşlık ulusötesi haklar ile üye devletler düzeyindeki ulusal bağlılığa dayalı iki düzeyli bir modeli güçlendirdir; bu süreçte AB üyesi vatandaşların statüsünü tanımlamak için yarı vatandaşlık kavramı ortaya atıldı (Castells ve Davidson, 2003: 169). Bu statü, bazı ülkelerde uygulanan ve tabii olduğu devletlerin doğrudan vatandaşı olmayı sağlayan çifte vatandaşlık ilkesinden farklıdır.

1991 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması, üye devletlere ait vatandaşların bireysel haklarını vatandaşlık hakları olarak kabul etmiş ve desteklemiştir. Bu haklar, Avrupa Birliği içinde hareket etme ve ikamet etme özgürlüğü, Avrupa Parlamentosu seçimlerine aktif olarak katılabilme, ikamet edilen ülkede görev alabilme ve diplomatik koruma hakkına sahip olma gibi çeşitli ayrıcalıkları kapsar. Ayrıca, her üye devletin her vatandaşı, Avrupa Parlamentosu'na dilekçe verme ve şikâyetlerini ele alacak bir makama başvurma hakkına sahiptir (Castells ve Davidson, 2003: 197-198). Ancak üye devletlerin siyasi ve medeni-ulusal hakları söz konusu olduğunda bu haklar yetersiz kalmıştır. Örneğin, farklı bir üye ülkede ikamet eden AB vatandaşları genel seçimlere katılma ayrıcalığına sahip değildir; hatta bazı sosyal ve medeni haklardan yoksunlukla karşı karşıya kalmaktadırler. Ayrıca, kamu hizmetinde istihdam fırsatı ağırlıklı olarak her devletin kendi vatandaşları ile sınırlıdır. Sonuç olarak Castells ve Davidson (2003: 198) bu nedenle bu durumu yarı vatandaşlık olarak tanımlamaktadır.

1.2.3.2. Küreselleşme, Dijitalleşme ve Vatandaşlığa Etkileri

Küreselleşme olgusu özünde yeni hak ve sorumlulukların oluşmasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle temel olarak her biri kendine özgü özelliklere sahip olan, başta ulus devletler olmak üzere farklı kuruluşlardan oluşan uluslararası toplum[11] yeni hak ve sorumluluklar getiren hukuki düzen ve rejimlerin garantisi olarak da değerlendirilmeye başlanmıştır. Buna karşın ulus-devlet hala uluslararası sistemdeki etkinliğini korumaktadır ve bu durum kimliğin diğer katmanlarını göz ardı edip ulusal kimlik yönüne güçlü bir vurgu yapmış, onunla ilişkili hak ve görevleri ön planda tutmuştur. Bu eğilim özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve güçlenen popülist eğilimlerin olduğu devletlerde belirginleşmektedir. Küreselleşme süreciyle tanımlanan kimliklerin ötesinde ulusal sınırları aşan alternatif kimlik katmanlarının ortaya çıkışı vatandaş temelli hak arayışlarında ve toplumsal hareketlilikte de yeni bir ivme yaratmıştır. Bu ivmede, küreselleşme sürecinde hızlanan dijitalleşmenin etkisi de önemlidir. Dijitalleşme, bilgisayar kullanımını yaygınlaştıran teknolojik ilermenin üretimden medyaya, özel sektörden devlete her alanda etkisinin yaygınlaştığı bir süreç yaratmıştır. Bu süreçte özellikle internat ağı sayesinde bağlantının artması ve dijital işlemlerin daha hızlı ve esnek hale gelmesi, kayıt işlemlerinin kolaylaşması, devletlerin özellikle yönetsel işlerde ve bürokraside dijitalleşmeyi artırmasına yol açmıştır. Bu durum vatandaşlığı dijitalleştirecek değişimi de hızlandırmıştır.

İnternet ve diğer dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, bireyler çevrimiçi ortamlarda aktif ve sorumlu bir şekilde yer alma konusunda yeni zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıya kalmıştır. Dijital vatandaşlık, bu zorlukların üstesinden gelmeyi ve dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmayı amaçlayan bir çerçevedir (**Ferrari, 2012:55**). Dijital vatandaşlık için birçok farklı tanım mevcuttur. Ancak, genel olarak dijital vatandaşlığın şunları içerdiği kabul edilir:

- Bilgi ve Beceriler: Dijital vatandaşlar, çevrimiçi ortamlarda bilgi bulma, değerlendirme ve kullanma konusunda bilgi ve becerilere sahip olmalıdır. Ayrıca, çevrimiçi ortamda iletişim kurma, içerik oluşturma ve iş birliği yapma becerilerine de sahip olmalıdırlar.
- Hak ve Sorumluluklar: Dijital vatandaşlar, çevrimiçi ortamlardaki haklarının ve

[11] Uluslararası toplum, İngiliz Okulu kuramcıları tarafından, devletlerarası bir anarşi sistemi olarak tanımlanır. Bu sistemde, egemen devletler uluslararası alanda en önemli aktörlerdir ve aralarında hiyerarşik bir düzen veya merkezi bir otorite bulunmamaktadır. Hedley Bull, uluslararası toplumu devletin varlığı, ortak kurallar ve uygulamalar, sınırlı işbirliği ve dayanışma ilkeri ile açıklar. Bull, uluslararası toplumun anarşik bir sistem olmasına rağmen, barış ve düzenin sağlanmasına katkıda bulunabilecek bazı "uygarlaştırıcı" unsurların da var olduğunu savunur. Bu unsurlar arasında uluslararası hukuk, diplomasi ve uluslararası kurumlar yer alır. Tim Dunne ise uluslararası toplumun üç önemli özelliğine vurgu yapar. Bunlar devletlerarası ilişkiler, güç ve çıkarın rolü ile anlam ve kimliktir. Dunne, uluslararası toplumun statik bir kavram olmadığını ve zamanla değiştiğini savunur. Bu değişimler, yeni normların ve kuralların ortaya çıkmasına ve uluslararası siyasetin evrimine yol açar. Ayrıntı için bakınız: Dunne, 2013: 132-152.

sorumluluklarının farkında olmalıdır. Bu haklar arasında ifade özgürlüğü, mahremiyet hakkı ve fikri mülkiyet hakları yer alır. Sorumluluklar arasında ise çevrimiçi ortamda etik ve saygılı davranma, siber zorbalıktan kaçınma ve dijital ortamda doğru bilgi yayma sorumluluğu yer alır.

- Katılım: Dijital vatandaşlar, çevrimiçi topluluklara aktif olarak katılmalı ve çevrimiçi ortamda olumlu bir değişim yaratmaya katkıda bulunmalıdır. Bu, çevrimiçi tartışmalara katılma, çevrimiçi kamplara katılma ve çevrimiçi bilgi okuryazarlığını teşvik etme gibi eylemleri içerebilir (**Jones, 2016: 25-28**).

Dijital vatandaşlık kavramı, akademik dünyada da aktif olarak tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, dijital vatandaşlığın öğretilmesi, dijital vatandaşlığın ölçülmesi ve dijital vatandaşlığın geleceği gibi konuları kapsamaktadır.

- Öğretim: Dijital vatandaşlığın nasıl öğretileceği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı uzmanlar, dijital vatandaşlığın ayrı bir ders olarak öğretilmesi gerektiğini savunurken, diğerleri dijital vatandaşlığın tüm müfredata entegre edilmesi gerektiğini savunmaktadır.
- Ölçüm: Dijital vatandaşlığın ölçülmesi de zor bir konudur. Dijital vatandaşlığın tek bir ölçütü yoktur ve farklı ölçümler farklı sonuçlar verebilir.
- Gelecek: Dijital teknolojiler hızla gelişmeye devam ettikçe, dijital vatandaşlığın anlamı ve kapsamı da değişmeye devam edecektir. Gelecekte dijital vatandaşların hangi bilgi ve becerilere sahip olması gerekeceği ve hangi hak ve sorumluluklara sahip olacağı konusunda belirsizlikler bulunmaktadır (Ferrari, 2012:97-99).

Dijital vatandaşlık, 21. yüzyılda tüm bireyler için önemli bir kavram haline gelmiştir. Dijital vatandaşlar, çevrimiçi ortamlarda bilgi ve becerilerini kullanarak, hak ve sorumluluklarının farkında olarak ve çevrimiçi topluluklara aktif olarak katılarak, dijital dünyayı daha iyi bir yer haline ve devlet hizmetlerini daha etkin hale getirebilme potansiyaline sahiptir. Bunun yanında vatandaşların sosyal ağlarda daha fazla vakit geçirmeye başlamaları yeni bir vatandaşlık kavramının da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Netizen, internette aktif olarak yer alan ve çevrimiçi topluluklarda katılım gösteren kişilere atıfta bulunan bir terimdir. Netizen kavramı, 1990'larda internetin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. “Ağ vatandaşı” veya “net vatandaş” anlamına gelen *net* ve *citizen* kelimelerinin birleşiminden türemiştir (Van Dijk, 2009: 36). İnternet, insanların fiziksel sınırlamalar olmaksızın birbirleriyle bağlantı kurmasına ve etkileşime girmesine olanak sağlayarak geleneksel iletişim ve bilgi paylaşım şekillerini dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, internet kullanıcılarının yeni bir kimlik ve topluluk duygusu geliştirmesine de yol açmıştır

(Rheingold, 2000: 54-55). Netizenler, sosyal medya platformları, forumlar, bloglar ve diğer çevrimiçi ortamlar aracılığıyla bilgi paylaşımı, fikir alışverişi ve etkileşimde bulunurlar (Van Dijk, 2009: 37). Yeni vatandaşlık kalıpları geliştiren netizenlerin bazı temel özellikleri şunlardır:

- Aktif Katılım: Netizenler, çevrimiçi ortamlarda aktif olarak yer alır ve çeşitli şekillerde katılım gösterir. Bu katılım, içerik oluşturma, yorum yapma, beğenme, paylaşma, tartışmalara katılma ve çevrimiçi kampanyalarda yer alma gibi eylemleri içerebilir.
- Bağlantılılık: Netizenler, internet aracılığıyla dünya çapında diğer insanlarla bağlantı kurar ve etkileşime girer. Bu bağlantılar, ortak ilgi alanlarına, coğrafi konuma veya diğer faktörlere dayalı olabilir.
- Bilgi Paylaşımı: Netizenler, bilgi ve fikirleri çevrimiçi ortamlarda paylaşır. Bu paylaşım, haber makaleleri, blog yazıları, videolar, forum gönderileri ve sosyal medya paylaşımları gibi çeşitli şekillerde olabilir.
- Topluluk Oluşturma: Netizenler, çevrimiçi topluluklar oluşturur ve bu topluluklarda bir aidiyet duygusu geliştirir. Bu topluluklar, ortak ilgi alanlarına, değerlere veya inançlara dayalı olabilir.
- Etki Yaratma: Netizenler, çevrimiçi ortamlarda önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu etki, siyasi farkındalık yaratma, sosyal değişim için savunuculuk yapma veya çevrimiçi kampanyalar düzenleme gibi eylemleri içerebilir (Baym, 2000: 127-134).

Netizen kavramı, sosyoloji, medya çalışmaları, siyaset bilimi ve diğer disiplinlerde önemli bir ilgi odağı haline gelmiştir. Araştırmacılar, netizenlerin çevrimiçi kimliklerini, çevrimiçi topluluklardaki katılımlarını ve çevrimiçi ortamlarda yarattıkları etkiyi incelemektedir. Dijitalleşme vatandaşların devletten taleplerini dile getirme, baskı grupları oluşturma konusunda yeni imkanlar sağlamaktadır. Bu durum devletin de sosyal ortamlarda etkinliğini artırması, yeni iletişim stratejileri geliştirmesi ve vatandaşlara yakınlık konusunda yeni adımların atılmasına da zemin hazırlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan modern devlet ve 19. yüzyılda şekillenen modern vatandaşlık düşüncesi 21. yüzyılın teknolojik gelişmeleri ve küreselleşmenin etkisiyle yeniden yapılanmaya başlamıştır. Bu süreçte vatandaşlar taleplerini devlete iletmek yönünde yeni araçlara sahip olurken, devletler de fazla hizmetleri daha hızlı sunabileceği araçlara sahip olmuştur. Öte yandan devletler, sosyal ağlar üzerinden örgütlenen hareketleri kontrol etmek ve karşı argümanlar üretmek için de dijitalleşmeden yararlanabilmektedir. İlerleyen bölümde küreselleşmenin yarattığı dönüşümün toplumsal hareketlilik üzerindeki etkisi değerlendirilecek; İran'daki hareketlilik özelinde ise yeni dijital teknolojinin toplumsal hareketler ve devlet tarafından nasıl

kullanıldığı incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN TOPLUMSAL HAREKETLER

Ulusal sınırlar içerisinde toplum ve devlet arasındaki ilişkilere odaklanan geleneksel teoriler, günümüz olaylarını analiz etmede yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmanın da teorik çerçevesini oluşturan post-modern teoriler, özellikle değişen ulusal sınırları aşarak küresel boyuta ulaşmış ve birleşik bir varlık olarak faaliyet göstermeye başlayan toplumsal hareketler ve farklılaşan bakış açıları için de yeni bir perspektif sunmaktadır. Değişen toplumsal hareketlerin faaliyetlerini ve hedeflerini anlamak ve aktivistlerini motive etmek için özel bir anlam ve yorum sistemi gelişmeye başlamıştır. 21. Yüzyılda hükümetler artık en güçlü siyasi, sosyal ve kültürel aktörler olarak görülmemekte, farklı krizlerle baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Yeni toplumsal hareketler artık siyasal, sosyal, kültürel alanlardaki birincil veya en azından ana aktörlerden biri olarak görülüyor. Bu hareketler kültürel ve hatta ekonomik açıdan önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle toplumsal değişimle ilgili tartışmalarda bu hareketleri dikkate almamak büyük bir hata olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde 21. yüzyıldaki değişimi ve toplumsal hareketlere yansımalarını anlamaya yönelik teorik yaklaşımlar ve küreselleşme sürecinin özellikle de yeni teknolojilerin kullanımının toplumsal hareketliliğe etkisi incelenecektir.

2.1. Değişen Toplumsal Hareketliliği Anlamada İki Teorik Yaklaşım

1970'li ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan postmodernist teori, modernizmin varsayımlarına ve temel ilkelerine meydan okuyan felsefi ve sosyolojik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım aynı zamanda toplumsal hareketlere bakış açısında da kayda değer değişimlere yol açmıştı. (Bauman, 1992). Postmodern teorinin toplumsal hareketlere yaklaşımından öne çıkan bazı noktalar şunlardır: Postmodernistler, ilerleme ve aydınlanma gibi modernizmde bulunan tek, evrensel gerçeklik fikri gibi büyük anlatıları reddederler. Her bireyin ve grubun kendine ait bir gerçekliği ve anlam dünyası olduğuna inanırlar. Postmodernistler ayrıca iktidarın kimliklerin inşasını ve dönüşümünü etkilediğini belirterek iktidar ve kimlik arasındaki bağlantıya vurgu yaparlar. Farklılığa ve çoğulculuğa değer verirler ve farklı kimliklerin ve seslerin dahil edilmesini savunurlar. Ayrıca postmodernistler bilginin nesnel değil göreceli olduğunu ve güç dinamiklerinden etkilendiğini ileri sürerler. Postmodernist teori, toplumsal hareketlerin çeşitliliği teşvik etme ve baskın anlatılara meydan okumadaki rolüne ilişkin değerli bilgiler sunar (Lyotard, 1979). Kimlik inşasında ve dönüşümünde toplumsal hareketlerin rolü de ayrıca vurgulanmıştır. Toplumsal hareketlerin çeşitliliğin ve

çoğulculuğun savunulması açısından önemi ortaya konmuştur. Toplumsal hareketlerin çeşitliliği ve karmaşıklığı bu sayede daha iyi anlaşılmıştır (Harvey, 1989).

Post-modernist yaklaşımların toplumsal değişimi anlamada tek başına yeterli olmadığı yönünde bir tartışma da söz konusudur. Post-modernizmin aşırı göreceli olduğu ve somut bir eylem planının bulunmadığı yönünde eleştiriler dile getirilmektedir. Ayrıca postmodernist teorinin politik olarak etkisiz olduğu iddiaları da bulunmaktadır. Özetlemek gerekirse, postmodernist teori toplumsal hareketlere bakış açımızı büyük ölçüde etkilemiştir. Bu hareketlerin çeşitliliğinin ve karmaşıklığının anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca toplumsal hareketlerin kimliği şekillendirme ve dönüşümü sağlamadaki öneminin yanı sıra çeşitlilik ve çoğulculuğu savunmadaki rolünü de vurgulamaktadır (Harvey, 1989).

Toplumsal hareketleri ele alan farklı teorik yaklaşımlar söz konusudur. Bu çalışmada Sembolik Etkileşim Teorisi ve Ağ Toplumu yaklaşımları esas alınmaktadır. Çalışmanın bu bölümü toplumsal hareketlerin tarihsel gelişim sürecinde küreselleşmenin nasıl bir etki yarattığına odaklanmaktadır. Özellikle yeni toplumsal hareketlerin, küreselleşme süreciyle ve yeni teknolojilerin gelişmesiyle nasıl değiştiği ve yeni aktivizm çeşitlerine nasıl zemin hazırladığı irdelenecektir.

2.1.1. Sembolik Etkileşim Teorisi

Ritzer'e göre Sembolik etkileşim teorisi, sosyolojideki[12], sosyal etkileşimlere kapsamlı ve geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Sembolik etkileşim teorisi her ne kadar öncelikle Herbert Blumer'in fikirleriyle ilişkili olsa da, Manford Koon'un bilimsel yaklaşımı, Erwin Goffman'ın teatral yaklaşımı ve hatta etnografi ve fenomenoloji gibi metodolojiler dahil olmak üzere çeşitli türleri kapsamaktadır. Bu geniş perspektif yelpazesi, sembolik etkileşim teorisinin insan davranışını ve sosyal dinamikleri anlamadaki çok yönlülüğünü ve zenginliğini göstermektedir (Ritzer, 2009).

Sembolik etkileşim teorisi, gerçeklik anlayışımızın temelinin semboller ve anlamlarından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu teoriye göre anlamın oluşumu, bireyler arasındaki sosyal bağlam içindeki dinamik alışveriş yoluyla gerçekleşir (Ritzer, 2009). Aksan vd.'nin (2006) vurguladığı gibi sembolik etkilişim teorisi, sembollerin ve onlarla ilişkili anlamların, insanlar arasındaki etkileşimlerden nasıl ortaya çıktığına dair temel soruyu araştırmaktadır. Sembolik etkileşim teorisinin yorumsamacı yaklaşımından önce, bu teorinin daha iyi anlaşılması açısından pragmatizm ve davranışsalcılık gibi iki pozitivist yaklaşım ele alınacaktır.

[12] diğer önemli teorilere benzer şekilde

2.1.1.1. Pragmatizm ve Davranışsalcılık

Pragmatizm, 19. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan felsefi bir akımdır. Pratiklik, uygulama ve faydacılık üzerine kuruludur. Pratiklik, pratik uygulamaya öncelik vermeyi ve aktif olarak dahil olmayı içerir. Faydacılık ise bir şeyin değerini pratik avantajlarına göre değerlendirme eğilimini ifade eder. Bu akım, bir kavramın veya fikrin öneminin, pratik sonuçlarında yattığını savunur. Yani, bir şeyin değeri, yararlılığı ve faydası ile belirlenir. Pragmatistler, soyut teoriler yerine pratik düşüncelere ve somut sonuçlara odaklanırlar. Onlara göre, bir fikrin veya teorinin gerçekliği, işlediği ve fayda sağladığı ölçüde değerlendirilir.[13]

Oxford Sözlüğü'ne göre pragmatizm, bir kavramın öneminin onun pratik sonuçlarında yattığı inancı olarak tanımlanır. Soyut teori yerine pratik düşüncelere odaklanılmasıyla karakterize edilir. Pragmatizm, bir şeyin değerinin veya geçerliliğinin, onun pratik sonuçlarına veya avantajlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren felsefi bir duruştur.[14] Dahası, pragmatistler sosyal ve fiziksel dünyaya dair algımızın ve anlayışımızın onun kullanışlılığıyla belirlendiğini ileri sürerler. Başka bir deyişle, dünyadaki şeyleri, hayatımızdaki bir amaca nasıl hizmet ettiklerine veya bir ihtiyacı nasıl karşıladıklarına göre tanımlar ve sınıflandırırız.[15]

Bilgi ve anlayışa yönelik bu faydacı yaklaşım, dünyayla olan etkileşimlerimizi ve ilişkilerimizi şekillendirir. Pragmatizm, sembolik etkileşim teorisinin temel isimlerinden Mead'in sosyolojik bakış açısını etkileyen çeşitli yönleri kapsayan geniş bir felsefi duruşu kapsar. Pragmatizmin temel ilkelerinden biri, gerçekliğin dış dünyada doğal olarak var olan bir şey olmadığı, daha ziyade eylemlerimiz ve dünyayla olan etkileşimlerimiz aracılığıyla aktif olarak inşa edildiği inancıdır. Başka bir deyişle, gerçeklik önceden mevcut değildir, daha ziyade onunla olan ilişkimiz tarafından şekillendirilir. Genel olarak pragmatizm, sabit ve nesnel bir gerçeklik fikrine meydan okuyan, bunun yerine gerçekliğin eylemlerimiz ve etkileşimlerimiz aracılığıyla aktif olarak inşa edilmesini vurgulayan bir çerçeve sağlar (Joas, 1984).

Pragmatizm bilgimizi ve dünyaya dair anlayışımızı şekillendirmede kullanışlılık ve pratikliğin önemini vurgulamakta ve bakış açıları ve ideolojileri hakkında kapsamlı bir anlayış kazanmak için bireylerin gerçek davranışlarını ve eylemlerini gözlemlemenin ve analiz etmenin önemine dikkat çekmektedir (Petersen, 2022). Bireyleri ve onların eylemlerini

---

[13] Stanford Encyclopedia of Philosophy, https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/; Internet Encyclopedia of Philosophy, https://iep.utm.edu/home/.

[14] https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/

[15] Stanford Encyclopedia of Philosophy, https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/

gerçekten anlamak ve kavramak için pragmatizm, onların dünyada gerçekte ne yaptıklarına odaklanmamız gerektiğini önerir. Yalnızca soyut teorilere veya varsayımlara dayanmak yerine, inançları, motivasyonları ve değerleri hakkında daha derin bir anlayış kazanmak için pratik katılımlarını ve davranışlarını gözlemlemek ve analiz etmek önemlidir. Pragmatizmin bir diğer önemli yönü, bireylerin dünyaya dair anlayışlarını, kendilerine faydalı olduğu kanıtlanmış şeylere dayanarak oluşturdukları fikridir. Bu, bilgimizin sabit veya statik olmadığı, yeni deneyimler ve bilgilerle karşılaştıkça sürekli geliştiği anlamına gelir. Eğer bir şey pratikte etkili ya da faydalı değilse ya faydalı bir şeyle değiştirilmeli ya da terk edilmelidir.

Davranışçılık ise 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bir yaklaşımdır. İlk davranışçılar, biyolojik yapımızdan kaynaklanan davranışları inceleyerek, genellikle bu davranışları hayvan içgüdülerine veya koşullu tepkilere bağlayarak insanın psikolojik olaylarını anlamayı amaçladılar (Haas, 1989). Bu davranışçılar; kolektif psikolojinin doğuştan gelen içgüdülerden veya öğrenilmiş davranışlardan etkilenen bireysel psikolojinin incelenmesiyle anlaşılabileceğine inanıyorlardı (Mahdavi, 183). Davranışlar kolayca görülebilir ve ölçülebilir. Bu davranışlar deneyimler ve çevreyle etkileşimler yoluyla kazanılır. Öğrenme süreci ödüller ve sonuçlarla kolaylaştırılır. İçsel süreçler olan duygu ve düşünceler davranışlarımızın şekillenmesinde önemli rol oynar. Türü ne olursa olsun tüm organizmaların aynı öğrenme ilkelerine bağlı olduğunu unutmamak önemlidir. (Domjan, 2010).

Davranışçılık teorisi, bireylerin geçmiş deneyimlerine ve eylemlerinin sonuçlarına dayanarak öngörülebilir şekillerde hareket ettikleri fikrine dayanmaktadır. Bu teori, gözlemlenebilir davranışın önemini ve dış uyaranların karar verme süreçleri üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Davranışçılar, davranış kalıplarını inceleyerek aktörlerinfarklı durumlara ve uyaranlara nasıl tepki vereceğini daha iyi anlayıp tahmin edebileceğine inanmaktadır. Bu teori aynı zamanda davranışın şekillendirilmesinde pekiştirme ve cezanın rolünü de vurgulumaktadır (Skinner, 1976).

Pragmatizm ve davranışsalcılık, sembolik etkileşim teorisinin temel argümanları için kaynak oluşturmaktadır.

2.1.1.2. Sembolik Etkileşim Teorisinin Temel Yaklaşımları

Sembolik etkileşim teorisi, bireylerin birbirleriyle etkileşime girdiğini ve birbirlerinin davranışlarını etkilediğini öne sürmektedir. Bu teorik çerçevedeki bilim insanları, iletişim ve anlamın doğası gereği sosyal olduğunu, anlamın sosyal gruplar içindeki etkileşimler yoluyla

inşa edildiğini ve sürdürüldüğünü ileri sürmektedirler. Sembolik etkileşim teorisi, çeşitli jest, sembol ve özellikle dil biçimlerini kapsayan sembolik iletişimin önemine önemli bir vurgu yapmaktadır (Blumer, H. 1969). Bu sembolik bağlantılar hem bireysel hem de toplumsal gelişimde çok önemli bir rol oynamaktadır.

Yapılandırmacılık kavramına benzer şekilde sembolik etkileşim teorisi de dilin rolüne odaklanmaktadır. Mead'in bu teoriyi geliştirmesinin farklı bir yol izlediğini belirtmek önemlidir. Bu teoriye yönelik üç yaklaşım sıralanabilir: Mead ve Blumer'in düşünceleriyle karakterize edilen geleneksel yaklaşım[16] (Mead, 1934), Manford Koen ve ardından Karl Koch tarafından önerilen ve araştırmalarda empatik katılımcı yöntemler yerine nicel yöntemleri kullanan bilimsel yaklaşım ile Goffman tarafından önerilen teatral yaklaşım (Ritzer, 2010).

Sembolik etkileşim perspektifi, bireyler ve toplum arasındaki karmaşık etkileşimlere ve bu devam eden süreçten kaynaklanan derin sonuçlara büyük önem veren teorik bir çerçeve sunmaktadır. Bu perspektif ilk olarak ünlü Alman sosyolog Georg Simmel tarafından ortaya çıkarıldı ve bu etkileşimli alışverişlerin özünü yakalamak için "toplumsallık" kavramını ortaya attı. Simmel, sınıf ayrımları, hükümet sistemleri, aile ilişkileri ve dini kurumlar dahil olmak üzere çeşitli sosyal yapıların, temelde toplum içindeki bireyler arasında meydana gelen belirli etkileşimler tarafından şekillendirildiğine ve bunları yansıttığına inanıyordu (Blumer, 1969). Simmel esasen, sosyal etkileşim dinamiklerinin daha geniş sosyal dokuyu şekillendirmede ve kolektif varlığımızı tanımlayan yapıları ve kurumları etkilemede önemli bir rol oynadığını fark etmiştir (Simmel, 1908). Öte yandan Simmel'in zamanla formalizm olarak bilinen sosyal psikolojiye bakış açısı derin bir etki yarattı. Zamanla bu bakış açısı sembolik karşılıklı düşünce ekolünün gelişiminde çok önemli bir rol oynadı (Tavasoli, 2018).

George Herbert Mead, kendileri hakkında derin bir anlayışa sahip bireylerin, iç gözlem ve öz değerlendirme yeteneğine sahip olduklarını, bunun da onlara, davranışlarını etkili bir şekilde şekillendirme ve başkalarıyla anlamlı etkileşimlere girme gücü verdiğini öne sürmektedir. Ek olarak, bireyler genellikle durumlara belirli niyet veya amaçları göz önünde bulundurarak yaklaşır, hedefleri dikkatlice seçer ve ardından bu hedeflere ulaşmak için kasıtlı eylemler gerçekleştirir (Ritz, 1995: 241). Mead'in düşüncesinin ve genel olarak sembolik etkileşim teorisinin iki önemli entelektüel kökü, pragmatizm felsefesi ve psikolojik-davranışçılıktır (Mead, 1934). Mead, "sosyal etkileşim" okuluna davranışçılık ve pragmatism akımlarının ardından Bloomer bakış açısını da kazandırmıştır. Bloomer ekolü sosyolojiye

[16] Mead, "zihinsel benlik" ve "sosyal benlik" kavramlarını ortaya koyarak sembolik etkileşimciliğin temelini oluşturmuştur. Ona göre, zihinsel benlik, bireyin içsel deneyimlerini ve düşüncelerini ifade ederken, sosyal benlik, bireyin diğer insanlarla olan ilişkileri ve bu ilişkilerde nasıl algılandığını ifade eder. Bu iki benlik arasındaki etkileşim, bireyin kimliğini oluşturur.

“sembolik karşılıklı etkileşim“ olarak yansımış, böylece sosyolojiye yeni bir bakış açısı sunulmuştur (Mead, G. H. 1934).

Teori, çerçevesini anlamak için çok önemli olan çeşitli temel varsayımları ve temel ilkeleri ortaya koyar. Bireyler, nesne ve varlıklarla kişisel olarak onlar için taşıdıkları önem ve anlam temelinde ilişki kurmaktadırlar (Mead, 1934). Örneğin, bir ulusal bayrağa saygı gösterme eylemi yalnızca onun fiziksel özellikleriyle değil, temsil ettiği ülke için sahip olduğu sembolik temsille de belirlenir. Özetle sembolik etkileşim teorisi, bireylerin eylemlerinin, sosyal etkileşim yoluyla şekillenen ve kişisel yoruma konu olan nesne ve varlıklara yükledikleri anlamlar tarafından yönlendirildiğini öne sürmektedir. Bu çok yönlü süreç, anlam inşasının dinamik doğasını ve sosyal bağlamların bireysel algılar üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Tavasoli, 2013). Ayrıca sembolik etkileşim teorisi, bireylerin sosyal etkileşim yoluyla edindikleri anlamları içselleştirme ve özümseme kapasitesine sahip olduğunu da ifade etmektedir. Ancak bu salt içselleştirmenin ötesine geçmekte ve yorumun dönüştürücü potansiyelini kabul etmektedir (Tavasoli, 2013). Bireyler içselleştirdikleri anlamları aktif olarak değiştirip yeniden yorumlayabilme, böylece çeşitli sembol ve nesnelere ilişkin anlayışlarını ve bakış açılarını şekillendirebilme yeteneğine sahiptir. Bu anlamların doğuştan gelmediğini veya sabit olmadığını, diğer bireylerle olan etkileşimlerimiz sonucunda ortaya çıktığını da vurgulamak gerekmektedir (Tavasoli, 2013).

Sosyal etkileşim süreci, bireylerin belirli anlam ve yorumları şekillendirmesinde ve içselleştirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, bir kişinin bayrak gibi belirli bir sembole ilişkin algısı, kendisine bunu olumlu bir amblem olarak görmenin öğretildiği eğitim ortamında yaşadığı etkileşimlerden kaynaklanabilir. Tersine, farklı bir ülke veya kültürden bireylerle etkileşimler yoluyla alternatif yorumlar da edinmiş olabilirler. Bireyler başlangıçta onu pozitifliğin sembolü olarak algılamayı öğrenmiş olabilirler. Ancak iç ve dış politikalardan memnun olmadıkları takdirde bayrağa dair algıları yeniden yorumlanabilmektedir. Üstelik insanlar, sembolleri kullanma ve bunlara bağlı olma yetenekleriyle kendilerini diğer hayvanlardan ayırmaktadır. İnsanlar, herhangi bir bilinçli düşünmeden, içgüdüsel olarak uyaranlara tepki veren ayrıca diğer canlılardan farklı olarak, bu uyaranlara anlam yükleme, onları sembollere dönüştürme ve daha sonra yüklenen anlam doğrultusunda eyleme geçme yeteneğine sahiptir (Ritz, 1995: 234).

Sembolik etkileşim teorisine göre sosyal etkileşim, bireylerin birbirlerine anlamlar ilettiği sembolik temsillerin değişimini içerir. Bu sembolik temsiller daha sonra başkaları tarafından yorumlanır ve onlar da daha sonra bu sembollere ilişkin kendi anlayış ve yorumlarına göre yanıt verirler (Enveri, 2010). Sembolik etkileşim teorisi, iletişim ve sosyal

etkileşimin yalnızca doğrudan sözlü veya sözsüz ipuçlarına dayanmadığını, aynı zamanda bireylerin sosyal gerçekliklerinde gezinmelerine ve müzakere etmelerine olanak tanıyan sembolik temsillerin ortak anlayışına ve yorumlanmasına da dayandığını öne sürmektedir. Bu bakış açısıyla sosyal etkileşimler, bireylerin sembolik anlamların yaratılması ve yorumlanmasıyla aktif olarak meşgul oldukları, sosyal dünyalarını anlamalarını ve inşa etmelerini şekillendiren dinamik süreçler olarak görülmektedir (Enveri, 2010).

Sembolik etkileşimcilik üç temel noktayla karakterize edilmektedir. Birincisi, bireyler ile çevrelerindeki dünya arasındaki etkileşimin önemini vurgulamaktadır. Bu, insanların çevreleriyle nasıl etkileşime girdiğine ve bu etkileşimin onların dünya anlayışlarını nasıl şekillendirdiğine baktığı anlamına gelmektedir. İkinci olarak sembolik etkileşimcilik, bireyleri ve dünyayı statik yapılar olarak değil, sürekli değişen ve gelişen süreçler olarak görür. Bu, hem bireylerin hem de çevrelerinin sürekli bir akış halinde olduğunu ve etkileşimlerinin bu dinamik doğadan etkilendiğini kabul eder. Son olarak sembolik etkileşimcilik, bireyin sosyal dünyayı yorumlama ve anlamlandırma yeteneğine büyük önem vermektedir (Ritzer, 1995: 242; Goodman, 1985: 181). Ritzer ve Goodman, bireylerin, sosyal etkileşimlere ve karşılaştıkları sembollere ilişkin yorumlarıyla aktif olarak anlam ve anlayış oluşturduklarını kabul eder. Genel olarak bu üç nokta, etkileşimlerin dinamik doğasını, bireylerin yorumlayıcı yeteneklerini ve bu süreçlerin bireylerin dünyayı anlamalarını şekillendirmedeki etkisini vurgulayarak sembolik etkileşimciliğin temel ilkelerini ortaya koymaktadır (Ritzer, 1995: 244; Goodman, 1985: 185).

Herbert Blumer, sembolik etkileşimciliğin en önemli temsilcilerinden biri olarak bu teorinin temel varsayımlarını en özlü şekilde formüle etmiştir. Ona göre sembolik etkileşimciliğin üç temel varsayımı şunlardır:

1. İnsanların herhangi bir şeye yönelik eylemleri, onlar için sahip oldukları anlama bağlıdır. İnsanlar, dünyayı pasif bir şekilde algılamazlar. Karşılaştıkları durumlar ve nesnelere, kendi anlamlarını yüklerler. Bu anlamlar, geçmiş deneyimlerinden, sosyal çevrelerinden ve kültürel değerlerinden etkilenir. İnsanlar, eylemlerini de bu anlamlara göre yönlendirirler.

2. Bu anlamlar, insan toplumundaki sosyal mübadelenin ürünüdür. İnsanlar, birbirleriyle etkileşim halindeyken anlamlarını paylaşır ve geliştirirler. Bu etkileşimler, dil, jestler, mimikler ve fiziksel temas gibi semboller aracılığıyla gerçekleşir. Bireyler, bu sembolleri yorumlayarak ve anlamlandırarak çevreleriyle etkileşime girerler.

3. Bu anlamlar, herkesin işaretler veya sembollerle uğraşırken kullandığı mübadele süreci sırasında değiştirilir ve ayarlanır. Anlamlar, statik değildir. Sürekli değişen ve gelişen bir süreçtir. Bireyler, yeni deneyimler edindikçe ve yeni insanlarla etkileşime girdikçe

anlamlarını da güncellerler. Bu değişimler, sosyal mübadele yoluyla gerçekleşir.

Blumer'ın bu üç varsayımı, sembolik etkileşimciliğin bireylerin ve toplumun nasıl anlam yarattığını ve bu anlamların nasıl davranışları etkilediğini anlamamıza yardımcı olan bir çerçeve oluşturmaktadır (Blumer, 1969).

2.1.2. Ağ Toplumu Yaklaşımı

Ağ toplumu, 20. yüzyılın sonlarında Manuel Castells tarafından ortaya atılan ve günümüzde uluslararası sistemi ve toplumsal değişimi anlamak için giderek daha fazla önem kazanan bir kavramdır. Bu kavram, geleneksel ulus devlet merkezli uluslararası sistemin yerini, ağlar ve akışlar tarafından belirlenen yeni bir küresel düzenin aldığını savunur. Ağ toplumunun getirdiği değişimler, karmaşık ve çok yönlüdür. Bu değişimlerin uzun vadeli etkileri hala bilinmemektedir. Ancak, net olan şey; ağ toplumu, bireylerin ve toplumların hükümetle ve daha büyük küresel sistemle etkileşiminde köklü bir değişime yol açmaktadır.[17] Ağ toplumunun ortaya çıkışında teknolojik ilerleme ve yeni teknolojik icatların kullanımının yaygınlaşması doğrudan rol oynamaktadır.

Yeni teknolojinin etkisi yalnızca farklı toplumlar arasında ve bireysel olarak toplumlar içinde artan düzeyde kültürel etkileşimi teşvik etmekle sınırlı değildir. Bu etkileşimin ötesinde, yeni teknolojilerin kültürleri daha derin ve karmaşık şekillerde etkilediğini ve dönüştürdüğünü de göz önünde bulundurmak önemlidir. Alternatif olarak, yeni teknolojinin belirli sosyal yapıları ve ilişkileri yeniden şekillendirirken aynı zamanda yeni etkiler ve dinamikler yaratarak kültür ve kimlik alanında devrim yaratma potansiyeline sahip olup olmadığı araştırmaya değer bir konudur. Küreselleşme ile ilgili devam eden tartışmalarda, sürekli gelişen dünyamızda kimliğin yörüngesi etrafında çok önemli bir araştırma dönmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişip yaygınlaşmasıyla birlikte farklı kültürler artık her zamankinden daha fazla etkileşime girebilmektedir. Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus, yeni teknolojilerin çeşitli yapılar ve sosyal ilişkiler üzerindeki etkisidir. Bu teknolojilerin kullanıma sunulması yalnızca bireyin kimliğini mi değiştiriyor,

---

[17] Bu değişikliklerden bazıları şunlardır:
Bireysel kimlik: Ağ toplumunda, bireyler çevrimiçi kimlikler oluşturmak ve farklı çevrimiçi topluluklarda yer almak için yeni teknolojileri kullanmaktadır. Bu, geleneksel kimlik anlayışlarını zorlayabilir ve yeni kimlik biçimlerine yol açabilir.
Sivil katılım: Ağ toplumunda, bireyler çevrimiçi platformlar aracılığıyla siyasi ve sosyal meselelere katılmak için yeni fırsatlara sahiptir. Bu, geleneksel siyasi katılım biçimlerini değiştirebilir ve yeni siyasi hareketlere yol açabilir.
Hükümet ve yönetim: Ağ toplumunda, hükümetler ve diğer kurumlar vatandaşlarla iletişim kurmak ve onları hizmete almak için yeni teknolojileri kullanmaktadır. Bu, geleneksel yönetim biçimlerini değiştirebilir ve yeni yönetim modelleri geliştirmeye yol açabilir.
Küresel yönetişim: Ağ toplumunda, küresel meseleleri ele almak için yeni küresel kurumlar ve mekanizmalar geliştirilmektedir. Bu, ulus devletlerin egemenliğini sorgulayabilir ve küresel yönetişimde yeni aktörlere yol açabilir.

yoksa bireylerin ve toplumların hükümetle ve daha büyük küresel sistemle etkileşiminde de değişikliklere mi neden oluyor şeklinde sorular ortaya çıkmaktadır. Bu soruları yanıtlamak, küresel deneyim ve ağ toplumu gibi yeni kavramları birey, toplum, devlet ve kültür gibi klasik kavramlarla ve yeni teknolojinin ve toplumdaki değişimlerin etki ve tepkilerinden kaynaklanan yeni dinamiklerle bağlayabilen analitik bir aygıt gerektirir. Ağ toplumunun ortaya çıkışı, bireylerin ve toplumların hükümetle ve daha büyük küresel sistemle etkileşiminde önemli değişikliklere yol açan bir süreç yaratmıştır.

Ağ bağlantılı bir toplum, iletişim ve bilginin küreselleşmesinin ürünüdür; Giddens, bunu "yoğunlaştırılmış modernite" olarak tanımlamaktadır. Anthony Giddens tarafından geliştirilen yoğunlaştırılmış modernlik kavramı, ağ bağlantılı toplumun temel özelliklerinin aydınlatılmasına yardımcı olabilir. Giddens, yoğunlaştırılmış modernliği, modernite içinde mesafelerin küçüldüğü ve dünya çapında bağlantıların arttığı bir dönem olarak tanımlıyor. Çağımızda bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde farklı lokasyonlardaki bireyler anında iletişim kurabilmekte ve bilgi paylaşımında bulunabilmektedir. Bu dinamik, küresel bir kültürün gelişimini teşvik etmekte ve küresel zorluklara yol açmaktadır. Ağ bağlantılı toplum ve yoğunlaşmış modernite kavramları birbiriyle yakından bağlantılıdır. Ağa dayalı toplum, artan modernitenin bir sonucudur ve onun temel özelliklerini bünyesinde barındırır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin genişlemesi, ağ bağlantılı toplumun ortaya çıkmasına ve yoğunlaşmış modernitenin gelişmesine yol açmıştır. Castells'e göre ağ toplumunun ve yoğunlaşmış modernitenin bazı temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, zaman ve mekanın sıkıştırılmasını kolaylaştırarak insanların farklı coğrafyalardaki bireylerle anlık olarak iletişim kurmasına ve bilgi alışverişinde bulunmasına olanak sağlamaktadır. Bu olgu küçülen bir dünyaya yol açmaktadır. Farklı bölgelerden insanların birbirleriyle kolayca bağlantı kurabilmesi nedeniyle küresel etkileşimler artmakta, bu da küresel bir kültürün gelişmesine ve aynı zamanda küresel zorlukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla geniş bilgi ve seçeneklerin mevcut olması, bireyselleşmenin artmasına ve sosyal bağlantıların zayıflamasına katkıda bulunabilmektedir. Küreselleşme ve modernitenin hızlı temposu yeni riskleri ve belirsizlikleri beraberinde getirerek bireylerde ve toplumlarda kaygı yaratma potansiyeli de taşımaktadır. Ağ bağlantılı bir toplum ve yoğunlaşmış modernite kavramlarının insan toplumu üzerinde derin bir etkisi vardır, onu etkiler ve dönüştürür. Bu kavramların anlaşılması, 21. yüzyıldaki gelişmelerin ve bunların insan varoluşuna yansımalarının anlaşılması açısından önemlidir. (Castells, 1996).

Bu nedenle, ağlara bağlı bir toplumun kökleri, modernitenin köklerinde ve Aydınlanma'nın idealleri ve özlemlerinde aranmalıdır. Yükselen modernitenin ve devam eden küreselleşme sürecinin bu çağında, ağ bağlantılı bir toplumun ortaya çıkışına tanık olunmaktadır. Saygın bir entelektüel olan Manuel Castells, çabalarını bu birbirine bağlı dünyanın daha önce keşfedilmemiş ve gizemli yönlerine ışık tutmaya adamıştır. Castells, Yeni Dünya'nın kökenlerini 1960'ların sonu ve 1970'lerin ortalarındaki üç tarihsel sürecin kesişimine kadar takip etmiştir. Bunlar: i) bilgi teknolojisi devrimi; ii) kapitalizmin ve devletçiliğin ekonomik krizleri ve yeniden yapılanması; ve iii) özgürlük, insan hakları, feminizm ve çevrenin savunulması gibi sosyo-kültürel hareketlerin gelişmesi olarak belirtilebilir (Castells, 1996).

Castells'e göre, yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkışı öncelikle çeşitli süreçlerin birbirine bağlılığı ve birbirine bağımlılığı tarafından yönlendirilmektedir. Bu yeni yapı, ağ bağlantılı bir topluluğu, bir ekonomiyi ve küresel bir bilgi ekonomisini kapsamakta ve sonuçta ayrı bir kültürün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Temelde bu sosyal yapı, fikirlerin ve bilginin serbest akışına imkan tanıyan hoşgörülü bir kültürü teşvik eder. Ekonominin, toplumun ve kültürün arkasında yatan bu prensip, küresel ölçekte toplumsal eylemlerin ve kurumların birbirine bağlı doğasında yatmaktadır (Castells,1996: 417).

Ağların günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline geldiği sürekli gelişen toplumumuzda hem bireyler hem de toplumlar sürekli olarak yeni kimliklere ve biçimlere uyum sağlamaktadır. Bu arada, bu ağların doğası sürekli olarak iç güçler[18] tarafından şekillendirilmekte ve bu da sürekli bir akış durumuna yol açmaktadır (Castells, 1996: 428). Sonuç olarak, bu dinamik etkileşim, çeşitli yerlerde benzersiz yaşam kalıplarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Oluşmakta olan bu yeni toplumda üretimde, iktidarda ve toplumsal ilişkilerde yapısal bir değişime tanık olunmaktadır. Bu dönüşümler, yeni bir kültürün ortaya çıkmasıyla birlikte, yer ve zamanın toplumsal biçimlerinde de benzer bir temel değişikliğe yol açmaktadır (Castells, 1996: 430).

[18] Ağların doğasını şekillendiren bazı önemli iç güçler şunlardır:

1. Teknolojik Gelişmeler: Yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, ağların işleyişini ve erişilebilirliğini sürekli olarak değiştirir. Örneğin, internetin ve mobil cihazların yaygınlaşması, insanların birbirleriyle iletişim kurma, bilgi paylaşma ve birbirleriyle bağlantı kurma biçimlerini kökten değiştirmiştir.
2. Sosyal ve Kültürel Değişimler: Toplumsal değerler, normlar ve beklentiler değiştikçe, ağların kullanımı ve işlevleri de değişir. Örneğin, sosyal medyanın yükselişi, insanların kendilerini ifade etme, başkalarıyla bağlantı kurma ve bilgi edinme biçimlerini değiştirmiştir.
3. Politik ve Ekonomik Güçler: Hükümetler ve şirketler, ağların nasıl kullanılacağını ve düzenleneceğini etkileyen politikalar ve düzenlemeler uygulayarak ağların doğasını şekillendirmede önemli bir rol oynar. Örneğin, bazı ülkeler internet sansürünü uygular veya sosyal medya platformlarını kısıtlar.
4. Bireysel Davranışlar: Bireylerin ağları kullanma şekilleri, ağların genel işleyişini ve evrimini etkiler. Örneğin, insanların hangi bilgileri paylaştığı, hangi platformlarda etkileşime girdiği ve hangi tür içerik oluşturduğu, ağların türünü ve işlevini belirlemede önemli bir rol oynar.

Elbette Castells, bu yeni sistemin tüm parçalarının toplumsal biçimlerinin küresel homojenliği anlamına gelen tek boyutlu bir bilgi toplumu olarak adlandırmanın pek gerçekçi görünmediğine dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, bilgi temelli toplumların kültürel çeşitliliği ve kurumlarının çokluğu, birbirine çok benzer homojenliklere rağmen varlığını sürdürecektir. Bu nedenle, küresel modernleşmeye geri dönüşte Japonya'nın benzersizliği veya İspanya'nın çeşitliliği, bu kez bu ülkelerdeki bilgisayarların yayılma hızıyla ölçülen kültürel farklılıkları ortadan kaldırma sürecinde kaybolmamaktadır. Castells'e göre, Çin veya Brezilya, mevcut hızlı gelişme yollarına devam ederken, dünya çapındaki bilgi temelli kapitalizm kazanında benzersiz kimliklerini kaybetmeyeceklerdir (Castells, 1996: 434- 437).

Castells, ağ bağlantılı bir toplum için aşağıdaki özellikleri sıralamıştır:

- Bilgi ekonomisi, büyük ölçüde teknolojiye ve teknoloji yönetimine dayanan mevcut ekonomik manzarayı ifade eder. Bu çağda şirketler, işletmeler, bölgeler ve hatta ülkelerin ekonomik alanları arasındaki verimlilik ve rekabet, bu bilgiyi etkin bir şekilde işlemek için gereken bilgi, bilgi ve teknoloji ile derinden iç içe geçmiş durumdadır. Bu, günümüzün dijital dünyasında mevcut olan büyük miktardaki veriyi verimli bir şekilde yönetmek ve bunlardan yararlanmak için yönetim teknolojisinin kullanılmasını içerir.
- Küresel ekonomi; çeşitli sektörleri, pazarları ve varlıklı bireyleri birbirine bağlama ve aynı zamanda gerekli kaynaklara erişimi olmayan sektörleri, pazarları ve bireyleri kârlı operasyonlarına katılmaktan dışlama becerisiyle karakterize edilmektedir.
- Ağ oluşturma faaliyetleri, küresel ekonomik manzarayla açıkça ilişkilendirilen yeni bir organizasyon ve koordinasyon biçimini ifade eder. Bu faaliyetler, çeşitli endüstriler ve coğrafi konumlardaki bireyler, işletmeler ve kurumlar arasındaki bağlantıları ve ortaklıkları geliştirmeyi amaçlayan çok çeşitli işbirlikçi çabaları ve etkileşimleri kapsar. Ağ oluşturma faaliyetleri aracılığıyla katılımcılar fikir, kaynak ve fırsat alışverişinde bulunabilir ve sonuçta küresel pazarda başarılı olmak için kolektif kapasitelerini geliştirebilirler.

İşin yapılış biçiminde ve istihdam yapısındaki değişikliklerin yanı sıra işin yürütülme biçiminde ve istihdamın genel yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Önceki zamanların aksine, bireyler artık işverenleriyle ömür boyu çalışma taahhüdünde bulunmamaktadırlar. Bunun yerine, serbest meslek, yarı zamanlı çalışma ve geçici iş düzenlemeleri gibi uygulamaların giderek yaygınlaştığına tanık olunmaktadır. Sonuç olarak, bireyler artık gelecekteki mesleki gidişatlarına ilişkin artan endişelerle boğuşmakta ve önlerinde ne olacağı konusunda yaygın bir güvensizlik duygusu yaşamaktadırlar.

Küreselleşen dünyamızda kutupların[19] yükselişi, başta ekonomik faaliyetler ve sosyal kurumlar olmak üzere toplumun çeşitli yönleri üzerinde derin bir etki yarattı. Ekonomik faaliyetlerin bu birbirine bağlılığı ve ağ yapısı, hem bireyleri güçlendirdi hem de sendikalar veya refah devleti gibi geleneksel sosyal yapıları zayıflattı. Sonuç olarak bu dinamik, bilgiye etkili bir şekilde erişme ve onu kullanma araçlarına sahip olanlar ile aynı düzeyde erişime veya bilgiye sahip olmayanlar arasında önemli bir ayrım yarattı.

Öte yandan ağ toplumu sanal gerçeklik kültürünün yagınlaşmasında da rol oynadı. Bilgi çağında ortaya çıkan kültür, sembollerin elektronik araçlarla iletilme biçiminden büyük ölçüde etkilendi. Çok çeşitli bilgiler içeren bu sanal gerçeklik, bu yeni çağın sosyal gerçekliğinin ayrılmaz bir parçası haline geliyor ve esas olarak bilgiye dayalı etkileşimlerin birincil alanına hakim oluyor. Bu durum medyanın siyaset üzerindeki etkisini de şekillendirmektedir. Sanal gerçeklikten büyük ölçüde etkilenen günümüz toplumunda, siyasi figürler, yalnızca güncel kalmakla kalmayıp aynı zamanda devam eden toplumsal dönüşüm süreci üzerinde etkilerini göstermek için elektronik medyayı, özellikle de televizyonu kullanmak zorunda kalıyor. Bilgi, veri ve kaynakların anlık aktarımının yanı sıra farklı coğrafi konumlarda bulunan bireylerle eş zamanlı iletişim kurabilme olanağının ortaya çıkması, zaman aralıkları kavramını etkin bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Bu devrim niteliğindeki gelişme, geçmişin geleneksel geleneklerini ve sanayi çağının katı yapılarını tamamen yeniden şekillendirmiştir (Castells, 1996: 16).

2.2. Tarihsel Süreçte Toplumsal Hareketler

Bugün, toplumsal hareketler, dünyanın toplumsal ve siyasal gündeminin bir parçası olarak kabul edilmektedir ve toplumlar sürekli olarak çeşitli toplumsal hareketler ile karşı karşıya kalmaktadır. Hareketler bir yandan toplumların eksiklerini ve eksikliklerini yansıtırken, diğer yandan toplumlarda önemli ve farklı değişimler yaratırlar.

Giddens toplumsal hareketleri şu şekilde tanımlar; "Ortak çıkarları artırmak ya da ortak bir hedefi kolektif eylem yoluyla dayatmak için yapılan kolektif eylem, resmi kurumlar alanının dışındadır." (Giddens, 1994: 671).

---

[19] Ekonomi: Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkeler, hızlı ekonomik büyümeleri ve artan küresel ticaret payları ile öne çıkmaktadır. Bu ülkeler, uluslararası finans kurumlarında ve ticaret anlaşmalarında daha fazla söz sahibi olmak için çabalamaktadır.
Siyaset: Türkiye, İran ve Endonezya gibi ülkeler, bölgesel ve küresel meselelerde daha aktif bir rol oynamaktadır. Bu ülkeler, çok kutuplu bir dünya düzeninin savunuculuğunu yapmakta ve uluslararası kurumlarda reform çağrısında bulunmaktadır.
Teknoloji: İsrail, Güney Kore ve Estonya gibi ülkeler, yapay zeka, siber güvenlik ve yenilenebilir enerji gibi alanlarda inovasyona öncülük etmektedir. Bu ülkeler, teknolojiyi kullanarak küresel rekabette öne geçmeye çalışmaktadır.

Toplumsal hareketlere ilişkin başka bir bakış açısı, onları bir araya gelen, koordineli ve örgütlü bir şekilde çalışan, ortak inanç ve hedefleri paylaşan birey grupları olarak görür. Bu bakış açısına göre bu hareketlerin temel amacı, toplumsal kurumlarda ya da genel toplumsal yapıda meydana gelen değişimlere karşı durmak ya da dönüşüm yaratmaktır (Batamor, 1987: 58).

Rudolf Heberl'e göre bir toplumsal hareket, esasen belirli talepleri karşılamayı ve daha da önemlisi belirli toplumsal kurumlarda önemli değişiklikler yaratmayı amaçlayan bir grup çabasıdır. Bu fikirden yola çıkan Herbert Blumer, toplumsal hareketi taze ve dönüştürücü bir toplumsal yapı kurmaya çalışan kolektif bir eylem olarak tanımlar. Üstelik Ralph Turner ve Louis Killian (1957), değişime karşı direncin varlığına vurgu yaparak bu tanıma ek bir boyut katmışlardır. Bir toplumsal hareketi, ya bir bütün olarak toplum çapında dönüşümü ateşlemek ya da kendi grup veya toplulukları içindeki hakim normlara meydan okumak ve direnmek için toplumsal eyleme aktif olarak katılan uyumlu bir grup olarak tanımlar. Bu genişletilmiş anlayış, toplumsal hareketlerin çok yönlü doğasını vurgulamakta ve anlamlı toplumsal değişimin yönlendirilmesindeki önemli rolünün altını çizmektedir (Sanasarian, 2005: 16).

Guy Roche (1989), toplumsal hareketi, korumak, büyütmek veya belirli hedeflere ulaşmak için grupları veya bireyleri kuran ve harekete geçiren köklü bir varlık olarak tanımlamıştır. Bu tanım, toplumsal hareketlerin yalnızca rastgele toplantılar veya spontane eylemler olmadığını, daha ziyade açık bir amacı ve yapısı olan organize varlıklar olduğunu öne sürmektedir. Roche'un tanımı, kolektif eylemin ve toplumsal bir hareket içinde ortak bir hedefe yönelik çabaların koordinasyonunun önemini vurgulamaktadır (Roche, 1989: 164).

Jalaipur'a (2002) göre, toplumsal hareketlerin, toplumdaki belirli hedeflere ulaşmak veya bunları engellemek amacıyla çok sayıda grup tarafından üstlenilen kolektif eylemler olarak kavramsallaştırılabilmesi mümkündür (Jalaipour, 2002: 19).

Dolayısıyla, türetilebilecek çok sayıda yorum ve anlayıştan yola çıkarak, toplumsal hareketlerin, bir grubun farklı bir yapı ve hedefle desteklenen iş birliği içinde ve belli bir amaca yönelik çabalarını kapsadığı ve hepsinin de hakim toplumsal çerçevede dönüştürücü değişimler başlatmayı amaçladığı sonucuna varılabilir.

Toplumsal hareketler çoğalmaya devam ettikçe toplumların gidişatını şekillendiren dinamik bir güç görevi görmektedir. Toplumsal hareketler bireylerin şikâyetlerini dile getirmeleri, sosyal adalet talep etmeleri ve ilerici idealleri teşvik etmeleri için bir araç görevi görürler. Sosyal hareketler, toplumsal meselelere ışık tutarak kamusal söylemi teşvik eder, farkındalığı artırır ve ortak değerleri ve özlemleri paylaşan bireyler arasında dayanışmayı teşvik eder. Dahası, sosyal hareketler sıklıkla toplumlardaki kültürel normların ve değerlerin

gelişimine katkıda bulunur. Bu hareketler, mevcut tutum ve inançlara meydan okuyarak toplumsal iç gözlemi teşvik eder ve daha kapsayıcı ve ilerici ideallerin benimsenmesini kolaylaştırır (Tarrow, 1994: 72).

Ek olarak, toplumsal hareketler statükoya meydan okuyor, yerleşik güç yapılarını bozuyor ve toplumsal büyüme ve dönüşümün yolunu açıyorlar. Bu tanım, toplumsal hareketlerin farklı doğasını vurgulayarak onları yerleşik kurumsal yapılardan ayırır. Toplumsal hareketler, geleneksel sistemlerin sınırlarının ötesinde faaliyet göstererek mevcut güç dinamiklerine meydan okuma, dışlanmış grupları savunma ve acil toplumsal kaygıları giderme potansiyeline sahiptir. Bu hareketler kolektif eylem yoluyla anlamlı ve kalıcı dönüşümler yaratmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak toplumsal hareketler dünyamızın toplumsal ve politik dokusunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Toplumsal hareketler toplumsal şikâyetlerin bir yansıması olarak hizmet ederken, aynı zamanda önemli değişim ve ilerlemelere de yön vermektedir. Ayrıca sosyal hareketler, resmi kurumların dışında faaliyet göstererek bireyleri kolektif olarak ortak hedefleri takip etme ve etkili dönüşümler gerçekleştirme konusunda güçlendirmektedir (Tarrow, 1994: 73-74**).**

Toplumsal hareketler ortaya çıkıp gelişmeye devam ettikçe toplumları yeniden şekillendirir, sosyal adaleti güçlendirir ve ilerlemeyi teşvik eder. Toplumsal hareketler hükümetlerin ve kurumların, eylemlerinden veya eylemsizliklerinden sorumlu tutulmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu anlamda toplumsal hareketler politika reformlarını, mevzuat değişikliklerini ve iyileştirilmiş yönetişimi teşvik ederek değişim için bir katalizör görevi görürler. Toplumsal hareketler, seferberlik ve savunuculuk çabaları aracılığıyla, halkın ihtiyaç ve kaygılarının ele alınması için de yetkililer üzerinde baskı uygular. Günümüzde sosyal hareketler, dünya çapındaki toplumlarda sürekli olarak ortaya çıkan, küresel sosyal ve politik manzaranın ayrılmaz bir bileşeni haline gelmiş durumdadır. Bu hareketler bir ayna görevi görerek bir toplumdaki temel sorunları ve eksiklikleri yansıtırken, aynı zamanda önemli ve dönüştürücü değişiklikleri de tetiklemektedir. Tanınmış sosyolog Anthony Giddens, sosyal hareketlerin kapsamlı bir tanımını sunmakta ve bunların resmi kurumların sınırları dışında, ortak çıkarları ilerletmeye veya ortak bir amaç oluşturmaya çabalayan bireylerin kolektif çabalarıyla karakterize edildiğini belirtmektedir (Giddens, 1994: 673).

Toplumsal hareketlere ilişkin başka bir bakış açısı, onların ortak değerler temelinde bir araya gelen ve toplumsal kurumlarda ya da genel toplumsal düzende değişim yaratma ya da değişime direnme yönünde çalışan örgütlü gruplar olduğu şeklindedir (Batamor, 1987: 58).

Bu minvalde Rudolf Heberl toplumsal hareketlerin belirli talepleri gerçekleştirmeyi ve belirli toplumsal kurumlarda değişim yaratmayı amaçlayan kolektif çabalar olduğunu ileri

sürmektedir. Benzer şekilde Herbert Blumer, toplumsal hareketleri yeni bir yaşam tarzı kurmaya çalışan kolektif eylemler olarak tanımlamaktadır. Bu tanımları genişleten Ralph Turner ve Louis Killian (1957), toplumsal bir hareketin kendi gruplarında veya daha geniş toplumda değişim veya direniş yaratmak için toplumsal eyleme girişen uyumlu bir grup olduğunu belirterek değişime karşı direniş unsurunu vurgulamaktadırlar (Sanasarian, 2005: 16).

Guy Roche'a göre (1989: 164), toplumsal hareket olarak adlandırılan köklü ve yapılandırılmış bir varlık, belirli hedefleri veya özlemleri savunmaya, ilerletmeye ve bunlara ulaşmaya kararlı bireyleri veya kolektifleri bir araya getirme ve harekete geçirme yeteneği ile karakterize edilmektedir. Başka bir araştırmacıya göre toplumsal hareketler, birden fazla grup tarafından harekete geçirilen ve toplum içinde belirli hedeflere ulaşmayı veya bunlara engel olmayı amaçlayan hareketler olarak tanımlanabilir (Jalaipour, 2002: 19). Dolayısıyla, mevcut farklı tanımlar göz önüne alındığında, toplumsal hareketlerin, belirli bir yapıya ve hedefe sahip, mevcut toplumsal çerçeve içinde değişim yaratmayı amaçlayan kolektif ve bilinçli çabaları kapsadığı sonucuna varılabilir.

2.2.1. 1830’lardan Günümüze Toplumsal Hareketler

Tarih boyunca Batı dünyası, siyasi ve sosyal değişime yön veren çok sayıda kolektif davranış ve protesto örneğine tanık olmuştur. Farklı zamanlarda ve farklı koşullar altında meydana gelmesine rağmen bu ayaklanmalar, ortak bir amaç doğrultusunda birlikte çalışan bireylerin gücünü ve birliğini örnekledi. Fransız Devrimi (1789-1799), Mutlak monarşiye karşı halk tarafından yapılan bir ayaklanmaydı. Bu devrim, modern demokrasi ve insan hakları kavramlarının temelini oluşturmuştur. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783), 13 Amerikan kolonisinin Britanya'dan özgürlüklerini güvence altına almak için birleşmesi ve ulus inşasının ve kendi kaderini tayin etmenin öneminin vurgulanmasıyla meydana gelmiştir. Bu savaş, ulus inşası ve kendi kaderini tayin hakkı kavramlarını öne çıkarmıştır. Sivil Haklar Hareketi (1954-1968), Afrika kökenli Amerikalılar için eşitlik ve adalet için mücadele eden bir hareketti. Bu hareket, ayrımcılığın sona ermesine ve yasal eşitliğe katkıda bulunmuştur. Öğrenci Hareketleri (1960'lar ve 1970'ler), Vietnam Savaşı, otoriter rejimler ve sosyal adaletsizlik gibi konulara karşı gençlerin protestolarını içeren bir dizi hareketti. Bu hareketler, küresel farkındalığı ve siyasi katılımı artırmıştır. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Soğuk Savaş'ın sonunu ve Doğu Almanya'nın özgürleşmesini simgeleyen bir olaydı. Bu olay, özgürlük ve demokrasiye olan özlemin gücünü göstermiştir. 2010'dan 2012'ye kadar gerçekleşen Arap Baharı, Demokrasi, özgürlük ve siyasi reformlar talep eden halk

ayaklanmaları dalgasıydı. Bu hareketler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki birçok ülkede siyasi değişime yol açmıştır. Occupy Hareketi (2011), ekonomik eşitsizlik ve kurumsal açgözlülüğe karşı bir protesto hareketiydi. Bu hareket, küresel adalet ve eşitlik konusundaki tartışmayı yeniden canlandırmıştır. 2017 yılından bu yana devam eden #MeToo Hareketi, cinsel taciz ve suistimale karşı küresel bir hareketti. Bu hareket, cinsiyet eşitliği ve kadın güçlendirme konusundaki farkındalığı artırmıştır. İklim değişikliğine karşı protestolar 2018'den bu yana artmakta ve bu durum iklim krizi ve acil eylem ihtiyacına karşı artan bir ihtiyacı yansıtmaktadır. Bu hareket, küresel çevresel sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığı artırmaktadır. (Cervera, 2016). Bu örnekler, Batı dünyasında başlayan kolektif davranışın ve protesto isyanlarının, 20. yüzyılın ikinci yarısında çeşitliliğini ve gücünü artırdığını göstermektedir. Bu hareketler, siyasi ve sosyal değişimin temel itici gücü olarak kalmaya devam etmektedir.[20]

Ancak bazı davranışların toplumsal hareketler olarak kabul edilmesi ancak modern zamanlarda olmuştur. Batı'da 19. yüzyıl, bireylerin aktif ve isteyerek kendilerini ortak bir kimliğe, tutarlı bir inanç sistemine, birleşik bir stratejiye ve planlarını gerçekleştirmek için kolektif bir çabaya adadıkları hareketlerin gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır (Saremi, 2011: 3).

2.2.1.1. 19. Yüzyılda Toplumsal Hareketler

Avrupa tarihinde 1830'lu yıllardan bu yana sanayi ve ticarette ücretli işçiler arasında ekonomik hedeflerin yanı sıra siyasi ve toplumsal özgürlüğe ulaşmayı amaçlayan işçi hareketleri ortaya çıkmıştır. Yeni bir endüstriyel işçi sınıfının ortaya çıkışı Sanayi Devrimi'ne bağlanabilir. Zamanla işçi hareketi çeşitli sendikalara ve partilere dönüşmüştür. Sosyalizm, komünizm ve anarşizm gibi ideolojiler, işçilerin haklarını savunma, daha adil bir toplum kurma ve sömürüsüz bir dünya yaratma mücadelelerinde önemli bir rol oynamıştır.

Sosyalizm, üretim araçlarının kamusal mülkiyeti ve demokratik kontrolü üzerine kurulu bir ekonomik ve siyasi sistemdir. İşçi hareketinin erken dönemlerinde, sosyalist fikirler, işçilerin sömürülmesine karşı mücadelelerinde ve daha adil bir toplum kurma arzusunda güçlü bir ilham kaynağı olmuştur. İşçi hareketinin ana akımını oluşturan sendikalar ve siyasi partiler genellikle sosyalist ilkelerle uyumlu bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bu partiler ve sendikalar, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek, kolektif pazarlık haklarını korumak ve sosyal refah programları oluşturmak için mücadele etmiştir (Örneğin, Avrupa'daki sosyal demokrat partiler, Sovyetler Birliği ve Küba gibi sosyalist devletler) (Hobsbawm,

[20] History's 10 Biggest Protests" by Live Science, https://www.livescience.com/58766-march-for-science-2017-scientist-voices.html

1962).

Sınıfsız, devletsiz ve parasız bir toplum fikrini savunan radikal bir sosyalist ideoloji de komünizmdir. Komünistler, üretim araçlarının tüm işçiler tarafından ortak mülkiyeti ve yönetimi yoluyla bu tür bir toplumun sağlanabileceğine inanmaktadır. Komünist fikirler, 20. yüzyılda işçi hareketinin ve dünya siyasetinin üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Komünist fikirler, 20. yüzyılda Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti, Küba gibi ülkelerde sosyalist rejimlerin kurulmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu rejimler, işçilerin kontrol ettiği bir ekonomi ve merkezi bir planlama sistemi kurmaya çalışmışlardır.

Anarşizm ise merkezi otoritenin tüm biçimlerinden ve hiyerarşik yapılardan kurtulmuş bir toplum fikrini savunan bir siyasi ideolojidir. Anarşistler, işçilerin kendi kendini yönetmesi ve kendi kendini organize etmesi yoluyla daha adil ve özgür bir toplumun kurulabileceğine inanmaktadır. Anarşist fikirler, sendikaların ve kooperatiflerin oluşumunu ve işçilerin kendi kendini yönetme yeteneğini geliştirmelerini etkilemiştir. Anarşistler ayrıca grevler ve işçi direnişleri gibi doğrudan eylem biçimlerini de savunmuşlardır (Örneğin 19. yüzyıldaki anarşist sendikal hareketler, İspanya İç Savaşı'ndaki anarşist milislerin direnişi gibi). Bu işçi hareketlerinde başından beri önemli düzeyde örgütlenme ve öz farkındalığın olduğu açıktır (Hobsbawm, 1962).

İşçi sınıfının güçlü bir birlik, dayanışma duygusu ve toplumsal durumuna ilişkin farkındalığı vardı, bu da devrimci eğilimlere yol açmıştır. Sendika sistemi içindeki en eski işçi hareketlerinden bazıları da sanayileşmeye karşıydı ve önceki üretim yöntemlerine geri dönmeyi düşünüyordu. Bu tür gerici hareketlerin örnekleri arasında, 1811'de İngiltere'de mekanik üretim yöntemlerinin yayılmasına karşı çıkan Ludite isyanı ve 1834'te Fransa'daki Lyon ipek isyanı yer almaktadır. Çok sayıda işçi, büyük üretim tesislerindeki koşulların karşılaştırılabilir olduğunu, sınırlı istihdam fırsatları ve daha geniş küresel işgücü piyasasıyla sınırlı etkileşim ile karakterize olduğunu keşfetti. Bu belirli faktörler, bu özel sosyal varlığın tanımlanmasını kolaylaştırdı ve onun iç birliğini güçlendirdi (Della Porta, 2003: 53). Nash'e göre (2010: 132), geçmiş işçi hareketlerinde gözlenen dikkate değer bir özellik, kaynakların adil dağılımını teşvik etmek ve vatandaşlık statüsünü geliştirmek temel amacı olan korporatist bir yönetim biçimini savunmaya yönelik eğilimleridir.

2.2.1.2. 20. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler

1960'lı yıllardan itibaren toplumsal hareketlerin amaç ve önceliklerinde gözle görülür bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önceleri temel kaygılar yoksulluk, servet eşitsizlikleri ve burjuvazi ile proletarya arasında süregelen savaş gibi konular etrafında dönüyordu. Ancak son

zamanlarda yeni mücadele alanlarına doğru önemli bir kayma yaşanmıştır. Bu hareketler yalnızca materyalist konulara odaklanmak yerine, materyalizmin ötesine geçen kültürel ve kimlikle ilgili konulara da odaklanmaktadır (Karimi, 2007: 272).

1960'larda kişinin kişisel güvenilirliği ve belirgin bir kimlik duygusunun yokluğuyla ilgili terimlerin yeniden tanımlanması söz konusuydu. Bireyler arasındaki yabancılaşma kavramı ve toplumun genel kişiliği, ortaya çıkan ütopik ideallerde öne çıkan semboller haline bu dönemde gelmiştir (Larna, 2011:108).

20.yüzyıl boyunca, 1917'den 1949'a kadar komünist devrimler, 1930'lar ve 1940'lardaki anti-faşist mücadeleler ve 1960'lar ve 1980'lerdeki kurtuluş hareketleri de dahil olmak üzere bir dizi önemli olay, demokratikleşmenin koşullarını şekillendirmede çok önemli bir rol oynadı. Bu devrimler, sonuçları ne olursa olsun, sınıf çatışmasının dinamikleri üzerinde derin bir etki yarattı ve sonuçta yeni toplumsal ve politik yapıların ortaya çıkmasına, yayılmasına ve sağlamlaşmasına yol açtı. Bu yoğun devrimci faaliyet dönemi, yalnızca toplumlar içindeki güç dinamiklerini değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda vatandaşlığın doğasını da dönüştürerek daha önce dışlanmış grupların tanınması ve dahil edilmesinin önünü açtı. Dolayısıyla, 20. yüzyıldaki devrimlerin sınıf mücadelesinin manzarasını yeniden şekillendirmede ve kitlesel vatandaşlığın ilerlemesine zemin hazırlamada etkili olduğu ileri sürülebilir[21] (Hardt ve Negri, 2005: 373).

1968'deki gençlik hareketinin etkisi Batı Avrupa'nın çok ötesine uzanıyordu. Fransa'daki 1968 Mayıs Hareketi, Fransa'da 1968 yılında başlayan ve dünya çapında öğrenci ayaklanmaları ve protesto dalgalarına ilham veren bir dizi protesto, grev ve işgalden oluşan bir hareketlilikti. Hareket, 2 Mayıs'ta Nanterre Üniversitesi'nde başladı ve Paris'te Sorbonne Üniversitesi'ne yayıldı. Hareketin talepleri arasında eğitimde reform, otoriteye karşı direniş ve Vietnam Savaşı'na son verilmesi yer alıyordu.

68 Hareketi'nin bazı önemli sonuçları olarak, Fransa'da eğitim sistemi reform edildi. De Gaulle hükümeti 1969'da istifa etti. Vietnam Savaşı'na karşı muhalefet güçlendi. Gençlik kültüründe ve politikada kalıcı bir değişim gerçekleşti. Kanada çapında çok sayıda üniversite kendi ayaklanmalarını yaşadı ve Quebec'te şaşırtıcı bir şekilde 40.000 öğrenci bağımsız bir sosyalist hükümeti savunan bir genel grev düzenledi. Meksika'da öğrencilerin sivil özgürlük talepleri üniversitelerde 100.000'den fazla katılımcının katıldığı yaygın bir grevle sonuçlandı

[21] Kitlesel vatandaşlık, bir devletin, belirli şartları yerine getiren büyük bir insan grubuna bir seferde vatandaşlık verme eylemidir. Bu şartlar genellikle göçmenlik süresi, dil becerileri veya belirli bir ekonomik yatırım gibi unsurları içerir.
Dünya vatandaşlığı ve evrensel vatandaşlık kavramlarıyla da bağlantılıdır. Dünya vatandaşlığı, bir bireyin tüm dünya devletlerinin vatandaşı olduğu fikrini savunurken, evrensel vatandaşlık, bireylerin tüm dünya insanları üzerinde eşit haklara ve sorumluluklara sahip olduğu fikrini savunur. Kitlesel vatandaşlık, bu iki kavrama da katkıda bulunabilir, çünkü büyük insan gruplarına birden fazla devletin vatandaşlığı kazandırabilir.

(Beyelerian, 2014: 23).

Benzer şekilde, Polonya'daki öğrenciler ve aydınlar, siyasi haklar ve ekonomik reform yönündeki yoğun baskılara rağmen sosyalist hükümete karşı bir araya gelerek gösteriler, mitingler düzenlediler ve dilekçeler sundular. Prag'da hoşnutsuz bireyler, reformcu Alexander Dubcek, Çekoslovak Komünist Partisi'nin liderliğini üstlenene kadar komünist dil sansürünü protesto etti. Amerika Birleşik Devletleri de 1968 hareketlerine aktif olarak katıldı. 1968'de Amerika Birleşik Devletleri'nde ve dünyanın diğer yerlerinde yaşanan çatışmalara verilen tepkiler, işçileri ve dışlanmış grupları güçlendirmeyi amaçlayan "eski" toplumsal hareketlerden farklı yeni bir toplumsal hareketlilik çağının başladığı fikrini ateşledi. Pek çok gözlemci, bağımsızlık, kendini ifade etme ve sanayi sonrası toplumun eleştirisi etrafında şekillenen yeni bir toplumsal hareket dalgasının, öncüllerinin yerini almak üzere ortaya çıktığına inanıyordu (Tilly, 2010: 139).

Hardt ve Negri'ye göre üretim koşulları ve işgücünün bileşimi, "sosyal hizmet uzmanı" (social worker) olarak bilinen yeni bir işçi tipinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan önemli değişikliklere uğradı. Bu birey, sosyal ağlara ve üretim sürecine aktif olarak katılarak geniş bir yelpazede hem fiziksel hem de entelektüel emekle meşgul olmaktadır. Büyük ölçüde geleneksel çalışmanın reddi etrafında dönen uzun süreli emek ve toplumsal mücadeleler, yeni bir dizi toplumsal ilişkinin yolunu açtı. Kapitalist yapılar yeniden yapılanmaya uğradıkça ve postmodern yönetim biçimleri hakimiyet kazandıkça, bu kurucu güçler sürekli olarak yerleşik devlet kontrolü sistemlerine meydan okuyor ve onları parçalıyor. Yaratıcılıkları, özerk eylemleri ve kurucu güçleri mevcut tahakküm sistemine tehdit oluşturuyor. Bu tehdit, merkezi otoriteye karşı direniş, devletleri etkileyebilecek yeni güç merkezlerinin ortaya çıkması, mevcut sistemlerin meşruiyetinin sorgulanması, değişime daha esnek ve uyumlu olma gibi çeşitli şekillerde kendini göstermektedir (Hardt ve Negri, 2000: 27). Tabandan itibaren sosyal organizasyon mekanizmaları ve birleşik topluluklar kök salıyor ve sosyal manzarayı temelden yeniden şekillendiriyor. Özetle Hardt ve Negri, 1968 olaylarının tarihte bir dönüm noktası olduğunu, sermaye ile emek arasındaki değişen dinamiklerin karakterize ettiği yeni bir dönemin ortaya çıkmasına yol açtığını savunuyor. Geleneksel çalışma biçimlerine karşı devam eden mücadelelerle birlikte sosyal hizmet uzmanının ortaya çıkışı, toplumsal ilişkilerde bir devrimi ateşledi ve mevcut iktidar yapılarına meydan okudu. Hardt ve Negri tarafından yazılan Dionysos'un Emeği, 1968 olaylarını tarihteki önemli bir an olarak gören bir bakış açısı sunuyor. Bu süre zarfında işçiler, geleneksel fabrika çalışma sistemine ve onun hiyerarşik görev bölümüne karşı ayaklandılar. Kolektif mücadeleleriyle kapitalizmin yerleşik toplumsal düzenini küresel ölçekte bozdular. Bu, sermaye ile emek arasındaki ilişkide yeni bir

dönemin başlangıcına işaret ettiği gibi, işçi sınıfının toplumsal ve politik yapısında da bir dönüşüme işaret ediyordu (Hardt ve Negri, 2008: 12).

1960'lı yıllardan başlayarak yıllar boyunca devam eden çok sayıda yeni ve alışılmışın dışında siyasi katılım yöntemleri ortaya çıktı. Bunlar, dilekçe imzalamayı, yasal protestolara katılmayı, yaptırımları uygulamayı, vergi veya kira ödemelerini kaçırmayı, oturma eylemleri düzenlemeyi, barikatlar kurmayı ve daha geleneksel ancak izinsiz grevlere başvurmayı içerir ancak bunlarla sınırlı değildir. Zaman ilerledikçe, bu çağdaş katılım araçları daha fazla kabul ve tanınma kazanmıştır (Della Porta ve Diani, 2003: 241). 1960'ların protestolarını yeni bir hareket örüntüsüne yol açan tarihsel sürecin habercisi olarak değerlendirmek oldukça mantıklıdır (Larna, 2011: 116).

1970'li yıllar öğrenci ve kadın mücadelelerinin yanı sıra sorun odaklı çeşitli hareketlerin de ortaya çıkışına sahne olmuştur. Bunlar arasında Kuzey ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'daki Yeşil Hareket gibi çevreci hareketleri öne çıkarmak büyük önem taşıyor. Ayrıca atom bombası karşıtı hareket, barış hareketi ve başta etnik olmak üzere kimlik temelli hareket[22] de bu dönemde ivme kazanmıştır. 1980'lerden itibaren toplumsal hareketlerin incelenmesinde uzmanlaşan bir araştırmacıya göre (Piran, 2012), 1970'lerin başlarından sonlarına kadar insani başarıların etkisi hafife alınamaz. Ancak, bu başarıları son otuz yılınkilerle karşılaştırdığımızda, son otuz yılın daha önemli olduğu ve gelecek için büyük umut vaat ettiği görülüyor. Otuz yıl önceki başarıların tüm insanlık tarihinden binlerce kat daha önemli sayılması dikkat çekicidir (Piran, 2012: 101). Bu hareketler, onları önceki toplumsal hareketlerden ayıran iki farklı yönü temsil ediyor. Dahası, benzersizlikleri tamamen yeni bir sosyal yapı içinde ortaya çıkmalarından kaynaklanmaktadır; bu da yeni toplumsal ve politik bağlantıların hem temsili hem de somutlaşması olarak rollerine işaret etmektedir (Nash, 2010: 131). Yeni toplumsal hareketler, bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2.2.2. Yeni Toplumsal Hareketler

21. yüzyıl toplumsal hareketler çağı olarak ortaya çıkmaktadır ve bu hareketler, insan toplumlarında dönüştürücü değişimlere yol açmada önemli bir etkiye sahiptir. Toplumlar karmaşık değişim süreçlerinden geçerken, bireyler yeni sorumluluklarla karşılaşmış ve yeni sosyal çerçevelerin ortaya çıkışına tanık olmuştur; bu da kapsamlı bir dönüşüme işaret etmektedir. "Yeni toplumsal hareketler" terimi, 1960'lı yıllardan itibaren toplumda önem kazanan hareketleri karakterize etmek için kullanılmıştır. Bu hareketler, öğrenci hareketi, sivil haklar hareketi, kadın hareketi, çevre hareketi, barış hareketi ve daha fazlası gibi çeşitli

[22] Kimlik temelli hareketin 1990'lı yıllardan bu yana güçlenerek günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü belirtmekte fayda vardır.

örnekleri kapsamaktadır.

Ancak yeni toplumsal hareketler kavramının potansiyel bir dezavantajı da bulunmaktadır. Bu hareketlere sanki sabit ve içkin bir varlığa sahipmiş gibi davranma eğilimi vardır. Bu ontolojik bakış açısı, sahip oldukları çeşitli ve gelişen özellikleri tanımada başarısız olduğundan, bu hareketlerin karmaşık ve değişken doğasına ilişkin anlayışımızı sınırlayabilmektedir. Sonuç olarak, yeni toplumsal hareketler kavramı çağdaş toplumsal aktivizme dair değerli bilgiler sunsa da ona dikkatle yaklaşmak ve bu hareketleri özselleştirmekten veya aşırı basitleştirmekten kaçınmak önemlidir. İncelikli ve sürekli değişen doğalarını kabul ederek, bunların oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunan çeşitli faktörleri daha iyi takdir edebilmek mümkündür. Yeni toplumsal hareketler kavramının hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olduğu görülebilir. Olumlu tarafı, çağdaş hareketlerin değişen doğasına ve dinamiklerine ışık tutmak, bu hareketleri daha geniş toplumsal değişimlerle ilişkilendirerek onları anlamamıza katkıda bulunmuştur. Sanayi Devrimi sırasında Avrupa'ya hakim olan geleneksel kolektif sınıf çatışması modelinin aksine, toplumsal ve ekonomik değişikliklerin bu yeni hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, terimin kullanım alanı o kadar geniştir ki, ortaya çıkan tüm koordineli çaba türlerinin özünü kapsamaktadır (Larna vd., 2011: 19). Sonuç olarak, yeni toplumsal hareketler ister başarıya ulaşsın ister başarısızlıkla karşılaşsın, toplumsal değerler üzerinde etkisi olan ve kurumların yeniden şekillenmesine etki eden işbirlikçi girişimler olarak algılanabilir (Karimi, 2007: 6).

2.2.2.1. Yeni Toplumsal Hareketlerin Gelişimi

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, içinde geliştikleri değişen toplumsal bağlamla da ilintilidir. Bu konuyla ilgili farklı görüşler vardır. Bazı kişiler yeni bağlamı gelişmiş kapitalist toplumlardaki sınıf yapısındaki değişikliklerin bir sonucu olarak görmektedir. Bu bakış açısının önde gelen savunucularından Klaus Ofe, yeni toplumsal hareketlerin yükselişinin sosyal demokrasinin göreceli refahına, artan eğitim düzeylerine ve hizmet sektörünün büyümesine bağlanabileceğini savunuyor. Offe'ye göre bu faktörler yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için uygun koşulları yaratıyor. Özellikle, yeni orta sınıfların, bilhassa da hükümet pozisyonlarında çalışanların ve öğrenciler, ev hanımları ve hayırsever sosyal yardım hizmetlerinden yararlananlar gibi "meta dışı gruplara" mensup bireylerin, kendilerini evrensel hedefler ve çıkarlarla aynı hizaya getirmeye eğilimli olduğuna inanıyor (Offe, 1973: 771).

Jürgen Habermas ise yeni toplumsal hareketlerin yükselişini kapitalist toplumların gelişimine bağlamaktadır. Tüketiciliğin yaygınlaşması ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bürokratik refah devletlerinin kurulmasından kaynaklanan günlük yaşamın metalaşmasının, daha önce özel hayat olarak kabul edilen alana sızdığını savunuyor. Bu olgu yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Habermas'a göre bu hareketler, nesneleştirmenin ve bürokratik kontrolün hem doğal çevreyi hem de insan yaşamını kapsayan "biyosfere" yönelik oluşturduğu tehdide bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Habermas, 1989). Modern toplumların bu ekonomik ve politik sistemleri, biyosferi korumaya yönelik toplumsal hareketlere duyulan ihtiyacı doğurmuştur. Daha geniş ölçekte başkaları da yeni toplumsal hareketlerin yükselişini toplumun endüstriyel moderniteden post-endüstriyelizme ve postmoderniteye dönüşümüne bağlamaktadır (Nash, 2010: 134-140).

Alain Touraine (1971), başlangıçta post-endüstriyelizm kavramını toplumsal hareketlerin değişen dinamiklerini anlamanın bir yolu olarak önermiştir. Endüstriyel üretim etrafında dönen endüstriyel toplumların aksine, post-endüstriyel toplumlar bilgi ve enformasyonu temel kaynakları olarak görürler. Touraine, bu değişimin ekonomik çatışmalardan ziyade kültürel çatışmalara yol açtığını savunmaktadır. Geleneksel sınıf temelli yaklaşımın yerini, özellikle eğitimli bireyler ve toplumun marjinalleştirilmiş kesimleri arasında, yeni toplumsal düzeni yönetmek için bilgi kontrolüne yapılan vurgu almıştır (Nash, 2010: 135). Alberto Mellucci (1980), Tourain'nin teorisini iki ek hususu vurgulayarak genişletti. Birincisi, post-endüstriyel toplum, sınırların ortadan kalktığı küresel bir sistem içindeki karşılıklı bağımlılıkla karakterize edilerek, giderek küreselleşmiştir. İkinci olarak, post-endüstriyel toplumda büyüyen bir bireyci doğa vardır; birincil aktörler, sınıf bilinci, dini bağlılık veya etnik köken tarafından tanımlanmak yerine, hayatlarında sosyal eylem yoluyla amaç bulmaya çabalayan bireylerdir (Nash, 2010: 137). Crook vd. (1992) ayrıca 1960'ların sonlarından bu yana hareketlerin yükselişini sınıf çatışmalarının öneminin azalmasına bağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından işçi örgütleri, yönetim ve hükümet arasında oluşturulan kurumsal anlaşmaların giderek aşındığını öne sürüyorlar. Bu erozyon iki faktöre bağlanıyor: Birincisi, küreselleşme süreçleri, ulus-devlet etrafında örgütlenen piyasalar, kültür ve siyaset arasındaki geleneksel bağları kopardı. İkincisi, sınıf artık siyasi seferberliğin merkezi odağı değil. Teorisyenler arasında "sınıf parçalanması" olarak bilinen bir olgunun meydana geldiğine dair yaygın bir inanış vardır. Bu teorisyenler, postmodern çağda toplumsal hareketlerin kişisel çıkarların yanı sıra ahlaki ve kültürel kaygıları da ön planda tutması nedeniyle önemli bir önem kazandığını öne sürüyorlar. Üstelik bu hareketler çabalarını yalnızca hükümet politikalarını etkilemek üzerinde yoğunlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda

kamuoyunu harekete geçirmede de önemli bir rol oynamıştır (Nash, 2010: 140).

Calhoun'a göre sosyolojideki rasyonalist ve araçsalcı eğilimler yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasından sorumludur. Bunun tersine, geleneksel sosyolojinin işçi hareketinin ötesindeki toplumsal hareketleri gözden kaçırma eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Ona göre, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca işçi hareketinin yanı sıra dini hareketler ve kadın hareketleri gibi çeşitli hareketler de mevcuttu (Calhoun, 1993: 392).

1960'lardan önce, örgütlü işçi hareketiyle uyumlu olmayan toplumsal hareketler çoğu zaman mantıksız olduğu gerekçesiyle bir kenara atılıyor ve eylemleri, karşılaştıkları toplumsal baskılara atfediliyordu (Nash, 2010: 143). Bu hareketler, motivasyonsuz isyanlar merceğinden analiz edildi ve bunların altında yatan motivasyon veya hedefler çok az dikkate alındı. Ancak 1960'larda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu tür küçümseyici bakış açılarına meydan okunmaya ve alternatif yorumlar ilgi görmeye başladı. Bu özel mantık nedeniyle, postmodern rotasyon olgusu, toplumsal varoluşu oluşturan karmaşık ağın daha çeşitli ve kapsayıcı bir anlayışını benimseme şansını verdi. Bu yeni bakış açısı, yalnızca farklı değil, aynı zamanda toplumun belirli alt kümeleriyle sınırlı olan, farklı grup ve bireylerin benzersiz deneyimlerine ve bakış açılarına hitap eden çeşitli anlatıların tanınmasına ve doğrulanmasına olanak tanımıştır (Nash, 2010: 142).

Toplumun sanayi sonrası döneme dönüşmesi ile kimlik odaklı hareketlerin yükselişi arasındaki bağlantı, geleneksel teorilerin bu yeni toplumsal hareketleri açıklamada yetersiz kaldığını vurgulamaktadır (Larna, 1994: 46). Postmodern solcu olarak tanımlanan Negri ve Hardt'a göre, geleneksel sol kavramı artık geçerli değildir. Bu minvalde küresel hareketlerden ziyade yeni ortaya çıkan çok sayıda toplumsal hareketle karşı karşıya bulunmaktayız (Ghezelsofla, 2000: 330). Hardt ve Negri'ye göre (2008) postmodern toplum, hem modernistler hem de postmodernistler tarafından kabul edilen bir olgu olan uzun süredir devam eden sosyal kurumların parçalanmasıyla belirginleşmiştir. Geleneksel toplumsal yapıların bu çöküşü, toplumsal dinamiklerde, çağdaş kültürün değişen değer ve normlarını yansıtan önemli bir değişim olarak görülüyor. Bu dönüşümün farklı felsefi perspektiflerden akademisyenler tarafından kabul edilmesi, postmodernitenin toplumun dokusu üzerindeki derin etkisinin yaygın olarak kabul edildiğini göstermektedir. (Negri ve Hart, 2008: 234).

2.2.2.2. Yeni Toplumsal Hareketlerin Ana Özellikleri

Yeni toplumsal hareketler, önemli dönüşümler sağlamak için toplumsal tutum ve inançları değiştirmenin öneminin bilincinde olarak aktif olarak kamuoyunu değiştirmeye

çalışmaktadır. Kültürel dinamiklere, yaşam tarzlarına ve protesto politikalarının sembolik biçimlerine dikkat çeken bu hareketler, halkın algısı ve katılımı üzerinde derin bir etki yaratabilmektedir. Örgütlenme açısından bu hareketler resmi olmayan, açık ve esnek yapıları benimsiyor. Farklı geçmişlere sahip bireylerin katkılarına ve bakış açılarına değer vererek kapsayıcılık ve katılıma öncelik verirler. Bu merkezi olmayan yaklaşım, katılımcılar arasında daha büyük bir sahiplenme ve yetki duygusuna olanak tanıyarak kolektif bir işbirliği ve yenilik ruhunu teşvik eder.

Keith Nash'e göre yeni toplumsal hareketler bazı ayırt edici özelliklere sahiptir. İlk olarak, bu hareketler araçsal değildir; bu da onların hedeflerinin acil hedeflere ulaşmanın ötesine geçtiği ve daha geniş toplumsal değişimi kapsadığı anlamına gelir. Hükümete odaklanmak yerine çabalarını sivil topluma yönlendirerek vatandaşları toplumsal dönüşümü şekillendirme konusunda harekete geçirmeyi ve dahil etmeyi amaçlıyor. Ek olarak, yeni toplumsal hareketler merkezi bürokratik yapılara karşı sağlıklı bir şüphecilik sergiliyor ve bu yapıların etkili değişim yaratma konusunda ortaya koyduğu sınırlamaların ve zorlukların farkındalar. Genel olarak Keith Nash, yeni toplumsal hareketlerin çok yönlü ve araçsal olmayan doğasını vurgulayarak; sivil topluma odaklanmayı, merkezi bürokrasiye karşı şüpheciliği, kamuoyunu değiştirmeyi hedeflemeyi, kültür ve yaşam tarzına dikkati, resmi olmayan ve esnek örgütlenmeyi ve sosyal medyaya güvenmeyi ön plana çıkardıklarını belirtiyor. Bu anlamda kitle iletişim araçlarını geleneksel aktivizm biçimlerinden ayıran temel özellikler olarak görüyoruz. Son olarak, yeni toplumsal hareketler mesajlarını yaymak ve desteği harekete geçirmek için kitle iletişim araçlarına büyük ölçüde güveniyorlar. Medya platformlarının geniş kitlelere ulaşma ve onları etkileme gücünün farkında olan bu hareketler, seslerini yükseltmek ve kamuoyunun dikkatini çekmek için çeşitli iletişim biçimlerini strateji olarak kullanıyor. (Nash, 2010: 132).

Yeni toplumsal hareketler öncelikle iki temel hususla ilgilidir: birincisi, farkındalığı yayma ve aydınlanmayı teşvik etme meselesi; ikincisi ise, sosyal değişim yoluyla kurtuluş sorununu ele almak. Temelde bu hareketler, toplumun tamamı üzerinde somut bir etki yaratarak, insanların yaşamlarında önemli dönüşümler yaratmaya çalışıyor. Bu fikir, bu hareketlerin olumlu değişim yaratmadaki önemini vurgulayan Breton tarafından da desteklenmektedir. (Breton, 1984: 31).

Bu hareketlerin dikkate değer bir özelliği, organik olarak ortaya çıkıp geliştikleri için merkezi bir liderin bulunmamasıdır. Bu, genellikle etkili figürlere veya iyi yapılandırılmış örgütlere sahip olan daha önceki hareketlerle tezat oluşturuyor. Dijital teknolojinin ortaya çıkışı, bu yeni hareketlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve onları öncüllerinden

ayırmıştır. Sonuç olarak yeni hareketler farklı geçmişlere ve bakış açılarına sahip bireylerin geniş katılımını teşvik eden hiyerarşik olmayan yapılarla karakterize edilen, farklı bir büyüme ve devamlılık modeli sergilerler (Hardt ve Negri, 2011).

Larna'nın analizine göre 1980'ler, daha büyük toplumsal hareketler içinde çeşitli küçük grupların ortaya çıkışına tanık oldu. Bu gruplar çevrecileri, barış aktivistlerini ve cinsel azınlıkların haklarını savunan çok sayıda savunucu grubu içeriyordu. Bu grupları farklı kılan şey, siyasi nüfuzdan bağımsız olmaları veya yerleşik siyasi partilerle ilişkileriydi. İktidar peşinde koşan diğer devrimci hareketlerin aksine, bu gruplar mevcut sistemleri devirme arzusuyla hareket etmiyordu. Daha ziyade reform ve kontrol araçlarıyla toplumsal değişimi başlatmaya odaklanıyordu. Çabaları toplumsal yaşamın belirli yönlerine ve yeni kolektif kimliklerin tanınmasına yönelikti. Bu hareketlerin herhangi bir merkezi otorite tarafından yönlendirilmekten ziyade sıradan bireylerin katılımına ve liderliğine sıkı bir şekilde dayandığını belirtmekte fayda vardır (Larna, 2011: 358). Yeni toplumsal hareketler kavramı hızla genişleyerek feminizmi, LGBTİ+ topluluğunun haklarını, yerli halkları ve çevresel davaları savunanlar da dahil olmak üzere çeşitli aktivizm biçimlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir (Tilly, 2010: 141). Bu hareketler, farklı marjinal gruplar arasında sosyal adalet ve eşitlik için büyüyen bir farkındalığı ve seferberliği temsil de eder. Yeni toplumsal hareketler terimi, bu mücadelelerin birbirine bağlılığını vurgulayarak, sistemik adaletsizlikleri ele alma ve daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplum için çalışma konusunda dayanışma ve kolektif eylem ihtiyacını ortaya koyar.

Bunun yanında sanayi sonrası toplumun kapsamlı bir analizi, idari hizmet sektörünün büyümesinin önemli bir faktör olduğunu vurgulayarak, yeni toplumsal hareketlerin üretimdeki değişimle birlikte ilerleyen sosyal ve sınıfsal değişimle ilişkisine odaklanmaktadır. Bu aynı zamanda bir başka önemli hususa da ışık tutmaktadır. Geleneksel orta sınıflara meydan okuyan sosyal grupların ortaya çıkışı. Bu gruplar eğitim düzeyleri, üstlendikleri roller ve kendilerine özgü sosyal statüleri açısından farklılık göstermektedir. Ortaya çıkan bu sosyal gruplar, geleneksel orta sınıfların aksine, çağdaş çatışmaların karmaşıklığına katkıda bulunmaktadır (Della Porta ve Diani, 2003: 76). Güncel çatışmalara dahil olan aktörlerin sınıf çatışmaları merceğinden incelenmesi sınırlı ilgi gören bir konudur. Ancak bazı akademisyenler toplumun dinamik doğasının "yeni orta sınıf" olarak bilinen yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasına neden olduğunu iddia ediyor. Bu özel sınıf önemli kaynaklara ve stratejik bir konuma sahiptir, bu da onları yeni çatışmalarda potansiyel olarak etkili oyuncular haline getiriyor. Yeni toplumsal hareketleri inceleyen bilim insanları, sanayi sektöründeki farklı sınıflar arasındaki çatışma sorununun giderek azaldığını da öne sürmektedir. Ayrıca bu

hareketleri tekdüze bir bileşime sahip olarak görmenin artık doğru olmadığı da öne sürülmektedir. Ancak gelişmekte olan toplumu karakterize eden yeni ve önemli bir çatışmanın olup olmadığı konusunda görüş ayrılıkları var. Bu çatışma sıklıkla "post-endüstriyel", "post-Fordist", "teknokratik" veya "programatik" toplum gibi farklı terimlerle anılmaktadır (Della Porta ve Diani, 2003: 27).[23]

Yeni toplumsal hareketler sıklıkla yeni kimliklerin veya kimliğin önceden marjinalleştirilmiş yönlerinin ortaya çıkmasını vaat ediyor. Bu hareketlerin ardındaki memnuniyetsizlik ve itici faktörler, işçi sınıfı hareketini karakterize eden ekonomik sıkıntılardan ziyade, kimlik meseleleriyle ilgili kültürel ve sembolik meseleler etrafında dönüyor. Andrew Haywood, yeni hareketlerin tipik olarak post-materyalist bir odağa sahip olduğunu ve toplumsal ilerleme yerine "yaşam kalitesi" ile ilgili sorunlarla ilgilendiklerini iddia ediyor. Örneğin, kadın hareketi eşit haklar ve fırsatlar gibi materyalist hedefler hedeflerken, cinsiyet eşitliği ve ataerkil sistemlere karşı çıkma ile bağlantılı daha geniş bir değerler dizisine dayanmaktadır (Haywood, 2010: 407). Bu hareketler çok çeşitli fikir ve ilkeleri kapsar ve pratik yaklaşımları benimseme ve üyelerin karar alma süreçlerine katılımını artıran kurumsal reformları savunma eğilimindedirler. Batı toplumlarında bu hareketler, siyasi yönlerin aksine, günlük yaşamın demokratikleştirilmesinde ve sivil yönlerin genişletilmesinde bir canlılık duygusu yarattığı için önemli siyasi anlamlara sahiptir.

Yeni toplumsal hareketlerin, geçmişteki faydacı hareketlerin aksine, iktidara ulaşmaya ve kimliğe dayalı kendi çıkarlarını sürdürmeye çalışırken toplumun yapısını ve dinamiklerini temelden yeniden şekillendirme kapasitesine sahip olduğu da ileri sürülmektedir. Ortaya çıkan bu hareketlerin, toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini etkileme ve dönüştürme, bireylerin ve toplulukların etkileşimde bulunduğu ve faaliyet gösterdiği mevcut çerçeveyi etkili bir şekilde değiştirme yeteneğine sahip olduğuna inanılıyor (Tilly, 2010: 143).

Modern toplumsal hareketlerin bir diğer özelliği de huzursuzluk ve direniş yaratmak için radikal seferberlik taktiklerinin kullanılmasıdır. Bu onları geleneksel işçi sınıfı hareketlerinden farklı kılıyor. Yeni toplumsal hareketler şiddet içermeyen sivil itaatsizlik stratejilerini benimsiyor. Ayrıca yeni toplumsal hareketler toplumsal normlara meydan okuyor ve Gandi ve Toro gibi tarihi şahsiyetlerin kullandığı başarılı taktikleri benimsiyor. Genel olarak toplumsal hareketlerde birey ve grup arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Farklı hareketler, bireysel eylemliliğe ve kolektif eyleme değişen derecelerde önem verir ve sıklıkla

[23] Geçmişte işçi hareketlerini diğerlerinden ayıran bir özellik, zenginliği yeniden dağıtmanın ve sivil hakları geliştirmenin bir yolu olarak kurumsal yönetime odaklanmalarıydı (Nash, 2010: 132). Kurumsal yönetime yönelik bu ilgi, şirketlerin karar alma süreçlerini etkileyerek çalışanların daha adil çalışma koşullarını, kaynakların daha adil dağılımını ve sivil özgürlüklerinin daha iyi korunmasını güvence altına alabileceği inancından kaynaklanıyordu.

insan yaşamının farklı yönlerinde kişisel ve toplumsal değişiklikler yaratmaya çalışırlar. Bu hareketler aynı zamanda hem yenilikçi yaklaşımları hem de geçmiş başarılardan ilham alan stratejileri içeren bir dizi seferberlik taktiğini kullanıyor. Öte yandan birey ve grup arasındaki ilişki açıkça tanımlanmamıştır ve farklı toplumsal hareketlere göre değişiklik gösterebilir. Hippi hareketi gibi bazı hareketler, organize grup çabalarından ziyade bireysel eylem ve ifadelere daha fazla vurgu yapar. Bu aynı zamanda bireysel eylemliliğin önemli bir rol oynadığı kadın hakları ve eşcinsel hakları gibi hareketlerde de görülebilir. Bu hareketlerde bireyler kendi kişisel inançlarını davayı ilerletme kriteri olarak kullanırlar ve katılım, bireylerin kimliklerini hem bireysel hem de kolektif düzeyde ortaya koymalarının bir yolu olarak görülür. 60'ların öğrenci hareketleri ve karşıt kültür grupları bu olgunun örnekleridir. Yeni toplumsal hareketler sıklıkla insanların yaşamlarının kişisel ve özel yönlerine kadar uzanır. Eşcinsel hakları, kürtaj, Yeni Çağ inanışları, cinsiyet değiştirme ve kadın hakları gibi konulara odaklanan hareketler, cinsellik ve fiziksellikle ilgili davranışları değiştirmeyi amaçlıyor. Bu hareketler insanların günlük yaşamlarını etkilemeyi ve bu alanlarda toplumsal değişimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Geleneksel kitle partilerinde yaygın olarak bulunan merkezi bürokrasilerin ve hiyerarşik yapıların aksine, yeni toplumsal hareket örgütleri sektörel, parçalı ve merkezsiz olma gibi belirgin bir özellik sergiliyor. Kendine gönderme unsuru olarak adlandırılan bu benzersiz yön, onları, öncelikle hiyerarşiye odaklanan işçi sınıfı hareketinin örgütlenmesinden ve Leninist modelde parti örgütünün rolünden ayırır (Larna vd., 2011: 20-23). Haywood, önceki açıklamalarına ek olarak, çağdaş hareketlerin ademi merkeziyetçiliğe ve katılımcı karar almaya güçlü bir vurgu yaptığı görüşünü de ortaya koyuyor. Bu hareketler sadece geleneksel siyasi yapıları yeniden şekillendirmekle kalmıyor, aynı zamanda sıklıkla "yeni politika" olarak adlandırılan yeni siyasi faaliyet biçimlerinin ortaya çıkmasını da teşvik ediyor (Haywood, 1997: 408).

Rosena'nın bakış açısına göre, dünyanın dört bir yanındaki şehirlerdeki çok sayıda kamusal meydan, yakında bireylerin çeşitli talepleri dile getireceği büyük toplantıların merkezleri haline gelecek. Hükümetin bu toplantıları bastırmak için güç kullanmasına rağmen, protestoların devam ettirilmesi konusunda sarsılmaz bir kararlılık olacaktır (Rosenau, 1992: 4). Küreselleşme dönemiyle birlikte hızlanan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel değişim bu bağlamda toplumsal hareketlilikte de dönüşümlere yol açmıştır.

2.3. Küreselleşme ve Toplumasal Hareketler

Küreselleşme, hükümet ve sosyal güçler arasındaki ilişkide çok etkili bir unsurdur ve temelde yeni bir sosyal yapı yaratmıştır. Küreselleşme süreçlerinin bir sonucu olarak, ulusal hükümetlerin politikalarını uygulamak için bağımsız eylemde bulunma yeteneği sınırlanmakta, mallar, teknoloji ve bilgi üzerindeki kontrolleri azalmakta ve hatta ulusal bölge içindeki kuralları ve mevzuatı hazırlama yetkileri bile gevşemektedir. Bu gelişmeler ışığında, güç ve siyaset çalışmalarında daha geniş bir perspektifin benimsenmesi gerekli hale gelmiş ve uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin evriminde en önemli faktör olarak küreselleşme süreçlerinin incelenmesi hayati hale gelmiştir.

Küreselleşme kavramı, ilk bölümde de açıklandığı gibi, ulus-devletlerin giderek daha fazla birbirine bağlı hale geldiği karmaşık süreçler dizisine atıfta bulunur ve ulusal egemenlik ve ulusal hükümet kavramı için sorunlar yaratan bir karşılıklı bağımlılıktır. Teknik ilerlemeler yoluyla küresel iletişimin genişletilmesi, uluslararası siyasi, ekonomik ve ticari kurumların öneminin artırılması, çok uluslu endüstriyel ve finansal kuruluşların ortaya çıkması ve küreselleşme sürecinin, ulusal otoritenin ve egemenliğin temel bileşenleri olarak döviz piyasalarının gücünün artırılması ekonomi, kültür ve sosyal yaşam alanını sınırlar. Genel olarak, ulusal yönetimlerin geleneksel otoritesine kaçınılmaz olarak zarar veren küresel ve uluslararası düzeyde yeni bir otorite kitlesi oluşturulmaktadır (Nash, 2010: 10).

Ancak bu bölümdeki önemli noktalar, farklı düşünürlerin bu olayı nasıl tanımladıkları ve bunun ulus-devletler üzerindeki etkisini nasıl değerlendirdikleridir. Ayrıca bu olgunun farklı boyutları ve yeni toplumsal hareketlerin oluşumuna etkisi nelerdir? sorusu da yanıtlanmalıdır.

2.3.1. Küreselleşmeyle Gelen Teknolojik Dönüşümün Siyasal ve Sosyal Etkileri

Çağdaş küreselleşmenin doğası ve hızı, birkaç temel etken tarafından yönlendirilmektedir.

Ayrıca ekonomik talep, demografik değişiklikler ve çevresel bozulma kalıpları gibi çeşitli faktörler, küreselleşmenin farklı süreçlerle ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, insanların göçü genellikle ekonomik fırsatlar ve gereksinimlerdeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Üstelik demografik özellikler değiştikçe ve belirli bölgelerde nüfus artıp azaldıkça küreselleşmenin dinamikleri de etkilenmektedir. Ek olarak, iklim değişikliği gibi çevresel bozulma kalıpları da küresel ölçekte uyum ve işbirliği gerektirdiğinden küreselleşme üzerinde etkili yaratabilmektedir. Genel olarak küreselleşme, birbiriyle bağlantılı çok sayıda faktör tarafından şekillendirilen karmaşık bir olgudur. Gelişen küresel iletişim altyapısı,

küresel pazarların genişlemesi, çok uluslu şirketlerin eylemleri, demokratik ve tüketici değerlerin yayılması ve çeşitli sosyo-ekonomik ve çevresel değişiklikler arasındaki etkileşimin tümü, devam eden küreselleşme sürecine katkıda bulunmaktadır. Bilgi teknolojisi devrimi, küresel iletişim altyapısını büyük ölçüde etkilemiş ve sürekli gelişimine yol açmıştır. Bu da bilginin dünya çapında dağıtımıyla ilgili mal ve hizmetlere yönelik küresel pazarların genişlemesini kolaylaştırmıştır. Çokuluslu şirketler de yeni bir küresel iş bölümü yaratarak bu süreçte önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve demokratik ve tüketimci değerlerin çeşitli bölgelerde yaygın biçimde benimsenmesi küreselleşmeyi daha da alevlendirmiştir (Held ve McGrew, 2009: 17).

Özetle birçok yazar küreselleşmenin temel özelliklerini küresel elektronik köyün ortaya çıkışı, küresel kabilenin ortaya çıkışı, bilgi devrimi, zamanın ve dünyanın sıkışması, dünya bilincinin genişlemesi, coğrafyanın sonu ve sibernetik çağ gibi kavramlarda özetlemiştir (Nash, 2010: 13). Bunun yanında "ekonomik, siyasi ve kültürel alanların küreselleşmesi; ulus-devletin bazı alanlardaki gücünün artık büyük ölçüde dönüştürülmesi ve diğer kurum ve süreçlerin gölgesinde kalması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, ulusal politikaların etrafında örgütlendiği sınıf örgütleri parçalanmış ve sınıfsal siyasi partilerle ilgili meseleler sorgulanmaya başlanmıştır. Bu koşullarda partilerden farklı olarak örgütlenen ve cinsiyet, etnisite ve cinsel kimlik gibi sınıf dışı kimlikleri temsil eden hareketlerin ve sosyal ağların ortaya çıkması siyasetin hem içeriğini hem de biçimini değiştirmiştir" (Karimi, 2007: 33).

Teknoloji ve bunun toplum üzerindeki etkisi alanında, küreselleşme kavramı, genellikle üçüncü sanayi devrimi olarak adlandırılan şeyin habercisi olmuştur. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen bu devrim, iletişim, tüketim, bilgiye erişim gibi birçok alanda önemli ve kapsamlı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bilgi teknolojisinin, özellikle de bilgisayar ağlarının ortaya çıkışı, bilginin erişilebilirliğini ve kalitesini tamamen değiştirmiş, daha önce yaşananları geride bırakmıştır. Eş zamanlı olarak uluslararası ticaret ve ticaret, işlemlerin hızı ve verimliliğinin katlanarak artmasıyla karşılaştırılabilir bir dönüşüm geçirmiştir. Uydu teknolojisinin devreye girmesi, fiziksel mesafeleri aşarak ortak bir kamusal alan yaratarak küresel elektronik medyanın ortaya çıkmasının önünü açmıştır. Sonuç olarak, dünya çapındaki bireyler küresel meselelere giderek daha fazla yatırım yaptıkça, mekansal ve coğrafi sınırlara ilişkin geleneksel kavramlar geçerliliğini yitirmiştir. Bu olgu, bazı akademisyenler tarafından yerinde bir şekilde "Elektronik Dünya Köyü" olarak adlandırılmıştır (Nash, 2010: 14).

Bir kaynağa göre ekonominin küreselleşmesinin Keynesyen bir ekonominin oluşmasına engel olduğu yönünde bir iddia da vardır. Bu, bir ulus içindeki mali ve ekonomik süreçlerin artık yalnızca iç mekanizmalardan ve hükümet kararlarından etkilenmediği anlamına gelir. Sonuç olarak, ulusal hükümetlerin ekonomileri üzerindeki kontrolü zamanla azalıp, ekonomik ve mali politikaların temel bileşenleri artık küresel bir çerçevenin parçası haline gelmektedir. Ulusal ekonomiler üzerindeki küresel etkilere yönelik bu değişim Nash (2010: 11) tarafından vurgulanmaktadır. Aynı zamanda hükümetlerin finansal ve teknolojik transferleri kontrol etme gücü de azalmaktadır (Innat, 2000: 20).

Bununla birlikte, küreselleşme, farklı bölgeleri ve halkları değişen derecelerde etkilemiş, toprak, egemenlik, siyasi toplumlar ve uluslararası ilişkiler gibi daha geleneksel siyaset yapılarını ve kavramlarını dönüştürmüştür. Küreselleşmenin siyasi yönlerini inceleyen çağdaş akademisyenler genellikle uluslararası toplumdaki küresel güvenlik rejimi kavramını ele almaktadır. Geleneksel ulus devlet sisteminin ve eski uluslararası düzenin, bizi modern dünyanın risklerinden ve zorluklarından korumada artık yeterli olmadığı savunulmaktadır. Bu nedenle çatışmaları çözmek ve küresel düzeni sürdürmek için alternatif yönetim biçimlerine ihtiyaç duyulduğunu öne sürüyorlar. Robert Kagan (2003)[24], Charles Krauthammer (2003),[25] Henry Kissinger (2014)[26] gibi pek çok yazar, Soğuk Savaş sonrası tek süper güç olan ABD'nin, uluslararası toplumun istikrarını sürdürmek için egemenliğini siyasi bir yapı olarak kullanması gerektiğini öne sürüyor. Öte yandan günümüzün bazı yazarları, aşırılıkları en aza indirmeyi ve gelişen dünya düzeninin mücadelelerini hafifletmeyi amaçlayan, toplum ile egemen dünya arasında yeni bir toplumsal sözleşme potansiyelinin altını çiziyor (Rifkin, 1996). Ayrıca, egemenliğin temelinin dünya toplumunun kendisinde yattığına inanan ve modern siyasi kurumların ulusal sınırların ötesine yayılmasını savunan çalışmalar da mevcuttur (Scheuerman, 2014). Küresel bir siyasi yapı oluşturmak için evrensel bir anayasal düzen üzerinden kozmopolit bir hükümetin kurulmasını önerirler. Ancak Hardt ve Negri, bu teorilerden hiçbirinin, küresel siyasi yapının yeni doğasını, ekonomik ve siyasi bölünmelerini ve hiyerarşilerini kavramadıkça tam olarak anlaşılamayacağını iddia ediyor. Bu teoriler, gücü ve egemenliği ulus-devletlerin ötesinde gerçekten yeniden tanımlamadan, yalnızca ulusal ve modern kavramları ve kurumları daha geniş bir bölgesel ölçeğe genişlettiğini iddia ediyorlar. Onlara göre bu evrensel varlık yeni bir fizyolojiye sahiptir (Hardt ve Negri, 2008: 202).

Küreselleşme bağlamında küresel sivil toplumun kültürel düzeyde ortaya çıkışını vurgulamak önemlidir. Bu olgu, ulusal hükümetlerin erişim ve kapsamının ötesindeki konuları

---

[24] Of Paradise and Power: America's Struggle with the Rest of the World
[25] The Bush Doctrine and the War on Terror
[26] World Order

ele almakla aktif olarak ilgilenen çeşitli uluslararası kültürel ve sosyal hareketleri kapsamaktadır. Aslında bazı akademisyenler bunun, geleneksel devlet merkezli yaklaşımdan uluslararası ilişkilere, daha birbirine bağlı ve ulusötesi bir paradigmaya doğru bir geçiş anlamına geldiğini öne sürüyorlar (Nash, 20101: 22).

Bu değişimin önemli bir tezahürü, hedefleri ve arzuları coğrafi sınırları aşan bir örgütler ağı olarak anlaşılabilecek kapsamlı bir uluslararası sivil toplumun varlığıdır. Bu ulusötesi ilişkiler kavramı, toplumların küresel ölçekte birbirine bağlılığını ve karşılıklı bağımlılığını vurgulayarak, devlet dışı aktörlerin uluslararası manzarayı şekillendirmede ve etkilemede oynadığı hayati rolü vurgulamaktadır (Nash, 2010: 20).

Çağdaş dünyada, kültürel küreselleşme kavramı öncelikle farklı kültürlerin küresel ölçekte giderek artan şekilde iç içe geçmesiyle ilgilidir. Bu olgu, öncelikle bilgi ve fikirlerin kitle iletişim araçları aracılığıyla yaygın biçimde yayılmasının yanı sıra bireylerin göç ve turizm nedeniyle sınırların ötesine geçmesiyle kolaylaştırılmaktadır. Ayrıca, küresel ekonomik ve politik organizasyonlarda çalışan bireyler tarafından karakterize edilen "üçüncü kültürlerin" ortaya çıkışı, dünya çapında gerçekleşen kültürel alışverişe daha da katkıda bulunmaktadır (Nash, 2010: 77).

Küreselleşme süreçleri, ulus devletin hem yerel hem de küresel siyasi hedefleri bağımsız olarak formüle etme ve takip etme kapasitesinin azalmasıyla sonuçlanmıştır. Buna mallar, hizmetler, teknoloji, medya ürünleri ve iletişim gibi çeşitli varlıkların ulusal sınırlar ötesindeki hareketi üzerinde kontrol uygulanması da dahildir. Ayrıca uluslararası siyasi kurum ve kanunların etkisiyle devletin kendi yasalarını, düzenlemelerini ve iç politikalarını oluşturma konusundaki siyasi yetkisi önemli ölçüde azalmıştır. Bu dış faktörler devletin vatandaşları üzerindeki gücünün kapsamını etkin bir şekilde kısıtlayarak özerkliğini ve egemenliğini zayıflatabilmektedir (Bilis, 2004: 1237).

Küreselleşmenin ortaya çıkışı ve küresel ağların gelişmesi, uluslararası ilişkilerin çeşitli yönleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Sonuç olarak diplomasi, askeri ilişkiler, uluslar arasındaki ekonomik ilişkiler ve sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) ve hükümetlerarası kuruluşların (IGO'lar) rolleri önemli ölçüde değişmiştir (Bilis, 2004: 1238). Bu değişiklikler, geleneksel egemenlik ve devlet merkezli diplomasi kavramlarının sorgulandığı ve uluslararası ilişkilerin dinamiklerinin köklü bir değişime uğradığı yeni bir çağın habercisi olmuştur. Bu süreç ulus-ötesileşme ile ifade edilmektedir.

2.3.2. Küresel Sivil Toplumun Gelişiminde Ulus-ötesileşme

Geçtiğimiz birkaç on yılda, geleneksel olarak uluslar arasındaki ilişkilere odaklanan Realist paradigmanın hakimiyetinde gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. Bunun yerine, ulus devletlerin sınırları dışında var olan yeni uluslararası aktörlerin ortaya çıkışını inceleyen ulusötesi çalışmalara artan bir vurgu yapılmıştır. Özellikle Vestfalya modelindeki ulus devletin gücünde bir düşüş olduğu doğru olsa da, bu düşüşün yalnızca döngüsel olup olmadığını düşünmek çok önemlidir (Tikkainen, 2006). Çatışma siyaseti ve uluslararası ilişkiler üzerine odaklanan Sidney Tarrow, devletin yeteneklerinin dikkat çekici uyarlanabilirliği ve yenilenmesiyle, bu gerilemenin telafi edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak ulus devletin süregelen önemini de gözden kaçırmamak önemlidir. Ulus-devletin gücünün değişimlere uğrasa da her zaman belli bir etki düzeyini koruduğudur. Bu etki, geleneksel devletlerarası ilişkiler alanından, daha birbirine bağlı bir siyaset ağına doğru kaymıştır. Bu değişim, farklı aktörler arasındaki ulusötesi ilişkilere yapılan mevcut vurguyu açıklamaktadır (Tikkainen, 2006).

Ulrich Beck (2000), tarihsel olarak siyasi eylem alanını belirleyen ulus devletlerin geleneksel hakimiyetinin ve yerleşik uluslararası ilişkiler sisteminin artık parçalanma sürecinden geçtiğini öne sürüyor. Bu parçalanma hem ülke içinde, hem de dışarıda, sınırlar bulanıklaştıkça meydana geliyor. Diğer taraftan sınırların göz ardı edildiği, iktidarın kurallarının dönüştürüldüğü, daha girift ve çok yönlü bir iktidar dinamiği ortaya çıkıyor. Bu yeni meta-güç oyunu[27] paradokslarla ve öngörülemezlikle dolu[28], erişimini geleneksel politikanın ötesine taşıyor ve küresel ilişkileri etkiliyor. Karmaşıklığına rağmen bu meta oyunun nihai sonucu belirginleşiyor. Bu konuda, yeni meta-güç oyunu, paradokslarla ve öngörülemezlikle dolu karmaşık bir olgudur. Bu durum, uluslararası ilişkileri anlamak ve yönetmek için yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Politika yapıcılar, bu karmaşıklığı ve öngörülemezliği hesaba katabilmek için yeni araçlar ve stratejiler geliştirmek zorunda kalmaktadır (Kramshaw, 2018).

Son dönemde yaşanan bu gelişmeler uluslararası katılımcıların[29] yapısında da önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Devletlerin küresel meselelerde tek aktör olduğu yönündeki geleneksel anlayışa da meydan okundu. Bu değişim, bilgi ve sermayenin ulusal sınırların

---

[27] Yeni meta-güç oyunu, geleneksel politikanın ötesine uzanan ve küresel ilişkileri etkileyen karmaşık bir olgudur.

[28] Yeni meta-güç oyunu, güç ve etki arasındaki paradoks, yerel ve küresel operasyonlar arasındaki paradoks, şeffaflık ve gizlilik arasındaki paradoks ve ahlak ile güç arasındaki paradoks gibi önemli paradoksları ve öngörülemezliği içermektedir. Bu paradokslar uluslararası ilişkilerde etik ikilemler yaratabilir.

[29] uluslararası ilişkilerde aktif rol oynayan ve uluslararası sistemin işleyişine katkıda bulunan herhangi bir aktörü ifade edebilir. Bu aktörler şunları içerebilir: Devletler, Uluslararası Kuruluşlar, Sivil Toplum Kuruluşları, Çok Uluslu Şirketler, Medya Kuruluşları, Bireyler.

ötesine akma yeteneğinden kaynaklanıyor ve bu da ulusötesi ilişkilerin etkisinin artmasına yol açıyor. Bunun sonucunda aktörler faaliyet alanlarını genişletti. Pek çok ulusötesi etkileşim artık bireyler fiziksel olarak yer değiştirmeden gerçekleşmektedir. Örneğin yerli endüstriler, sendikalar ve çiftçiler mevcut faaliyetlerini değiştirmeden uluslararası ticaret yapabilirlerken; benzer şekilde bankacılar masalarından bile kalkmadan büyük miktarlarda para aktarabilmektedir. Öğrenci grupları da televizyon kanalları aracılığıyla fikirlerini küresel bir izleyici kitlesiyle paylaşabilmekte ve The New York Times gibi gazeteler bile, fiziksel bir satış ofisi olmadan dünya çapındaki başkentlerden erişilebilip, satın alınabilmektedir (Kramshaw, 2018).

Günümüzün birbirine bağlı dünyasında, yerel kuruluşlar ulusötesi etkileşimlere girme fırsatına sahiptir. Bu kuruluşlar arasındaki etkileşim kavramı, J. Rosenau'nun (2000) küresel sisteme bakış açısına dayanmaktadır. Rosenau, iç sorunların artık kaçınılmaz bir uluslararası boyuta ulaşması nedeniyle devletlerin özerkliğinin azaldığını savunmaktadır; geleneksel siyasi normlar, alışkanlıklar ve uygulamalar artık hükümetlerin bu tür sorunları bağımsız olarak ele almaları için yeterli değildir (Rosenau, 2000).

Çok merkezli hale gelen dünyada, ulusötesi ilişkiler ve örgütler uluslararası sistemin dönüşümünde beş ana etkiye sahiptir:

1) davranış değişikliği;
2) uluslararası çoğulculuk;
3) bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık yoluyla devletler üzerindeki kısıtlamaların arttırılması;
4) bazı hükümetlerin diğerlerini etkileme kapasitesinin artması
5) devlet politikalarına kasten karşı çıkabilen veya ihlal edebilecek özel dış politikalara sahip özerk aktörlerin ortaya çıkması (Kramshaw, 2018).

Bu etkiler iki net sonucu beraberinde getirmiştir. İlk olarak, çok uluslu şirketler gibi finansal ve ticari aktörlerin özerkliği artmış ve faaliyetlerini yürütürken devlet kısıtlamalarından minimum etkilenmeye başlamışlardır. İkincisi, bu yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla devletin yetenek ve kabiliyetlerinde önemli değişiklikler yaşanmaktadır (Castells, 1996).

Bu yeni ortaya çıkan kuruluşların güçlendirilmesi, hükümetin otoritesinin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ulusötesi bağlantıların hatırı sayılır bir süredir mevcut olduğunu vurgulamak zorunludur. Ancak günümüzde siyasetçilere farklı alternatifler sunarak ve karar alırken dikkate alınması gereken sonuçlara işaret ederek uluslararası siyaseti önemli ölçüde etkileyebilmektedirler.

Teknolojik gelişmelerin harekete geçirdiği kişisel olmayan piyasa güçlerinin muazzam gücü, hükümetlerin düzenleme yeteneklerini aşmaktadır. Susan Strange (1996) bunun devletlerin önemsiz hale geldiği anlamına gelmediğini savunmakta; daha ziyade rol ve sorumluluklarında önemli bir dönüşüme işaret ettiğini belirtmektedir (Held ve McGrew, 2007).

Bu faktörlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi önemli olacak ve devletlerin iç işleri ile küresel sahnedeki etkileşimleri arasındaki sınırların kademeli olarak aşınmasına yol açacaktır. Bu erozyon, yönetişimin hangi yönlerinin yalnızca ulusal hükümetlerin yetki alanında kaldığını ayırt etmenin giderek zorlaştığı bir noktaya ulaşacak gibi görünmektedir.

Ünlü ekonomist L. C. Thurow'un belirttiği gibi, ileri teknolojilerin ortaya çıkışı bu dönüşümün arkasındaki temel itici güç olacaktır. Thurow, yeni teknolojilerin yükselişinin finansal piyasaların kuralsızlaştırılmasını zorladığını, sermaye hareketleri üzerindeki geleneksel kontrolleri geçersiz kıldığını savunmaktadır (Thurow, 1980: 43).

Zygmunt Bauman, küreselleşme kavramının günümüzde yaygın bir huzursuzluk ve belirsizlik duygusu ile karakterize olduğunu savunmaktadır. Bu duygu, işlerin kontrolden çıktığına dair yaygın bir algıdan kaynaklanmaktadır. Bauman'a göre, küreselleşme, ulus devletlerin ve geleneksel toplumsal kurumların gücünü zayıflatarak belirsiz ve öngörülemeyen bir dünya yaratmaktadır. Bu durum, bireylerde endişe, korku ve güvensizlik duygularına yol açmaktadır. Geçmişte, paranın fiziksel olarak taşınmasının gerekli olduğu zamanlarda hükümetler, döviz kontrollerini uygulama olanağına sahipti. Ancak günümüzün dijital çağında, paranın kişisel bilgisayardaki birkaç tıklamayla anında transfer edilebilmesi nedeniyle, sermayenin hareketi üzerinde kontrol sahibi olma fikri anlamsız hale gelmektedir (Bauman, 1996: 31). Bauman'a göre, küreselleşme kavramı, işlerin kontrolden çıktığına dair yaygın bir duyguyla karakterize edilen, gidişatla ilgili artan huzursuzluk ve belirsizlik duygusu nedeniyle giderek daha popüler hale gelmiştir. (Bauman, 1996: 32)

2.3.3. Küreselleşme ile Dönüşen Siyaset ve Yeni Toplumsal Hareketler

Küreselleşme, çeşitli açılardan incelendiğinde, şüphesiz sınırların dönüştürücü doğasını öne çıkararak, sınırların geleneksel önemini azaltmakta ve geleneksel olarak coğrafi sınırlardan kaynaklanan ulusal yeteneklerin dinamiklerini değiştirmektedir (Moshirzadeh, 2010: 383).

Küreselleşmenin önemli bir unsuru da iletişimi kolaylaştırma kapasitesidir; bu da farklı sosyal gruplar arasında deneyimlerin paylaşılmasına olanak tanır. Gençlerin bu bağlılık sayesinde kültürel ve toplumsal normları birbirlerine aktarabilmeleri nedeniyle

küreselleşmeye güçlü bir eğilim göstermeleri özellikle dikkat çekicidir. Dahası, Lindberg'in vurguladığı gibi, bu sınır ötesi bağlantıların ulusal sınırları aştığını kabul etmek çok önemlidir (Lindberg, 1997: 33).

Charles Tilly'ye göre küreselleşme sadece basit bir kavram değil, farklı bölge ve kıtalara yayılan karmaşık bir sosyal bağlantılar ve eylemler ağıdır. Ona göre 21. yüzyıl, genellikle orta küreselleşme olarak adlandırılan ve toplumsal hareketleri yönlendirmede ve toplumsal değişime yol açmada önemli bir rol oynayan yeni bir küreselleşme dalgasına tanık oldu. Bu dönem, nihayetinde toplumsal hareket organizatörlerini ve aktivistlerini güçlendiren çeşitli teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla öne çıktı. Örneğin gelişmiş ulaşım sistemlerinin varlığı toplumsal hareketlerin uzak yerlere ulaşmasını kolaylaştırırken, elektronik mesajlaşma da bu hareketlerin küresel ölçekte koordinasyonunu kolaylaştırdı. Ne zaman birbirine bağlı bir dizi sosyal bağ ve eylem ortaya çıksa veya ortadan kaybolsa, bunun bir dereceye kadar küreselleşmenin etkisiyle meydana geldiğine inanılıyor (Tilly, 2010: 198-189).

Sonuç olarak küreselleşme, coğrafi sınırların öneminin azalması, devlet egemenliğinin aşınması ve ulus-devlet sisteminin gerilemesi, teknolojinin hızlı değişimi ve yayılması, küresel bilgi ağlarının birbirine bağlılığı, uluslar arasında artan karşılıklı bağımlılık ve karmaşık ilişkiler, ulusötesi şirketlerin çeşitli coğrafi sınırlar boyunca yayılması ve kimlik algısı ve anlayışındaki dönüşüm ile şekillenmiştir. Ayrıca, dünya çapındaki bireyler ve topluluklar arasında daha fazla bağlantı ve etkileşimi kolaylaştırarak gelişmiş iletişim kanallarını da teşvik etmiştir.

Hem küreselleşme olgusu hem de gelişmekte olan dünyanın birçok bölgesinde gözlemlenen, hükümetlerin derinleşen sorunlara yeterince cevap verememesi uluslararası ilişkiler alanında hükümetlere yapılan geleneksel vurguyu önemli ölçüde etkilemiştir (Griffiths, 2012: 154).

Küreselleşmenin güçleri dünyayı yeniden şekillendirmeye devam ederken, hükümetlerin diplomatik etkileşimler ve karar alma süreçlerindeki geleneksel merkezi konumu sorgulanmaya ve bazı durumlarda zayıflamaya başlamıştır. Küresel kurumlar ve devletler arasında artan karşılıklı bağımlılık, küresel fenomenlerin ulusal fenomenleri dönüştürme ve yeniden yapılandırması sürecinde rol oynamıştır. Örneğin, uluslararası insan hakları araçları 1998'den bu yana ulusal mahkemelerde yaygın olarak kullanılmakta, bu normların ulusal hukukun bileşenlerine kademeli olarak nüfuz etmekte ve nihai olarak ulusal hukuk olarak konsolidasyonunu sağlanmaktadır (Sassen, 2009). Bu faktörler, devlet dışı aktörlerin ve küresel ağların nüfuzunun artması ve hükümetlerin küresel zorluklarla etkili bir

şekilde başa çıkma konusundaki sınırlı yetenekleriyle boğuşmaya başlamasıyla, uluslararası ilişkilerdeki dinamiklerin ve güç yapılarının yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Böylece uluslararası ilişkilerin hükümetleri ön plana çıkaran geleneksel çerçevesi, küreselleşme ve hükümetlerin belli konularda çözümsüz kalan girişimleri karşısında bozulmuş ve dönüşmüştür.

İki kutuplu sistemin çöküşü ve küreselleşme yoluyla ulusların artan karşılıklı bağlılığı ışığında, hükümetler içindeki güç dinamikleri de değişmiş, özellikle sivil toplumun artan rolü hükümetlerin, önceden göz ardı ettikleri konularda duyarlılığının artmasına ve belli ölçüde yetkilerini yeni aktörlerle paylaşmaya başlamasına neden olmuştur. Dahası, uluslar arasındaki bir zamanlar katı olan sınırlar daha geçirgen hale gelmiş ve sınırlar arasında daha fazla akışkanlığa ve harekete olanak tanımıştır. Kızıl Haç, Sınır Tanımayan Doktorlar, Çocuk Kurtarma Fonu, Oxford Açlık Komitesi (OXFAM), Greenpeace ve Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası sivil toplum uruluşları (INGOlar) gibi bireyin üstünde ve hükümetin altında olan, ancak ulusal sınırların ötesinde var olan örgütler, dernekler ve hareketler devletin yetersiz kaldığı alanlarda ulus-ötesi bağlantılarıyla sorunlara farklı çözüm önerileri sunabilmektedir (Nash, 2010: 296). Sonuç olarak, hükümetlerin yerleşik otoritesi yeni engellerle ve denemelerle karşı karşıya kalmıştır. Hardt ve Negri'ye göre, gelişen bu küresel manzara, yeni bir dünya düzenine ve kendine özgü bir emperyal egemenliğe yol açarak, devletler ve uluslar arasındaki ilişkileri düzenleyen geleneksel uluslararası hukuk çerçevesinde bir dönüşüme yol açmıştır (Hardt ve Negri, 2000: 254).

Hardt ve Negri, kolektif şikâyetlerin geleneksel olarak siyaset, hukuk, adalet ve ekonomi gibi farklı alanlara sınıflandırılmasına karşı çıkmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle bu yaşam ve güç alanları arasındaki sınırların son yıllarda giderek bulanıklaştığına inanmaktadırlar. Sonuç olarak, ekonomik konular doğası gereği politiktir ve bunun tersi de geçerlidir. Bu kategorilere ek olarak biyo-politik[30] kategori kavramını da ortaya koymuşlardır. Bunun yanında ekolojik hareketler de biyopolitik mücadelenin bir başka biçimi olarak ele alınmaktadır. Ekoloji alanında yaşamın temel sorunları siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik boyutlarla iç içedir. Aslında ekolojik kaygılar doğal olarak küresel etki yaratan şikâyetlerin ilki olarak görülebilir. Bir ülkenin başka bir ülkeden kaynaklanan hava kirliliğinin, su kirliliğinin veya radyoaktif parçacıkların sızmasını engellemesi mümkün değildir. Bunun bir örneği, ekolojik protestoların küresel doğasını simgeleyen, dünya okyanuslarında seyreden

[30] Biyopolitika, 20. yüzyılda Michel Foucault tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Biyopolitik kavramı, modern devletlerin nüfusları nasıl yönettiğine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kavram, modern devletlerin nüfusları üzerinde kullandığı güce ve bu gücün nasıl kullanıldığına dair eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır (Foucault, 2008).

yeşil barış (Greenpeace) gemilerinin varlığıdır. Ülkelerin hava kirliliği ve küresel ısınma gibi karmaşık sorunları ele alma konusundaki yetersizlikleri, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (STK) sayısında önemli bir artışa yol açmıştır. Öte yandan feminist mücadeleler, ırkçılık karşıtı mücadeleler ve yerli mücadeleleri de hukuki, kültürel, siyasi ve ekonomik konuları kapsadığı ve hayatın tüm yönlerini dikkate aldığı için doğası gereği biyopolitik olarak değerlendiriliyor. Hakim ekonomik paradigmanın maddi malların üretiminden bizzat yaşamın üretimine kayması ölçüsünde bilimsel bilgi ve bilginin kontrolü ekonomik üretimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Hardt ve Negri, 2000: 337-336).

Sassen'e göre, küresel olguların ulusal bağlamda yer edinmesinin bir örneği de küresel kentlerdir. Dünya kenti kategorisi, devlet ya da ulusal alan içinde küresel ekonomik fenomenlerin karmaşık bir yerelleştirme türünü temsil eder. Bu alanlar küresel toplumsal hareketliliğin de ana mekanlarına dönüşmektedir. Dünya kentleri giderek ulusal bir hükümetin yetki ve prosedürüne sahip olmaya başlamıştır (Sasen, 2009: 119-120). Bu genel özelliklere dayalı olarak küresel fenomenlerin analitik alanının genişlemesinin sonucu, tarihsel anlamda ulusal olarak oluşturulmuş olanı ulusallıktan uzaklaştıran, giderek artan bir dizi sınırlı ve genellikle çok özel süreç ve koşulların eklenmesidir. Aslında, çeşitli spesifik süreçleri içeren ve ulusal programların dünyaya yönelimini değiştiren sınırlı bir kamulaştırmayı gerektiren bir tür hükümet otoritesi ve prosedürünün oluşmakta olduğu savunulmaktadır (Sasen, 2009: 122).

Öte yandan Hardt ve Negri'nin devlet ve farklı aktörler arasında gelişen yeni ilişki biçimini "imparatorluk" kavramı üzerinden açıklamaktadır. İmparatorluk, tarihin askıya alındığı ve belirgin bir küresel apartheid karakterinin gözlemlendiği geç kapitalizmin tezahürünü temsil etmektedir. Bunu açıklamak için Los Angeles, Moskova, Sibirya ve Akdeniz'in kuzeyi ve güneyi gibi çeşitli yerlerdeki en fakir ve en zengin mahalleler arasındaki eşitsiz gelişim incelenebilir. Bu tür eşitsizliklerin varlığı Hardt ve Negri'nin imparatorluk benzetmesi ile ele aldığı uluslararası sistem içinde hüküm sürmektedir. Yeni durumun ortaya çıkışı dünya ontolojisine dair anlayışımızda önemli bir değişimi beraberinde getiriyor. Geçmişte ulus-devlet ve emperyalizm dönemi, küresel dinamiklerin anlaşılmasında temel faktörlerdi. Ancak Hart ve Negri'ye göre artık postmodern egemenliğin ağ gücü eşliğinde "imparatorluk" kavramı ön plana çıkıyor. Bu yeni paradigma, temel unsurları olarak ulus devletleri, ulusötesi kurumları ve büyük şirket kapitalizmini kapsamaktadır (Hardt ve Negri, 2000). Öte yandan "imparatorluk" olarak adlandırılan küresel aristokrasi, sürekli genişleyen bir küresel arenadan doğar ve "çokluk" olarak bilinen kolektif bir tepkiyi ortaya çıkarır. Çokluk, entelektüel, ahlaki ve devrimci enerjileri serbest bırakma potansiyeline sahip olan düşmanlığın ve militanlığın bir tezahürü olarak görülebilir (Hardt ve Negri, 2005).

Bunun yanında küreselleşmenin kültürel etkileri de ulusal alanı dönüştüren ve toplumsal hareketlilik açısından yeni bir tetikleyici yaratan faktörlerden biridir. Tomlinson bu durumu yersiz yurtsuzlaşma kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre yersiz yurtsuzlaşma, küreselleşmenin, başlangıçta benzersiz kimliklerini ve özelliklerini koruyormuş gibi görünen yerlerde bile yerel kültürel katmanların dönüşümü ve etkisi üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Yersiz yurtsuzlaşmanın, yanlışlıkla yerel kültürün tamamen yok edilmesi ve yerine tek tip ve tek tipleştiren bir küresel kültürün gelmesi fikriyle eş tutulmaması gerektiğini belirtmek önemlidir. Bu yanlış anlama, yanlış yerleştirilmiş bakış açılarından kaynaklanmaktadır ve yersiz yurtsuzlaşma sürecinin karmaşıklıklarını ve nüanslarını tanımakta başarısız olmaktadır (Tomlinson, 2009: 221-219). Öte yandan küreselleşme süreci, ulusal sınırların ötesine geçen, farklı siyasi kökenden insanları bir araya getiren ittifakların oluşmasını daha da kolaylaştırmıştır (Bilis, 2004: 1394). Aynı zamanda yerel, bölgesel ve hatta potansiyel olarak ulusal toplumsal hareketler, daha geniş uluslararası ve küresel hareketlerin habercisi olarak hareket ediyor. Tilly (2010: 272) tarafından "yaygın uluslararasılaşma" olarak adlandırılan bu olgu, çeşitli sosyal ve çevresel konuların küresel ölçekte birbirine bağlılığını vurgulamaktadır.

2.3.4. Yeni İletişim Teknolojileriyle Gelişen Toplumsal Hareket: Dijital Aktivizm

İnternetin keşfi iletişim teknolojilerinde ve gazetecilikte önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler web üzerinde yeni medya uygulamalarının popülerliğine yol açmıştır. İnsanlar artık hak ve hukuka dair görüşlerini bu yeni medya platformları aracılığıyla dile getirmektedir. Bu değişimler 1960'lı yıllardan itibaren oplumsal hareketleri de etkilemiştir. Üstelik bu değişimler artık yeni toplumsal hareketlerin bir uzantısı olarak da değerlendirilmekte ve aktivist faaliyetlerin başlangıcı olarak görülmektedir. Ekonomik ve toplumsal değişim yaratmayı amaçlayan ve toplumdaki kurumları hedef alan yeni toplumsal hareketler kültürel değişimleri ve otoriteden ayrı alt kültürlerin oluşumunu desteklerken, örneğin feminist hareket gibi 1960'larda ve 1970'lerde ortaya çıktı ve farkındalık yaratmak ve farklı bir profil oluşturmak için kimlik politikaları gibi teknikleri kullandı. Bu gruplaşma içindeki aktivist hareketleri tartışan Downing'e (2018) göre teknolojiyle gelişen yeni medyanın bir türü olan alternatif medya, gruplar içinde yeni fikir ve eylemlerin şekillenmesinde ve teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Downing, 2018: 16).

Aktivizm, toplumsal hareket, direniş ve protesto terimleri birbiriyle yakından bağlantılıdır. Aktivizm, Türk Dil Kurumu (2021) tarafından tanımlandığı şekliyle toplumsal yapıyı değiştirmeyi amaçlayan hareketler olarak ifade edilmektedir. Aktivist eylemleri kamusal hayata taşıyan çeşitli uygulamaları içerir. Toplumsal değişimi destekleme veya karşı

çıkma çabalarının tümü aktivizm olarak sınıflandırılır. Dijital uygulamaları kullanan aktivizmi ifade eden dijital aktivizm buna örnek olarak tanımlanabilir. Ancak dijital aktivizm, yeniliği nedeniyle henüz tam olarak incelenip anlaşılamadığı için tam olarak tanımlanamamıştır. Bazı kişiler dijital aktivizmin "dijital" boyutuyla özellikle ilgilenmekte ve dijital kanalların ve araçların kullanımına büyük önem vermektedir. Dijital aktivizmi, geleneksel yaklaşımların ötesine geçen farklı bir aktivizm biçimi olarak görmek de mümkündür. Diğer taraftan bir diğer grup ise dijital aktivizmin "aktivizm" boyutuna odaklanmakta ve bunu geleneksel aktivizm çerçevesinde değerlendirmektedir. Dijital aktivizmin benzersiz doğası, yalnızca dijital veya aktivizm yönünü vurgulayan tanımlarda tam olarak yansıtılmamaktadır. Vaka çalışmaları, incelemeye ve açıklamaya yönelik örnekler sunduğundan dijital aktivizmin tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Joyce, 2010: 54).

Dijital aktivizmi tartışabilmek için gerekli teknolojik altyapının mevcut olması gerekir. Toplumda kişi başına düşen bilgisayar sayısı ve internet yaygınlığı dijital aktivizmde kritik rol oynar. İnternet ağı üzerinden ne kadar çok bilgisayar birbirine bağlanırsa, dijital organizasyonun gücü de o kadar artar. Altyapının bir diğer önemli yönü internetin bağımsızlığıdır. Gelişmekte olan veya az gelişmiş bazı toplumlarda, devlet veya özel şirketler interneti kontrol ederken, bu durum onlara internet erişimini istedikleri zaman sonlandırabilme olanağı vermektedir. Joyce (2010: 55) dijital aktivizmi tartışmak için bazı temel ilkeler sunmaktadır. Teknolojik altyapı, sosyal ve politik faktörler ve ekonomik faktörler de dahil olmak üzere dijital aktivizm için hayati önem taşıyan çeşitli unsurlar gereklidir. Gelişmiş toplumlarda özellikle terör olaylarında zaman zaman belirli platformlara erişimde kısıtlamalar yaşanmaktadır. İnternetin yasaklanması veya tamamen kapatılması yönünde planlar söz konusu olduğunda, bu planların hayata geçirilmesi dijital aktivizm faaliyetlerini olumsuz etkilebilmektedir.

Dijital aktivizmle ilgili bir diğer önemli husus da genel toplumsal ve siyasi düzenin yanı sıra teknolojik altyapıyla da ilgilidir. Bu faktör aynı zamanda kullanımını ve etkinliğini de belirler. Demokratik ülkelerde dijital aktivizm toplumsal ilerlemeyi kolaylaştırmada önem taşırken, tersine, demokratik olmayan toplumlardaki totaliter hükümetler dijital aktivizmi potansiyel bir tehdit olarak algılayabilir ve teknolojik altyapıya erişimi kısıtlayabilir. Demokrasinin hakim olduğu toplumlarda hükümetler, halkın yönetime katılımının önemini vurgulamaktadır. Böyle bir ortamda sosyal aktivizm daha etkili sonuçlar doğurabilir ve politika gelişimine aktif olarak katkıda bulunabilir (Joyce, 2010: 73).

Yerleşik tanımlara dayanarak toplumsal hareketler aktivizmin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Teknolojideki ilerlemeler sayesinde sosyal yaşamın ve iletişim araçlarının

küresel boyuta ulaştığı kabul edilmektedir. Bu değişimlerle birlikte gelişen dijital aktivizm, aktivizmin önemli bir aracı haline gelmiştir. Özellikle akıllı telefonlar ve taşınabilir bellekler, dijital içeriğin medya kanalları aracılığıyla saklanması ve dağıtılmasında önemli bir rol oynarken, dijital aktivizmin gelişiminde ve çeşitli toplumsal oluşumlar için itici güç görevi görmesinde doğrudan rol oynamıştır (Çayır, 2016: 19).

Dijital medyadaki aktivist gruplar, dijital aktivizm olarak tanımlanan toplumsal hareketlilik için iletişim teknolojilerinden faydalanmaktadır. Dijital aktivizmin farklı biçimleri arasında slaktizm, klicktivizm, hacktivizm ve daha fazlası yer almaktadır. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde aktivist hareketler hızlı, etkili ve sesli hale gelebilmekte, senkronice eylemler geliştirebilir ve erişilebilir olmaktadır. Aktivizm ile internet arasındaki ilişki bugün inkar edilemez boyutlardadır. Aktivizm kavramı 1970'li yıllarda ortaya çıkarken, 1990'lı yıllarda önemli bir ilgi gördü. Bu, bugüne kadar gelişmeye ve aktivizmi etkilemeye devam eden yeni iletişim teknolojilerinin yükselişiyle aynı zamana denk geldi. Bu bağlamda, her ikisi de teknolojiden yararlanan, öne çıkan iki küresel toplumsal hareket paradigması ortaya çıktı. Birinci paradigma, interneti bir örgütlenme ve hareketlilik aracı olarak aktif olarak kullanan küreselleşme karşıtı harekettir (Pınar ve Dağtaş, 2019: 94). Bunun bir örneği, 1994 yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) kurulmasına karşı mücadelesinde taktiksel olarak internet desteğini kullanan ve küreselleşme karşıtı hareketin ilk internet kampanyasını yürüten Zapatista Kurtuluş Ordusu'dur (EZLN). Meksika'nın Chiapas Bölgesi'ndeki insanların hakları için mücadele eden ulusal bir örgüt olan EZLN, NAFTA'nın yürürlüğe girişine karşı direnişi sırasında stratejik olarak internet desteğinden yararlanmıştır. Bu hareket, küreselleşme karşıtı hareketin ilk internet kampanyası olması ve "gerilla hareketi" adını almasıyla önemli bir dönüm noktası oldu (Pınar ve Dağtaş, 2019: 94).

Günümüz dünyasında aktivizm ile internet arasında güçlü bir ilişki olduğu inkâr edilemez. Dijital aktivizm kavramının doğası gereği internetle iç içe geçmesi tartışmalara yol açmaktadır. Bu durum özellikle Facebook ve Twitter gibi platformların bilgi paylaşımı ve devrimleri organize etme açısından hayati kanallar olarak hizmet ettiği "Arap Baharı" gibi olaylar bağlamında belirgindir (Tosuner, 2015: 92). Dijital aktivizm olarak adlandırılan mobilizasyonda, dijital medyadaki iletişim teknolojilerini kullanan aktivist gruplar önemli bir rol oynuyor. Buna "slacktivizm", "clickktivizm" ve "hacktivizm" gibi çeşitli biçimler dahildir. Yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışı aktivist hareketlerin etkililiğini ve hızını önemli ölçüde artırmış, onları oldukça etkili ve geniş bir kitle için erişilebilir hale getirmiştir (Yeğen, 2014: 127).

2010'lu yıllarda ortaya çıkan ikinci toplumsal hareket dalgası, kamusal alanların işgaliyle karakterize edilmiştir. Bu hareketler ekonomik eşitlik ve barış talebi gibi çeşitli ifadelerle harekete geçmiştir. Tunus, Mısır, İspanya, ABD, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkeler bu hareketlerin öncülük ettiği mücadeleler olarak öne çıkmıştır; hareketlilik sonucunda bazı ülkeler yeni hükümetlerin oluşumuna tanık olmuştur (Tosuner, 2015: 153). Ancak son yıllarda dijital aktivizme doğru bir kayma yaşanıyor ve bu da bu hareketlerin doğasında bir değişikliğe işaret ediyor. Mevcut toplumsal hareket dalgasını geleneksel aktivizmden ayıran önemli gelişmelerden biri dijital medyanın kullanılmasıdır. Fiziksel varlığın ve yüz yüze etkileşimlerin örgütlenme ve harekete geçme açısından çok önemli olduğu geçmişin aksine, günümüzün aktivistleri çabalarını koordine etmek için büyük ölçüde sosyal medya platformlarına güveniyorlar. Moldova hareketi, dijital aktivizmin dünya çapında artan öneminin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu, kolektif eylemi kolaylaştırma ve bireyleri ortak bir amaç için harekete geçirme konusunda sosyal medyanın gücünün bir kanıtıdır. Teknoloji ilerlemeye devam ettikçe ve dijital platformlar daha erişilebilir hale geldikçe, çevrimiçi araçların toplumsal hareketlere daha fazla entegre edilmesine, aktivizm için yeni fırsatlar yaratılmasına ve geleneksel protesto biçimlerine meydan okunmasına tanık olmamız muhtemeldir. Bu değişim, Moldova'daki gençlerin bir araya gelip başkent Kişinev'de hükümete karşı bir protesto düzenlemek için Twitter, Facebook, blog sayfaları ve cep telefonları gibi araçları kullandığı Nisan 2009 gibi erken bir tarihte açıkça ortaya çıktı. Bu hareket geniş çapta ilgi gördü ve dijital platformların çağdaş aktivizmi şekillendirmedeki rolünün altını çizerek "devrim tweetlenecek" veya "Tweet devrimi" olarak adlandırıldı.

Yeni medyanın etkisi ve kolektif bir hareketin ortaya çıkışı, dijital aktivizmin kullanımına ilişkin tartışmaları ateşledi. Aktivistler yeni medyayı kullanmak için sekiz farklı başlıkta sınıflandırılabilecek çeşitli yöntemler geliştirdiler. Bunlar arasında bilgiye erişimin artırılması ve bilginin kalitesinin artırılması, gönüllülerin veya toplulukların yardımıyla belirli konulara dikkat çekilmesi, iktidarın toplanmasını kolaylaştırmak, politikacılar ve seçmenlerle doğrudan temas kurmak, yeni üyelerin ilgisini çekmek için sosyal yardımların geliştirilmesi, hareketin harekete geçirilmesi, lojistik yardım, bağış toplama ve kolektif eylem için yeni ve yaratıcı araçlar kullanmanın yanı sıra diğer STK'lar ve aktivistlerle bilgi akışı ve yayınlanması için yollar oluşturmak. Morozov (2007) tarafından sıralanan bu başlıklar, yeni medyanın önemini ve dijital aktivizm alanındaki sınırlamalarını vurgulamaktadır. Anonim, eş zamanlı iletişimin aktivist hareketlerin faaliyet göstermesi için etkili ve verimli bir yol olduğu kanıtlanmıştır. Yeni medya aynı zamanda dijital aktivizmde toplumsal etkileşime de katkı sağlayarak yeni toplumsal hareketlerin oluşması ve gelişmesi için gerekli altyapıyı da

sağlamaktadır. Dijital aktivizmin internet ve çevrimiçi imza kampanyalarından oturma eylemlerine kadar çeşitli dijital teknolojiler tarafından şekillendiğini belirtmek önemlidir. Dijital teknolojilerin ve iletişimin ilerlemesi, dijital kapitalizme ve dijital sömürgeciliğe bir tepki olarak görülebilecek dijital aktivizmin yükselişinde önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkeler sıklıkla gelişmekte olan ülkeleri iletişim teknolojisi açısından desteklemektedir, bu durum asimetrik bir bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bu bağımlılığa yönelik eleştiri, dijital aktivizmin artmasında önemli bir faktördür (Kırık ve Özcan, 2014: 45).

Medya sektörü, davranışları etkilemede ve değiştirmede etkili olduğu kanıtlanmış teknolojik araçların ve kitle iletişim araçlarının kullanımının önemli bir etkisine tanık olmuştur. Bu dijital dönüşüm, çeşitli teknolojik araçların iletişimde uygulanması sonucunda gerçekleşmiştir. Dijital platformlara doğru yaşanan bu değişim aynı zamanda aktivist hareketlerin ortaya çıkmasını da kolaylaştırmış, bireylerin ortak bir amaç için bir araya gelmelerine ya da toplumsal sorunlara ilişkin kaygılarını dile getirebilmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca dijital iletişim kanallarının varlığı hem kolektif eylemi mümkün kılmış hem de insanların bu tür eylemlere katılma motivasyonunu artırmış. Bu, dijital aktivizmin körüklediği çeşitli çevre koruma, LGBT ve feminist hareketlerin başarısında açıkça görülüyor. Çötok'a (2016) göre dijital aktivizm, yurttaş farkındalığının önemli bir kaynağı haline gelmiş ve toplumsal değişimin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dijital aktivizm, bireyleri bir araya getirerek ve onları belirli konular etrafında harekete geçirerek sıradan bireyleri toplumsal hareketlere aktif olarak katılan aktivistlere dönüştürmüştür.

Küreselleşme sürecinde gelişen ve dünyaya yayılan yeni iletişim teknolojileri, toplumsal hareketler açısından da yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu durum küreselleşmenin yarattığı ulus-ötesileşme, devletin yönetsel rolünün yeni aktörlerin karar alma süreçlerinde rol oynamaya başlamasıyla da paralellik içermektedir. Toplumsal hareketler, devletin demokratik dönüşümü ve yurttaş katılımının yaygınlaştırılması; toplumsal taleplerin siyasal kararlara dönüştürülmesi açısından yeni teknolojiler yardımıyla önemli bir zemin kazanmıştır. Bunun yanında küreselleşme devlet açısından yeni dönüşümleri beraberinde getirirken özellikle otoriter yönetimler bu dönüşümlere direnmeye devam etmektedir. Bu bağlamda yurttaşlığın devlet gücüne boyun eğme ve yönetimin tanımladığı sınırlar içinde kalma olarak anlaşıldığı otoriter rejimlerde, hak arayışları ve toplumsal hareketler devlete karşı bir eylem olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında yeni teknolojilerin toplumsal hareketlerin örgütlenme, eylemsellik ve seslerini daha geniş kitlelere duyurma yönünde sağladığı avantajların, otoriter yönetimlerde ne gibi sonuçlar doğurduğu, bir sonraki bölümde İran

örneği üzerinden değerlendirilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME, YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE İRAN'DA TOPLUMSAL HAREKETLERE ETKİSİ

İran, karmaşık bir etnik, dini ve siyasi yapıya sahip bir ülkedir. Farklı gruplar arasındaki ilişkiler ve siyasi güç dengeleri sürekli olarak değişmektedir. Bu durum, İran'ın iç siyasetini ve dış politikasını da etkilemektedir (Abadi, 2005:24). Genel olarak İran'daki sosyal yapı, etnik ve dini kimliklerin karmaşık bir etkileşiminden oluşmaktadır ve nüfus arasında çeşitliliği ve birliği teşvik etmeye yönelik çabalar sürmektedir. İran'ın etnik yapısı çok çeşitlidir; nüfusun %51'i ile en büyük grup Farslar, onu %25 ile Azeriler ve %10 ile Kürtler takip etmektedir. Nüfusun geri kalanını Lorlar, Araplar, Beluciler, Türkmenler ve Gürcüler gibi çeşitli etnik gruplar oluşturmaktadır. İran'da çoğunluğun dini İslam'dır; nüfusun %99'a yakını Müslümanken, çoğunluk Şii inancına sahiptir; Sünniler resmi rakamlara göre nüfusun %7-9'unu, Sunni liderlere ve gözlemcilere göre ise %12 ila %25'ini oluşturmaktadır (Faramarzi, 2018: 2).

İran'da din adamları, muhafazakarlar, reformcular, gençler ve kadınlar gibi toplumsal kesimlerin hepsinin siyasete ve topluma dair benzersiz bakış açıları bulunmaktadır. Din adamları siyasi etkileriyle siyasi manzaranın şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Muhafazakarlar geleneksel değerleri ve İslam'ı savunarak siyasi alana hakim olmuşlardır. Reformistler daha liberal ve demokratik bir sistem için baskı yapmakta ve son yıllarda toplumsal desteğini artırmaktadır. Nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan gençler, siyasi değişimi yönlendirme potansiyeli taşıyan en önemli gruptur. Ancak İran'daki kadınlar eğitim, istihdam ve siyasi katılım gibi alanlarda engellerle karşılaşmaya devam ediyor. Bu farklı toplumsal kesimlerin her biri İran'daki siyasi arenaya kendi karşılaştıkları zorlukları ve taleplerini yansıtmaktadır.

İran'daki entelektüeller arasındaki siyasi hiziplerin sınıflandırılması karmaşık bir zorluk teşkil etmektedir. Bu hareketleri etkili bir şekilde analiz etmek ve farklılaştırmak için çeşitli kriterlerin ve yaklaşımların dikkate alınması gerekmektedir. Bunlar arasında mevcut siyasi manzara, bu grupların doğası ve onları birbirinden ayıran tanımlayıcı özellikler yer almaktadır. İran'ın siyasi güçlerini sınıflandırmak ve kendilerine özgü niteliklerini belirlemek için çeşitli standartlar ve kriterler önerilmektedir. Bunlar arasında sosyal ve sınıfsal temeller, ideolojik ve entelektüel bakış açıları, politik stratejiler ve işlevler, ekonomik ve sosyal yönelimler, davranış kalıpları, örgütsel yapılar ve tarihsel arka plan ve kimlik yer almaktadır. Bu hareketlerin izole olgular değil, tarihsel birikimlerin ve zorunlulukların ürünleri olduğunu

kabul etmek önemlidir. Geçmişteki köklerini anlayarak ve gelecekte de devamlılıklarını gözlemleyerek, onların gelişimi ve etkileri hakkında değerli bilgiler edinmektedir (Ademiyet, yıl: 23). Bu araştırma kapsamında, siyasi hareketlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan tarihsel arka plan ve kimlik incelemesine daha derinlemesine bakılmalıdır.

İran'ın siyasi tarihini incelerken sıklıkla tekrar eden kalıplarla karşılaşılmaktadır. Bugün İran siyasetindeki mücadelenin izi ancak bir asır geriye götürülebilir. Anayasa Devrimi, Rıza Şah'ın yükselişi ve düşüşü, petrolün millileştirilmesi, 5 Haziran hareketinin bastırılması, Muhammed Rıza Şah'ın hükümdarlığı ve ardından İslam devrimi ve diktatörlüğün çöküşü ile müteakip siyasi gelişmeler ile teokratik rejimin inşası gibi önemli olaylar bu süreci şekillendirmiştir. Siyasi hareketler içerisinde üç akım öne çıkmaktadır (Tabar, 2003: 37): Dini (İslami) hareket, milliyetçi hareket ve sosyalist hareket. Bu hareketlerin her biri belirli bir kitleye hitap etmekte ve kitle desteğinin başlangıcı ve bitişi arasında dikkate değer farklılıklar olsa da, iki farklı akımın özelliklerini üst üste bindiren yaklaşımların olduğu durumlar da mevcuttur. Dini hareket, kolektif duygu ve düşüncelerini sadece davranışlarıyla değil aynı zamanda dini inançlarıyla da yayma sorumluluğunu hisseden dini inançlara sahip aktif bireylerden oluşmaktadır. Bu kitle içindeki bireyler, bazı ortak özelliklere rağmen önemli ideolojik farklılıklar göstermektedir. Ulusal egemenlik ve liberalizm ideallerinden farklı derecelerde etkilenen, farklı anlayışlarla faaliyet gösteren sempatizanlardan oluşan milliyetçi hareketler içinde tam bir tutarlılık beklenemez. Sosyalist hareket ise ağırlıklı olarak Marksist düşüncelerden etkilenmiş, belli bir döneme kadar sıklıkla Leninist yaklaşıma bağlı kalmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra geriye kalan ortak nokta, Marksizmin tarihsel arka planı ve çeşitli hareketlerle devam eden bağlantısıdır (Tabar, 2003: 42).

Bu bölüm İran'ındaki toplumsal hareketliliğin küreselleşme sürecinde yeni iletişim tenolojilerinin özellikle de sosyal medyanın kullanımının yaygınlaşmasından nasıl etkilendiğine odaklanmaktadır. Küreselleşmenin etkisinden önce İran'daki toplumsal hareketliliği besleyen sosyal ve ideolojik yapı ve tarihsel süreçte toplumsal hareketliliği tetikleyen olaylar ele alınacaktır. Ardından İran İslam Cumhuriyet'i döneminde toplumsal hareketlilik, özellikle de kadın hareketi ve yeni iletişim teknolojilerinin bu hareketler ve devletin pozisyonunda nasıl etkiler yarattığı incelenecektir. Bu bağlamda Mahsa Amini protestoları üzerine odaklanılacaktır.

3.1. Yöntem

Çalışma, yaygın olarak kullanılan sosyal medya uygulaması olan Twitter'da ve TikTok'ta kadın hareketleriyle ilgili açılan haştaglere yapılan yorumları inceleyerek ve bunlara ilişkin içerik analiz edilecektir. İçerik analizi yöntemi, belge, video, ses, görsel vb. metinlerde bulunan sembollerin, düşüncelerin, anlamların ve fikir dünyalarının keşfini sağlar. Analiz edilen içerikteki temalar bulunmakta ve kategorilerine göre kodlanmaktadır. Kodlama kavramsal olarak ya da alt temalar halinde ele alınabilir. İçerik analizi, bir metindeki anlamları bulmak için kullanılan bir analiz yöntemidir. İçerik analizi, kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları bulmak için belirli bir materyalin dikkatlice, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasını sağlar. Genel olarak, içerik analizi, yazılı dokümanlar, fotoğraflar, videolar ve ses kayıtlarını da içerebilir (Berg ve Lune, 2015:170).

İçerik analizi, araştırmacıların kitaplarda, videolarda veya resimlerde yazılanları veya gösterilenleri incelenmesi ve anlaşılmasının bir yoludur. Mesajların ne söylediğini ve insanların bunlara nasıl tepki verebileceğini anlamayı sağlayan bir yöntemdir (Cole, 1988: 35). Berelson (1952: 98) ise içerik analizini, sistematik, nesnel ve sayısal bir şekilde iletişimin önemli içeriğini belirlemek için kullanılan bir araştırma yöntemi olarak tanımlamıştır.

Dünya genelinde kadın hareketleriyle ilgili paylaşım yapılan ortak haştagler olduğu kadar kadınların karşı karşıya olduğu sorunlara ve savundukları haklara göre değişiklik gösteren hastagler de vardır. Bu çalışmada İran'daki kadın hareketinin kullandığı hem yerel hem uluslararası hastagler ile yapılan paylaşımların içeriği betimleyici bir yöntemle analiz edilmektedir. Dünyada en yaygın kullanılan ve İran'da da yansımaları olan haştagler şunlardır:

#MeToo, kadınların cinsel tacize ve saldırıya maruz kalma deneyimlerini paylaşmak için kullanılan bir haştagtir. 2017 yılında Amerikalı aktris Alyssa Milano tarafından başlatılan bu haştag, kısa sürede tüm dünyada yayılarak kadına yönelik şiddete karşı farkındalık yaratmaya yardımcı olmuştur.

#TimesUp, #MeToo hareketinin bir uzantısı olarak, işyerinde cinsel taciz ve saldırıya karşı mücadele etmek için kullanılan bir haştagtir. Bu haştag, kadınların işyerinde eşit haklara sahip olma ve tacize maruz kalma korkusu yaşamadan çalışabilme talebini dile getirmektedir.

#NiUnaMenos, Arjantin'de 2015 yılında bir kadının öldürülmesi üzerine başlatılan bir haştagtir. Bu haştag, kadın cinayetlerine karşı mücadele etmek ve kadınları güçlendirmek için kullanılmaktadır.

#BlackLivesMatter, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlara yönelik polis şiddetine karşı mücadele etmek için kullanılan bir haştagtir. Bu haştag, siyahi kadınların da siyahi

erkekler gibi polis şiddetine maruz kaldığını ve bu sorunun çözümü için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

#Feminism, feminizmi destekleyen ve kadın haklarını savunan bir haştagtir. Bu haştag, kadınların eşit haklara sahip olması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için mücadele eden kadınları bir araya getirmektedir.

Bu haştaglere ek olarak, kadın hareketleriyle ilgili paylaşım yapılan diğer haştagler arasında şunlar yer almaktadır:

#AbortionRights, kürtaj hakkı için mücadele eden bir haştagtir.

#LGBTQRights, LGBTQ+ bireylerin haklarını savunan bir haştagtir.

#GenderEquality, toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele eden bir haştagtir.

#BodyPositivity, beden ayrımcılığına karşı mücadele eden bir haştagtir.

#SexWorkIsWork, seks işçiliğinin bir iş olduğu ve bu işçilerin haklarının savunulması gerektiği talebini dile getiren bir haştagtir.

Bu haştagler, kadınların karşı karşıya olduğu sorunlara ve savundukları haklara dikkat çekmek, farkındalık yaratmak ve değişimi teşvik etmek için kullanılmaktadır (Noble, 2016). Bu hastaglerden İran'daki toplumsal hareketlilik sırasında kullanılanlar analize dahil edilmiştir. Onun dışında İran'da Farsça hastagler de çalışmaya dahil edilmiştir.

3.2. İran'da Toplumsal Hareketliliğe Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapı

İran'da 20 ve 21. yüzyıl toplumsal gelişmelerinde etkin rol oynayan kesimlerin siyasal hayattaki etkisi 19. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte Rusya ve İngiltere'nin siyasi ve askeri baskısıyla karşı karşıya gelen İran, içeride de modernleşme ile muhafazakarlık arasında bir çıkış yolu bulmaya çalışmıştır. 19. yüzyılda Kaçar hanedanı döneminden bu yana, özellikle İran'ın Rusya'ya verdiği destek sırasında, İran halkı, özellikle de eğitimli sınıf, tekrarlanan yenilgilerin ardından odaklarını Batı dünyasına kaydırmaya başlamıştı. Batı toplumlarının kendi durgunluğuna zıt olan ilerlemelerini gözlemlediler ve bu eşitsizliği Batı medeniyetini benimseyerek ve Batı toplumlarının dönüştürücü doğasının ardındaki nedenleri araştırarak telafi etmeye çalışmışlardı. Sonuç olarak, çeşitli topluluklar içerisinde ortaya çıkan entelektüel hareketler, İran'ın Batı kültürüyle karşılaşmasını tarihinde çok önemli bir kültürel olay haline getirmiştir. Bu olayın İran'ın ekonomik koşulları üzerinde köklü etkileri olmasının yanı sıra yeni fikirleri ve liberal düşünceyi de ortaya çıkararak Batı felsefenin yayılmasını teşvik etmişti. Batı'nın İran üzerindeki etkisi, militarist hırsları nedeniyle Rusların İran'la baskıcı çatışmalara giriştiği ve sonunda 1804-1813 Rus-İran Savaşı ve 1826-1828 Rus-İran savaşlarından galip çıktığı 1800'lü yılların başlarına kadar götürülebilmektedir. Rusya'nın

dayattığı şartları kabul eden Feth Ali Şah'ın bu tutumu, Kaçar hanedanına ağır bir darbe indirecek; İran'ın yenilgisinin temel nedeninin endüstriyel geri kalmışlığı olduğu vurgusu ön plana çıkacaktır (Fisher vd., 1991: 329-330). Ancak bu kayıplar aynı zamanda İran'da bir dayanıklılık duygusu uyandıran ve liderlerini sanayileşmeye teşvik eden bir katalizör görevi de görmüştür. (Ademiyet, 1961: 38)

İran'da ilk aydınlanma döneminde reform ve canlandırma çabaları yaygındı. Bu çabaların doğası gereği merkezcil olduğu ve hükümetten destek aldığı dikkat çekicidir. Kaçar dönemi aydınları, İran'ın modernleşme yolculuğunun üst otoriteler tarafından yönlendirildiğine inanıyorlardı. Bu kanaat iki faktörden kaynaklanıyordu. Öncelikle bu girişimlerde yer alan reformistler çok saygın kişilerdi. İkinci olarak, öncelikle kitleleri, din adamlarını ve geleneksel düzeni kapsayan o zamanın siyasi ve sosyal konularını ele almaya odaklandılar. Bu reformistler nüfuz ve güçlerinin etkinliği konusunda şüpheler besliyorlardı (Cahanbaglu, 2007: 170).

Modernlik arayışında, Avrupa'daki ilk nesil aydınlar, hükümet ayrılığı ilkelerini ve kurallara dayalı kurumları İran'daki Kaçar döneminde uygulamaya çalışmıştı. Darülfünun ve Feramuşhane gibi kurumlar Batı nüfuzunu artırmak ve İran'ın bağımsızlığını teşvik etmek amacıyla kurulmuştu. Ancak tüm çabalarına rağmen, Kaçar hükümetinin düzeni yeniden sağlama çabaları gizli toplantıların ve gizli toplulukların ötesine geçmişti. Bu sınırlı değişim girişimleri, sosyal sınıfların ve dini liderlerin direnişiyle karşılandı ve bu da yaygın bir desteğin olmadığını göstermektedir (Cahanbaglu, 2007:175).

Meşrutiyet Devrimi toplumu derinden etkiledi. Ancak Meşrutiyet çok uzun sürmedi ve Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle sonuçlandı. Meşrutiyet döneminde Furuği, Takizade, Cemalzade, Nima gibi yeni nesil aydınlar ortaya çıktı. Bu aydınlar, Avrupa fikirlerini bilinçli bir şekilde birleştirerek yazıları ve çevirileri aracılığıyla İran toplumunu kültürel gelişme yoluyla yeniden canlandırmayı amaçladılar. Bu dönemde gerçekleştirilen köklü değişimler, İran'ın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını derinlemesine etkilemiştir. Başarı için gerekli tüm araçlara sahip olmasına rağmen bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu başarısızlığın nedenleri dört gruba ayrılabilmektedir: Kuşağın rasyonellik ve ilerlemeye yoğun vurgusu, Rıza Şah'ın devrilmesiyle yenilenmenin nihai olarak sona ermesi, geleneklere eleştirel bir şekilde bağlanma eksikliği ve Batı temelli değişime aşırı güvenme çelişkili yaklaşımlardır (Cahanbaglu, 2007: 178).

Bu dönemde İran toplumunun şekillenmesinde medrese gibi geleneksel eğitim kurumlarının yanı sıra üniversiteler de önemli rol oynamıştı. Bu üniversitelerin kurulması, Batılı fikirlerin ülkeye tanıtılmasına vesile olan yeni nesil aydınların yetişmesini sağlamıştı.

İran siyasetinde hem sol hem de İslamcı hareketlerin yükselişiyle birlikte Parviz Natel-Khanlari, Seyid Fahreddin Şadman, Menuçehr Bozorgmehr ve Hamit İnayet gibi aydınlar, Batı kültürünü derinlemesine anlamakla kalmayıp aynı zamanda rasyonel düşüncenin ilerlemesini de destekleyen önemli isimler olarak ortaya çıkmıştı. Ancak fikirleri direnişle karşılandı ve modernleşmeye karşı çıkanlar tarafından sıklıkla şeytanlaştırılmıştı. Bu modernleşmeyi kutsallaştırma ve şeytanlaştırma süreci, öncelikle bu üçüncü nesil entelektüellerin liderleri tarafından yönlendirildi. Celal Al-i Ahmed ve Ali Şeriati gibi isimlerin temsil ettiği bu yeni nesil, yeniliği benimseyen önceki nesilden farklı olarak toplumsal yenilenmeye karşı aktif bir mücadele verdi. Bu İranlı entelektüellerin üç ortak özelliği vardı: Birincisi, totaliter Rus entelektüellerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdi veya materyalist ideolojiler tarafından yönlendiriliyorlardı ya da İslami değerleri korumaya çalışıyorlardı; ikinci olarak, kendilerini toplumun üyelerinin ve onların eylemlerinin doğruluğu veya yanlışlığı konusunda görüşlerini sunan sosyal ve politik yasa koyucular olarak görüyorlardı; ve son olarak modernizm, endüstriyel düzen ve şehircilik üzerine yerel söylemle meşgul oldular ve bu amaçlar uğruna aktif olarak mücadele ettiler (Cahanbaglu, 2007: 179).

Mehdi Bazergan, ikinci veya üçüncü kuşaktan seçkin bir aydınlar grubuna mensuptur. Batı idealleri uğruna dini öğretileri bir kenara bırakmayı reddettiği için akranlarının hakim zihniyetine uymuyordu. Zamanının diğerlerinden farklı olarak yaşam tarzına anlam katmış ve modernleşmeye karşı radikal bir duruş sergilememiştir. Belirli bir ideolojinin savunucusu olmasa da dini düşüncenin topluma fayda sağlayabileceğine inanıyordu. Bu bakış açısı onu çağdaşlarıyla aynı çizgide tutuyordu. İran solunun siyasi ve ideolojik çöküşü, İran meşrutiyet devriminin karizmatik döneminin sona ermesi, İran'ın genç nüfusunun artması ve uluslararası manzaradaki değişiklikler yeni nesil aydınların ortaya çıkmasına neden oldu. İran'da mevcut durumda genç bir aydın sınıfından bahsetmek mümkündür. Bu üçüncü nesil, önceki iki neslin ideallerine meydan okuyor ve diyaloğa açık görünüyor. Dördüncü nesil aydınlar ortaya çıktıkça odak noktası "modernite" felsefesini anlamanın gerekliliğine kayıyor. Bu kuşağın Batı ile diyaloğu, modern anlayışın bütünlüğünü korumak ve sulandırılmasını önlemek etrafında dönüyor. (Cahanbaglu, 2007: 181).

Geleneksel sistemlerde, din adamlarının varlığı her zaman iktidarla iç içe olmuştur. Tarih boyunca dini gruplar, toplumlarda güç kazanmak için nüfuzlarını kullanarak anlaşmalar ve iş birlikleri kurmuşlardır. Din adamlarının siyasetle doğrudan ne ölçüde meşgul olacağı çeşitli faktörlere bağlıdır. Birincisi, dinin siyasi ve sosyal talepleri arttıkça din adamlarının siyasi hayata müdahil olma ihtimali artmaktadır. İkincisi, bir mezhebin ruhani liderleri siyasi

güç olarak ne kadar etkiliyse, siyasete katılma eğilimleri de o kadar fazla olur. Ayrıca ruhani liderlerin değişen tarihsel koşulları yorumlama ve bunlara uyum sağlama yeteneği, onların doğrudan siyasetle ilgilenme olasılığını artırmaktadır. Son olarak, dini örgütler ne kadar örgütlü ve birleşmiş olursa, din adamlarının siyasi sisteme katılma gücü de o kadar artar. (Cahanbaglu, 2007: 65).

İran'da örgütsüz Sünni ulemanın aksine Şii ulema uzun süredir örgütlüdür ve doğrudan kamu bağışları ve aidatları yoluyla önemli bir mali güce sahiptir. Şii müçtehitler, sonunda gayb aleminden zuhur edecek "İmam"ın temsilcileri olarak kabul edilir. Bu nedenle yöneticilerin eylemlerini özgürce eleştirebilirler. Bunun tersine Sünni ulema genellikle hükümdarın itaatkar destekçileri olmaya devam etmektedir. Rafipur'a (2000) göre, din vaizlerinin çoğu halkın dikkatini çekme konusunda son derece becerikli ve deneyimli olsa da, konuşma sanatının çeşitli yönlerinden yararlanarak mümkün olduğunca fazla etki yaratırlar. Bu, seslerini ustalıkla modüle etmeyi, dinleyicilerin ilgisini çekmek için el ve vücut hareketlerini kullanmayı, şiirsel ve büyüleyici örnekler sunmayı ve hikayeler anlatmayı içerir. Benzersiz yaklaşımları sayesinde izleyicileri hem güldürmeyi hem de gözyaşlarını uyandırmayı başarırlar. Ayrıca köklü gelenekler nedeniyle Allah'a iman eden bireyler çeşitli dini tören ve faaliyetlere katılmaktan memnuniyet duyarlar. Bu tören ve etkinlikler halkın dini ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol oynayan ulema tarafından kolaylaştırılmaktadır. İletişim anlayışları, halk topluluğunu sıradan kültürel yapıya bağlamaya ve onları dine yönlendirmeye odaklanır ve genellikle bu konuda başarılı olurlar (Rafipur, 2000: 350).

İran'da ulema ile hükümet arasındaki ilişki oldukça karmaşıktı. Ulema, yetki ve gücünü bazı durumlarda hükümeti desteklemek amacıyla kullanırken, bazı durumlarda ise tam tersi bir tavır takınmıştır. Safevi döneminde ulema devlet yönetimine aktif olarak katılmış ve danışmanlık yapmıştır. Ancak Kaçar Hanedanlığı döneminde (1794 – 1925) ulema, devletin aşırı eylemlerine karşı çıkarak bağımsızlığını yeniden kazandı. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda sömürgeci güçlerin ayrıcalıklarından (1891-92 Tütün imtiyazı gibi) yararlanan bazı Avrupalılar, ulemanın bağımlılığa karşı organize eylemlerine tanık oldu. Daha sonra ulema, tüccarlar ve aydınların yanı sıra belirli düzenleyici yapılar (1905-11 yapısal devrimleri gibi) kurdu ve saltanatın daraltılmasını talep etti (Esposito, 1990: 18).

Pehlevi Hanedanlığı döneminde, yabancı nüfuz ve ulusal kimliği koruma ihtiyacı karşısında bağımsızlığı koruma ve İslami ilkelerin devletteki rolünü yeniden tanımlama girişimleri oldu. 1970'li yıllarda İran'da gerçekleşen 1979 İslam Devrimi'ne giden süreçte, özellikle cami ve çarşılardaki dini ittifaklar değişimin gerçekleşmesinde önemli rol oynadı. Din adamları, destek sağlamakla sınırlı olsa da nüfuzlarını ve devrimdeki iktidar konumlarını

korudular (John L. Esposito, 1990: 19).

Tüccarlar önde gelen bir sınıf olarak İran'da önemli bir etkiye sahiptir. İran örneğinde, hem tüccarları hem de yetkili konumdaki varlıklı bireyleri kapsayan tüccar sınıfı, ticari kapitalistleri temsil etmektedir (Başiriye, 1999: 32). Siyasi açıdan, kapitalist bir toplumdaki egemen sınıfa atıfta bulunan burjuva olarak kabul edilirler. Ancak burjuva sınıfının oluşumu farklı ülkelerde farklılık göstermektedir. Örneğin İngiltere'de burjuvazi önce ticaret, daha sonra sanayileşme ile ortaya çıkarken, sanayileşmenin sonradan geliştiği diğer ülkelerde küçük burjuva denilebilecek orta sınıflardan, esnaftan ve hatta yönetici gruplardan ortaya çıkmıştır.

İran'da ayaklanmalar ve devrimler döneminde geleneksel orta tabaka siyasi ortamda önemli bir rol oynadı ve din adamlarına destek sağladı. Tarih boyunca İran'daki çarşı sürekli olarak halkın muhalefetinin merkezi olarak ortaya çıktı. Çarşı içindeki tüccarlar halkın zulme ve sömürüye karşı mücadelesinde tamamlayıcı güç olarak görev yapmışlardır. Halkın hükümete karşı gösterdiği direnişin düzeyi genellikle piyasanın durumuna göre ölçülüyordu. Şehirdeki mağazaların kapatılması, en habersiz bireyler için bile muhalefetin oluştuğunun açık bir göstergesi oldu. Tüccarların itirazları başlangıçta camilerde toplanma, sohbet, yazışma ve dedikodu şeklindeydi. Ancak bu itirazlar daha sonra greve benzer şekilde mağazaların kapatılmasına ve sokak çatışmalarına dönüştü. Piyasanın bu sürece katılımı iki ana faktörden kaynaklanmıştır. Tüccarların çoğunluğu hükümetin veya dış ticaretin kontrolü altında olduğundan, ilk faktör doğası gereği ekonomikti. İkinci faktör ise sosyal kökene sahipti; kökleri dinden, özellikle de İslam'dan ve dinin piyasadaki etkili rolünden, özellikle de Şiilikten kaynaklanıyordu. Bu faktörlerin her ikisi de eşit ağırlıktadır ve değişimlerin meydana gelmesinde tek başına baskın bir rol oynadığını varsaymak yanıltıcı olacaktır (Başiriye, 1999: 32).

3.3. 19. Yüzyıl Sonundan 20. Yüzyıl Ortasına Kadar İran'da Devrimler

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında İran'da Tütün Hareketi ve Meşrutiyet Ayaklanması olarak bilinen iki önemli toplumsal hareket yaşandı. Bu hareketler, motivasyonları ve yaklaşımları bakımından farklı olmalarına rağmen bazı benzerlikleri paylaşıyorlardı. Ortak noktalardan biri, her iki hareketin de İran'ın Batı dünyasıyla gelişen ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkması ve odak noktasının soy, kabile veya dil gibi alt kimliklerden uzaklaşmasıydı. Bununla birlikte, her bir hareketi bağımsız olarak analiz etmek önemlidir; çünkü bunlar, altta yatan nedenleri ve ilgili bireylerin etkisi açısından farklılık göstermektedir. Bu nedenle Tütün Ayaklanması ve Meşrutiyet Hareketini ayrı başlıklar altında

incelemekte fayda vardır.

3.3.1. Tütün Ayaklanması

İran'daki Kaçar Hanedanlığı döneminde feodal sistem ülke toplumu üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Bu dönem, geniş tarımsal altyapısı ve ayrıcalıklı bir azınlığın büyük çoğunluk üzerindeki hakimiyetiyle öne çıktı. Özellikle bu elit grup içindeki eğitimli bireylerin sayısı son derece sınırlıydı. Bu elitin başında, gücü esas olarak diktatörlük rejiminden gelen Şah vardı. Şah'ın ülkeyi kişisel mülkiyeti olarak algılaması, uzak geçmişte atalarından birinin fethinden kaynaklanıyordu. Sonuç olarak Şah kendisini dinin savunucusu ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak ilan etti. Bu algı, halkın Şah'ı inançlarının koruyucusu ve evrenin kıblesi olarak görmesine yol açtı (Floor, 1986: 18).

Kaçar döneminde sosyal hiyerarşi değişmeden kaldı; ulema, hükümet yetkilileri ve esnaf en üst sıralarda yer aldı. Saltanat teşkilatı ve aristokratlardan oluşan yönetici elit, sosyal sınıflar arasında en yüksek statüye sahipti. Her sınıfın kentsel ortamlarda belirli rolleri ve sorumlulukları vardı. Din adamları, camilerde dini faaliyetler yürüterek ve okullarda ders vererek şehirde merkezi bir rol oynadılar. Yönetici kadro bakanlıklarda ve darülhümmelerde çalışırken, esnaf pazarlarda ve camilerde faaliyet gösteriyordu. Ayrıca, şehirlerde ikamet eden ve Fellah olarak bilinen küçük toprak sahipleri ve çiftçiler de vardı. Çoğunlukla aristokrasinin bir parçası olan ağalar, yüksek rütbeli kişiler olarak görülüyordu. Hükümetle yakın ilişkiler, şairler, yazarlar ve astrologlar arasında da görülüyordu (Eşref, 1981: 72-73).

Kacarlar döneminde yapılan en önemli siyasi değişimlerden biri Meşrutiyetin ilk dönemlerinde oluşturulan Milli Şura Meclisi'nin kuruluşuydu. Adil temsilin sağlanması amacıyla belirli sınıflara Millet Meclisine aday seçme hakkı tanındı. Bunlar arasında Kacar Prensleri, alimler ve ruhani liderler, kayda değer statü ve zenginliğe sahip kişiler, tüccarlar ve toprak sahiplerinin yanı sıra çiftçiler ve tüccarlar da vardı (Şuraî Milli Yayınları, 1946: 7).

"İranlıların Uyanış Tarihi" başlıklı kitabın içeriğine göre, İran Şahı'nın dünyadaki diğer hükümdarların eşi benzeri olmayan olağanüstü düzeyde bir otoriteye sahip olduğu belirtiliyor. Bu milletin sınırları içerisinde Şah'ın iradesi üstündür ve İran toplumunun her yönü üzerinde etkisini göstermektedir. İlginç bir şekilde, komşu ülkesi Türkiye'den farklı olarak İran'da vezirlerin veya şah konseyinin varlığı bulunmuyordu, bu da herhangi bir birey veya grubun Şah'ı kendi kararlarından ve inançlarından şüphe etmeye veya sorgulamaya yönlendirme potansiyeline sahip olmasını engelliyordu. Kante De Gomono, seyahatleriyle ilgili kişisel anlatımında, İran hükümetinin demokrasi ya da despotizm olarak sınıflandırılamayacağı yönündeki görüşünü ifade ediyor. Kendisi, İran Şahı'nın, kontrolsüz güç kullanma ve halkın

can ve mallarına tecavüz etme yeteneğinin de gösterdiği gibi, despotizmin bir örneği olduğunu savunuyor. Ancak Gomono, İran'da din adamları, tüccarlar ve esnaf gibi nüfuz sahibi grupların varlığının Şah'ın otoritesini kısıtladığını da kabul ediyor. İlginç bir şekilde Gomono, İran'ın yerel liderlerin veya ileri gelenlerin kendi bölgelerini yöneteceği feodal bir yönetim tarzına bağlı kalmadığını belirtiyor. Bu görüş, İran'ın geleneksel güç yapılarından sapan siyasi manzarasının benzersiz doğasını vurgulamaktadır (De Gomono, 1973: 73).

Bu özel dönemde Avrupa bir bütün olarak önemli ilerlemeler ve gelişmeler yaşamaktaydı. Kimyasal ürünlerin üretiminde devrim yaratan, demiryollarının kullanıma sunulması da dahil olmak üzere, üretim ekipmanlarında ve çeşitli makinelerin icadında dikkate değer değişiklikler oldu. Ancak tam tersine İran, eski üretim sisteminin aileler içinde nesilden nesile aktarılmasıyla kendisini durma noktasında buldu. Özetle, Avrupa bu dönemde kapsamlı bir ilerleme kaydederken, İran kendisini değişen çağa ayak uydurmakta zorlanırken buldu. İran sanayisindeki modernizasyon eksikliği, dış ekonomik bağımlılıklarla birleşince, ülkenin ekonomik duruşunun gerilemesine ve geleneksel zanaatkarlığın erozyona uğramasına yol açtı. İran'ın kilit isimlerinin Şah'a yönelik şikâyetleri bu dönemde arttı. Bunun temel nedeni, Şah'ın büyük ölçüde dış kaynaklardan gelen ekonomik güce dayanması ve bu durumun onun piyasaya akın eden yabancı ürünlerin olumsuz etkisini ortadan kaldırmasını zorlaştırmasıydı. Buna ek olarak, İran'daki sanayi üretimi, özellikle finansal kaynakların yokluğu nedeniyle, çok az gelişme göstererek, eski yöntemleri izlemeye devam etti. Bu durgunluğun bir sonucu olarak İran endüstrisi dünya sahnesinde gerilemeye başladı ve bu da pazar varlığının azalmasına neden oldu. Bir zamanların başarılı İran ürünleri, pazarlara akın eden yabancı malların gölgesinde kaldı ve sonuçta geleneksel el sanatlarının yok olmasına yol açtı. Sanayideki bu yavaş gelişim, nüfusun büyük şehirlerde yoğunlaşmasına bağlanabilir (Hakikat, 1980: 141).

Katozian (1981), İran anayasa devriminin neden gerçekleştiğini açıklıyor. İran'ın Avrupa ile ticaret yaptığını ve bunun onları zayıflattığını, çünkü Rusya ve İngiltere'nin orada güç için rekabet ettiğini söylüyor. İran hükümeti bu ülkeler tarafından kontrol ediliyordu ancak tamamen ele geçirilemedi. Bu durum Şah'ın ve hükümetin zayıf görünmesine neden oldu ve İran halkı bundan memnun değildi. Bu sorundan siyasi sistemi sorumlu tuttular (Katoziyan, 1981: 53).

Tütün İsyanı, hem yabancı işgale hem de yönetim otoritelerine aynı anda meydan okuyan ilk isyan olması nedeniyle tarihte önemli bir dönüm noktası oldu. Bu ayaklanma belirli bir grup veya bölgeyle sınırlı kalmamış, geniş bir kesimden destek görmüştür. Bu isyan devam etse ve ivme kazansaydı, çeşitli ayrıcalık biçimlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan

daha büyük bir harekete dönüşme potansiyeline sahipti. Bununla birlikte, bu isyanın odak noktasının, daha geniş toplumsal meseleleri ele almaktan ziyade, öncelikle tütün üretimiyle ilişkili tekel priminin ortadan kaldırılması etrafında yoğunlaştığını belirtmekte fayda vardır (Keddie, 1999: 119-157).

Eş zamanlı olarak Ruslar da bazı ayrıcalıklar elde etti. Sınırdan başlayarak Tahran'a kadar uzanan telgraf hattının genişletilmesi ve uzatılması Rus hükümetine imtiyaz olarak verildi. Bu ayrıcalıklardan elde edilen gelirin bir kısmı sarayın lüks harcamalarına tahsis ediliyordu. (Keddie.N, 1999, p. 119-157)

Ancak devletten herhangi bir açıklama yapılmaması nedeniyle kamuoyunun merakı giderek arttı. Devlet, İngiltere Başbakanı ile de yakın ilişkileri bulunan Talbot ve ekibinin İran'a gelişini tüm şehirlerde kamuoyuna duyurarak bu merakı gidermeye karar verdi. Bu duyuru kamuoyunun merakını bir ölçüde giderdi. 1890 yılının Şaban ayında Şah, tüm idari birimlere imzalanan anlaşmanın uygulanmasında işbirliği yapmalarını talep eden bir emir yayınladı. Ayrıca Şah bizzat Tahran'da tüccarlarla görüşerek iki toplantı düzenleyerek anlaşmanın ayrıntılarını ve içeriğini anlattı. Anlaşmanın sağladığı bu özel ayrıcalık, münhasırlık hakkını da beraberinde getirmiş ve Fransızca dilinde Regie (Reji) olarak anılmıştır. Tarihin hatırladığı gibi bu ayaklanma Regie (Reji) İsyanı olarak anılmıştır (Ademiyet, 1961:17).

Anlaşma doğal olarak tütünün üretimini ve işlenmesini kapsayan tütün endüstrisini ilgilendiriyordu. Bu anlaşma, tütün pazarlamasıyla uğraşan yüzlerce tüccar, esnaf ve aracı için geçim kaynaklarının tehlikede olması nedeniyle ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu kişilerin yerlerine yabancı şirket personeli getiriliyor, bu da işlerini kaybetmelerine neden oluyordu. Bunun üzerine tütün tüccarları hiç vakit kaybetmeden harekete geçerek haberi Tebriz, Meşhed, İsfahan, Yezd, Şiraz gibi çeşitli şehirlere yaydı. Kendilerini örgütleyerek bu şehirlerdeki esnaf arkadaşlarının desteğini topladılar. Bunun yanında Hacı Mirza Aştiyani ve Mirza Şirazi'nin tütün kullanımı ile ilgilieri fetvaları halkı üzerinde önemli bir etki yarttı (Özdemir, 2023: 323). Sonuç olarak, tütün alımı esasen iptal edildi ve bu da fiyatının düşmesine yol açtı. Olayların bu şekilde değişmesi çoğu şehirde benzer bir etki yarattı ve sonuçta anlaşmanın sona erdiğinin sinyalini veren bir olaylar zinciri yarattı. Harem sınırları içinde bile bulunamadığı için Şah bile çok sevdiği nargilenin tadını çıkaramıyordu. Saray hizmetçileri bir meydan okumayla nargileleri yok etti ve Şah'ın eylemlerinin sonuçlarına tanık olması için onları haremin önüne yığdılar. Tebriz'de esnaf, şirket bayilerinin faaliyetlerini engellemek için bir araya geldi. İsfahan'da Muhammed adında bir tüccar, bir protesto biçimi olarak kendi tütün deposunu ateşe verecek kadar ileri gitti. Bu eylemler bireysel çabalarla

sınırlı kalmadı, tütün tüccarları da güçlerini birleştirerek kolektif eylemler gerçekleştirdi. Diğer tüccarlarla birlikte Hz. Abdülazim'in kutsal türbesini ziyaret ederek anlaşmaya direnme konusundaki sarsılmaz kararlılıklarını ifade eden bir mektup yazdılar (Keddi, 1977: 17). Tütün ayaklanması farklı toplumsal kesimlerin belli bir amaç çerçevesinde ortak hareket pratiği geliştirmesinin ilk örneklerinden biriydi.

3.3.2. Meşrutiyet Devrimi

Meşrutiyet fikri, oluşumuna katkıda bulunan altı farklı tarihsel döneme ayrılabilir. Meşrutiyet kavramının şekillenmesinde öncelikle Yunan ve Roma'nın yönetime ilişkin düşünceleri rol oynamıştır. İkincisi, feodalizm döneminde meşrutiyet çerçevesine ilave fikir ve ilkeler eklenmiştir. Üçüncü etki dönemi, 15. yüzyılda Katolik kilisesinin anayasal devlet fikirlerine ilişkin tartışmaları ateşleyen konsey hareketinden ileri gelmiştir. Dördüncü dönem, anayasal monarşi kavramını daha da geliştiren Fransız yazarların entelektüel katkılarıyla karakterize edildi. Beşinci döneme damgasını vuran dini reformlar ve tartışmalar, meşrutiyet anlayışını da etkilemiştir. Son olarak altıncı dönemdeki İngiliz iç savaşı sırasında sınırlı saltanat etrafında yaşanan karmaşık tartışmalar, meşrutiyet kavramına daha fazla derinlik ve karmaşıklık kattı. Anayasal devlet teorisi 18. yüzyılda ortaya çıktı ancak felsefi temelleri Orta Çağ'a kadar uzanmaktaydı. Anayasal monarşinin temel ilkelerinden bazıları, yüzyıllar önce ortaya çıkan mutlak devlet teorisinin entelektüel kavramlarında bulunabilir. Ancak mutlak devlet teorisinin kendisinin anayasacılığı kapsamadığını belirtmek önemlidir; fakat anayasal fikirlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Mutlak devlet anayasacılığı kavramı, devletin bütünlüğünü sağlayan merkezi bir siyasi düzeni vurguluyordu. Ancak monarşik sistem etkinliğini kaybetmeye başladıkça halkın çıkarlarını temsil eden ve egemenliği teşvik eden hükümetler ortaya çıkmaya başladı. Bu değişim, milliyetçi fikirlerin gelişmesiyle birlikte devlet kavramına ve anayasal düzenlemelerin gerekliliğine dair yeni bakış açılarının oluşmasına yol açtı (Andrew, 1987: 123-124).

İranlı ve Türk araştırmacıların bulgularına göre "Anayasacılık" kavramı "anayasalcılık" kavramıyla yakından ilişkilidir. Meşrutiyet teriminin ilk olarak Osmanlı Sarayı'nda bir İran elçisi tarafından ortaya atıldığı ve öncelikle yazışmalarda kullanıldığı görülmektedir. Dahası, Anayasa Devrimi sırasında İranlı yazarlar da kelimenin kökenlerini araştırdılar ve anlamını eleştirel bir şekilde analiz etmeden, onu Batı ideolojilerinden ödünç aldılar. Bu noktadan bakıldığında anayasacılığın, hukukun üstünlüğüne ve anayasanın varlığına dayalı yönetim anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Anayasal hükümetler, yasal çerçeveyi sağlamak için parlamento kurup kanun çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda bireysel

özgürlükler, kuvvetler ayrılığı gibi değerleri de ön planda tutuyor. İran'da 1905 yılında Meşrutiyet Devrimi patlak verdi ve bu devrimin ardından Şah, anayasal bir yönetim ilan etmek zorunda kaldı. Bu ilanla birlikte İran'da anayasal yönetimin uygulanması süreci başladı. Bu, toplumsal olarak hukukun üstünlüğü ilkesine bağlılığın tesis edilmesini ve parlamenter sistemin açılmasını gerektiriyordu. Bu dönem aynı zamanda çok sayıda gazete ve dergi aracılığıyla entelektüel söylemin de çoğalmasına tanıklık etti (Brigeston Moor, 1990: 52-60).

Bu gelişmeler Kaçar döneminde Şahların zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden oldu. Nasreddin Şah döneminde başlayan siyasal eleştiriler, gazetelerin de etkisiyle ülkenin nasıl daha iyi yönetilmesi gerektiği tartışmasını başlattır. Yeni şeyler öğrenmek ve daha fazla bilgi edinmek için farklı yerlere gitmek isteyen, kitapları paylaşmak ve birlikte öğrenmek için gruplar ve kütüphaneler kurdular. Bu insanlardan bazıları daha sonra ülkede yaşanacak büyük değişimde önemli hale gelecekti. Nasreddin Şah öldükten sonra yerine Muzaffereddin Şah geçti. Ancak finansal sorunlar konusundaki kararları, Rusya ile borç ilişkisi içine girmesi ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden oldu. Bu durum ülkedeki muhalefetin artmasında etken oldu.

İran'da Batı etkisi arttıkça muhalifler gizli gruplar oluşturarak 1905'te siyasi bir devrime yol açtı. Hükümetten memnun olmayan orta sınıf güç kazandı ve değişim arayışına girdi. Vatanseverlikten ve yeni bir hükümet sistemi arzusundan ilham alan aydınlar reformu hedeflediler. Her iki grup da, mali istikrarsızlık ve halkın güveninin kaybıyla karşı karşıya olan şah yönetiminin eksikliklerinin farkındaydı. Ülkenin zayıf ordusu değişim ihtiyacını daha da vurguladı. Devrim, gıda kıtlığı ve hastalık nedeniyle ticaretin aksamasını da içeren bir ekonomik krizle ateşlendi. Hükümet, daha yüksek vergiler uygulayarak ve yerel tüccarları ihmal ederek durumu daha da kötüleştirdi; bu da yaygın bir öfkeye ve protestolara yol açtı (Dilek, 2007).

Önemli bir olay, Mösyö Noz'un gümrük denetimi sırasında tüccarlara adil olmayan muamelesiydi. Halk bu adamın sınır dışı edilmesini istedi ama kral bu isteğini yerine getirmedi. Ruslara kiralanan bir binada cesetler bulununca halk ayaklanarak binayı yıktı. Tüccarların kötü muamelesi halkın öfkesini artırırken, hak talepleri de yoğunlaştı. Bazı talepler karşılandı, ancak diğerleri göz ardı edildi ve bu durum daha fazla protestoya ve muhaliflerin hapsedilmesine yol açtı. Sonunda halk, sürgündeki dini liderlerin geri dönmesini, adil bir adalet sistemini, güvenliği, kurbanlar için adaleti ve hükümet reformunu talep etmek üzere Britanya Büyükelçiliği'nde toplandı. Yeni bir yönetim kurulunun kurulması çağrısında bulundular. (Emadeddin Baghi, 2001: 37-55.)

Eldeki görev, yakında kurulacak parlamento için seçim yasalarını hızla hazırlamaktı. Tahran'da toplanan Kurucu Meclis, ağırlıklı olarak tüccarlar, din adamları ve Tahran'daki esnaf başkanlarından oluşuyordu. Seçim yasaları bu bireylerin sosyal ve bölgesel yapılarıyla uyumlu olacak şekilde tasarlandı. Meclisin kompozisyonunun bunu yansıtması sürpriz değildi. Ülke genelindeki siyasi örgütler ve radikal gazeteler, Kurucular Meclisi'nin ve Ulusal Parlamento seçimlerinin düzenlenmesinde önemli rol oynayarak kuruluşuna zemin hazırladı. Eyalet başkentlerinde esnafın önderlik ettiği halk pazarları, eyalet yargıçlarından bağımsız olarak faaliyet gösteren ve genellikle hükümete karşı olan topluluklar oluşturdu. Bu dönemde basında da canlılık yaşandı; İran'da basılan gazete sayısı yüze ulaştı. Başta aydınlar ve çeşitli topluluklar tarafından yayımlanan bu gazeteler, kamuoyunun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Birlikte kapsamlı siyasi, sosyal ve ekonomik reformları savundular (Abrahamian, 1988: 72-75.)

Çatışma öncelikle gelecekteki yönetim yapısı etrafında yoğunlaştı. Milletvekilleri, Belçika Anayasası'ndan esinlenerek kurmayı hedefledikleri parlamenter hükümet sistemi için çabaladılar. Bunu kendi Anayasalarının vazgeçilmez bir tamamlayıcısı olarak görüyorlardı. Bu "nihai belge" iki temel bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde kanun önünde eşitlik ilkeleri ve tüm bireylerin mali ve kişisel güvenliğinin güvence altına alınması vurgulandı. İkinci bölümde yasama yetkisinin öncelikli olduğu kuvvetler ayrılığı vurgulandı. Ancak Şah bu ek hükmü şiddetle reddetti ve dört muhalefet liderini mürted ilan edip tartışmayı İslam'a geri dönülmesine kadar götürdü. Hatta meşruiyet kavramını devreye sokarak, meşrutiyete karşı çıkarak, meşrutiyetin kabul edilemez olduğunu ileri sürmüştür. Onun bağlılığı daha çok Alman Anayasasına dayanıyor gibi görünüyordu, bu da onun farklı bir yönetim sistemine olan eğilimini gösteriyordu. Parlamentonun ilk görevi, yöneticinin de bu sürece dahil olduğu Meşrutiyet Anayasası'nın taslağını hazırlamaktı. Ancak trajik bir şekilde şah, yasayı imzaladıktan sadece beş gün sonra vefat etti. Muhammed Ali, Şah'ın oğlu olarak tahta çıktı ve şaşırtıcı bir şekilde Nasreddin Şah'a benzer davranışlar sergilemeye başladı. Dikkate değer bir eylem, parlamento üyelerini kendi taç giyme töreninden kasıtlı olarak hariç tutmasıydı, bu da onların gözünde önemsizliğini vurguluyordu. Üstelik bakanlar parlamentonun önemini göz ardı ettikleri için eleştirilere maruz kaldılar. Ayrıca Şah, eyaletlerin valilerine, yerel toplulukların ihtiyaçlarını ve kaygılarını göz ardı etmelerini emrederek, onların refahını açıkça dikkate almayacağını ortaya koymuştur (Abrahamian, 1988: 77). 19. yüzyıldaki siyasi ve toplumsal çalkantılar, 20. yüzyılda hızlanarak artmıştır.

3.4. 20.Yüzyılın İkinci Yarısında İran'da Toplumsal Hareket ve Devrimler

20. yüzyıl İran siyasetinde iki ana eksen Pehlevi dönemi ve ardından gelen teokratik yönetim değişikliğidir. Rıza Şah ile başlayan dönemde İran yüzünü Batıya dönerken, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Ortadoğu'daki önemli müttefiklerden biri olmuştur. Öte yanda 1979 İslam Devrimi ile ABD ile kopan ilişkiler ve uygulanmaya başlayan ambargo İran'ın Batıyla ilişkilerini sorunlu bir hale getirirken, ülke içinde de farklı toplumsal gruplar üzerindeki baskı artmış, buna karşın ülkedeki protesto geleneği tamamen bastırılamamıştır.

3.4.1. Rıza Şah Dönemi

I. Dünya Savaşı sırasında İran'ın İngiltere tarafından işgalinin ardından savaş sonunda 1919 Antlaşması'na göre İran'ın iç işlerine İngilizlerin müdahale etmesine izin verimesi, Tahran'daki merkezi hükümete yönelik tepkilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Buna karşılık İran hükümeti kuzeye, özellikle Azerbaycan'a asker gönderdi. 1920'de Gilan eyaletinde İranlı komünistler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliğini ilan ettiler. Hıyabani ise 1920'de Tebriz'de ayaklandı ve bu durum Meşrutiyet dönemi politikacılarından Hiyabani'nin başlattığı ayaklanma, Hiyabani'nin öldürülmesiyle sonuçlandı. Bu gergin ortamda Rıza Han, Kazak Birimi komutanı olarak Tahran'ın kontrolünü ele geçirdi. Rıza Han'ın iktidara gelmesi sırasında Dördüncü Parlamento'daki reformistler onunla işbirliği yaptı ve onun Savaş Bakanlığı'nda kalmasını destekleyen muhafazakarlar da oldu. Rıza Han'ın Dördüncü ve Beşinci Parlamento arasındaki dönemi kendi yararına değerlendirildi ve laik reformistlerle işbirliği yaptı. Orduyu kullanarak çoğu seçim bölgesinde seçimleri etkilemeye çalıştı. Sonuç olarak Rıza Han, Parlamentonun çoğunluğu tarafından Başbakan olarak atandı ve Frughi Dışişleri Bakanı oldu. Rıza Han ile muhafazakar milletvekilleri arasındaki işbirliği 1925'te zirveye ulaştı. Reformcu milletvekillerinin desteğiyle Teceddüt Partisi (eski adıyla Demokrat Parti), Kaçar Hanedanı'nın dağıtılması ve Rıza Han'ın yönetimi devralması, Kurucu Meclis açılıncaya kadar ülkenin başında yer alması çağrısında bulunan bir önergeyi parlamentoya sundu. Bu önerge beş muhalif dışında tüm milletvekilleri tarafından kabul edildi. 1926'da Rıza Şah hükümdar oldu ve askeri ve kamu bürokrasisini güçlendirerek saltanatını güçlendirdi. Kaçar döneminde reformistlerin önerdiği reformların çoğunu uyguladı. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında 1941'de Britanya ve Sovyetler Birliği'nin işgaliyle saltanatı sona ermek zorunda kaldı. Azınlıklardan ve aşiretlerden gelen muhalefetin sebeplerinden biri de Şah'ın okulları ve yayınları yasaklaması ve bunun ciddi bir direnişle sonuçlanmasıydı. Bu karşıtlık köy, aşiret ve şehirlerden ziyade dilsel ve kültürel azınlıklara dayalı yeni bir gruplaşmanın oluşmasına yol açmıştır. İran'ın Müttefikler (ABD, Rusya ve İngiltere)

tarafından işgali teknik olarak gerçek bir işgal değildi, ancak İngiliz ve Sovyet askerlerinin İran'daki varlığı halk tarafından kesinlikle beğenilmiyordu. Rusya ve İngiltere'nin uzun zamandır öne sürdüğü ülkeyi paylaşma önerileri fiilen hayata geçirildi. Bu durum köylerden kentlere göçün artmasına, siyasi ve toplumsal gerilimlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Siyasi mahkumlar serbest bırakıldı, Komünist Parti varlığını ilan etti ve iki yıl içinde önemli bir güç kazandı. Halk, özellikle işçi sınıfı, yabancılara ve onların aracılarına karşı güçlü muhalefetini dile getirdi. 1941'de Rıza Şah'ın tahtan çekilmesi ve görevi oğlu Muhammed Rıza'ya devretmesinden başlayıp 1953'te Muhammed Rıza Şah'ın askeri yönetimiyle sona eren bu dönem, iktidarın saray, parlamento, bakanlar kurulu ve yabancı elçilikler gibi çeşitli otorite kutupları arasında aktarıldığına tanık oldu. Bu kutuplar arasında da çatışmalar ortaya çıktı. Saray danışmanları asli bir anayasal demokrasiyi savunurken, ordu subayları güçlü ve mutlak bir hükümet tasarlıyordu. Parlamento muhafazakar, liberal ve radikal grupların yanı sıra İngiliz yanlısı, Amerikan yanlısı ve Rus yanlısı gruplara bölündü. Bakanlar kurulunda yer alan bakanlar, saray, parlamento veya dış partiler içindeki farklı gruplarla ittifak halindeydi ve bağlılıklarını bu güçlere borçluydular. Üstelik Soğuk Savaş nedeniyle dış güçler birbirlerine karşı kırgınlık besliyorlardı. Siyasi partiler halkın temsilcileri olarak ortaya çıktılar ve onların eylemlerini etkileyerek rakip toplumsal güçlerin ortaya çıkmasına neden oldular (Abrahamian, 1988, s. 103-114). Şah'ın iktidarını yeniden kurmaya çalıştığı süreçte, Başbakan Musaddık'ın İran'ın petrol kaynaklarının millileştirilmesi çabası yeni bir toplumsal ve siyasal gerilimi ateşleyecekti.

3.4.2. Petrolün Millileştirilmesi

Muhammed Rıza Şah, 1941'den 1947'ye kadar meşrutiyetçi bir padişah oldu. Başlangıçta yönetime müdahalesi sınırlıydı, ancak 1948'de alenen mali işlere karışmaya ve sadece bakanları değil başbakanları da atamaya ve görevden almaya başladı. 1949'da Şah'a yönelik suikast girişimin ardından muhalefetin ortadan kaldırılması Şah'a olağanüstü hal ilan etme fırsatı sağladı. Muhalif gazeteler kapatıldı, Tudeh Partisi yasaklandı, Kaşani Beyrut'a gitti, Musaddık ise doğduğu yere sürgün edildi. Aynı zamanda üyelerinin yarısının Şah tarafından seçildiği "Senato" içinden oluşturulan "Kurucular Meclisi" kuruldu. Meclis oybirliğiyle parlamentonun kurulmasını ve Şah'ın parlamentoyu kapatmasını onayladı. On beşinci parlamento muahlif başbakan Kavam ile Şah arasındaki çatışmalara tanık olurken, on altıncı parlamento ise Şah ile Başbakan Musaddık arasındaki anayasa tartışmalarının yanı sıra "İran-İngiliz Petrol Şirketi"nin mülkiyeti konusundaki anlaşmazlıklara tanık oldu. 1949'da Şah yardım istemek için Amerika'ya gitti. Yolculuğu öncesinde Musaddık ve bir grup

siyasetçi, üniversite öğrencisi ve esnaf, serbest seçimlerin yapılmamasını protesto etmek için saraya giderek yirmi kişilik bir temsil komitesi oluşturdu. Bu komite daha sonra "Milli Cephe"nin temeli oldu. Saraydaki oturma eylemi endişe yaratarak sarayın kanunsuzluğu sona erdirme sözü vermesine yol açtı. Komite, saraydan ayrıldıktan sonra yandaşlarını dağıtarak Musadık'ın evine giderek burada "Milli Cephe" adında bir koalisyon kurmaya karar verdi. Milli Cephe, bu koalisyonla birlikte çarşı ve üniversitelerde genel mitingler düzenleyerek parlamento önünde 12.000 kişinin katılımını sağladı. Musadık, beş ay süren tartışmaların ardından başbakan olma hakkını kullandı ve savaş ilan etti. Bu konuyu doğrudan kamuoyuyla paylaşarak tartışmalara neden oldu. Ulusal Cephe ve Tudeh Partisi genel grev ve gösteri çağrısında bulunmasına yardımcı oldu. Şah ve ordu, başlangıçta olayları bastırmaya çalıştı ancak beş gün süren gösteri ve itirazların ardından ordu arasında bölünmeler ortaya çıktı ve Şah, Musaddık'tan yeni bir hükümet kurmasını istedi. Musaddık onu kolayca mağlup etti ve bu başarı Temmuz 1952 ayaklanması olarak anıldı. Musaddık, zaferinin ardından Şah'a, orduya ve Senato'ya darbeler indirerek saltanatı destekleyenleri Bakanlar Kurulu'ndan kovdu ve Savaş Bakanlığı'nın başına geçti. Muhammed Rıza Şah arazisini devlete devretti, sarayın bütçesini kesti ve Harbiye Nezareti'nin adını Savunma Nezareti olarak değiştirdi. Ağustos 1953'te Senato'yu ve Şura Konseyi'ni feshetti ve ulusal gücü ilan etmek için referandum düzenledi (Hüseyin Abdulhasan Tenhaii, 1992, s. 242).

Mussadik, petrol fiyatlarının düşmesine, işsizliğin artmasına ve gıda fiyatlarının yükselmesine neden olan eylemleri nedeniyle önceki müttefiklerinin desteğini kaybetti. Darbe, 19 Ağustos 1953'teki referandum sırasında gerçekleşti. Darbenin kolay başarısı iki faktöre bağlanabilir: Ulusal Cephe'deki orta ve gelenekçi sınıflar arasındaki bölünme ve üst düzey askeri üyelerin hükümetten uzaklaştırılması. 1953'ten 1979 yılındaki İslam Devrimi'ne kadar başta kalan Muhammet Rıza Pehlevi, Batı ile ilişkileri geliştirirken, modernleşme yanlısı politikalarını ülke içinde de baskıyı ve otoriterliği artıracak şekilde uygulamıştır; bu durum farklı eğilimlerden muhaliflerin tepkisinin artmasına neden olmuş ve devrime giden süreçte rol oynamıştır (Kaval ve İzol, 2024: 451).

3.4.3. İran İslam Devrimi

İran İslam Devrimi (1979) hem iç hem de dış dengeleri bozarak din adamlarının hükümette yer almasına olanak tanıyan yeni bir düzenin oluşmasına yol açtı. Bu devrimin ardından diğer grupların, özellikle de entelektüellerin hükümete sınırlı katılımı, devrimin oluşumundaki rolleri konusunda şüphelerin artmasına neden oldu. Bu şüpheli durum nedeniyle din adamlarının yanı sıra aydın ve esnafın da devrimdeki rolleri tartışılmaktadır. Bu

devrimi açıklamak amacıyla çok sayıda teori önerilmiş ve incelenmiştir. Bu teoriler Sadegh ZibaKalam'ın analizine dayanarak kategorize edilmiş ve açıklanmıştır (Moghimi, A., Zibakalam, S. 2020: 42).

İktisat teorileri, bu bakış açısına sahip Marksistler tarafından yaygın olarak paylaşılmaktadır. Bu teoriler, İranlı sol gruplar (Marksist-Leninist) dahil olmak üzere çeşitli gruplar tarafından benimsenmektedir. Her iki grup da Şah'ın devrilmesini ekonomik nedenlere bağlıyor ancak analizleri farklı. Birinci gruba göre, petrol fiyatlarındaki hızlı artış ve ardından gelen ekonomik reformlar fiyat artışlarına ve enflasyona yol açtı. Ancak bu ekonomik sorunlar Huveyda'nın yerine Amuzgâr'ın başbakan olması sonrasında da devam etti. Öte yandan ikinci grubun teorileri Marksist ilkelere dayanmaktadır, ancak bu grup içindeki ana hizipler (Halkın Fedaileri Örgütü, Halkın Mücahidleri Örgütü, Tudeh Partisi ve Maocu Gruplar) arasında bir fikir birliği yoktur.

Mezhep Teorisi, Konuyla daha alakalı olan bu teori, diğer görüşlere göre İran'daki İslam Devrimi'nin sebebini daha da detaylandırmaktadır. Mezhebin İran'daki İslam Devrimi ile ilişkisi ele alınmaktadır. Sunulan görüşler üç temel gruba ayrılabilir. Birinci grup, solcu veya Marksist gruplar, komplo teorilerine inananlar, bazı Batılı yazarlar ve bazı İran milliyetçileri gibi tarikatla ve onun devrimdeki rolüyle ilgilenmeyenlerden oluşuyor. Ağırlıklı olarak Batı'daki ikinci grup, bu görüşte olan yazarların da aralarında bulunduğu, mezhebi olumsuz bir unsur olarak görmektedir. Karşı tepki olarak dinin Şah rejiminin yenilenmesine katkıda bulunduğuna inanıyorlar. Çarşı esnafı, köylüler ve şehirlere göç eden din adamları gibi dindarlaşmada önemli rol oynayan sosyal sınıfları tespit ediyorlar. Bu gruba göre Şah, din karşıtı muhalif gruplarla iç içe olmuş, dindar kesim ise Şah'ın reformlarını reddetmiş ve Şah'ın baskısından ve muhalefetin desteğinden kaynaklanan hoşnutsuzluktan yararlanarak devrimi gerçekleştirmiştir. Üçüncü grup, birinci grubun tam tersi görüşte olup, devrimin dini nedenlerle gerçekleştiğine inanmaktadır. Şah'ın İslam'a karşı eylemlerinin tepkiye neden olduğunu, halkın Şah'ın rejiminin devrilmesini ve İslami bir hükümetin kurulmasını talep etmesine yol açtığını iddia ediyorlar. Bu üç gruptan ikinci grubun görüşleri daha ön planda olup savunulabilirken, birinci grubun dinin devrime etkisinin olmadığı yönündeki inancı reddedilebilir, üçüncü grubun görüşleri ise abartılı kabul edilebilir. İkinci grubun vurguladığı gibi kentlere göç eden köylülerin rolü önemsiz görülmekte ve devrim süreci başladıktan sonra harekete katıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla dini açıdan bakıldığında pazar esnafı ve din adamlarının devrimin önemli aktörleri olduğu tespit edilmiştir. Mezhepçi teoriler, esnafı ve din adamlarını devrimin ana katılımcıları olarak tasvir ediyor. İran'daki İslam Devrimi de dahil olmak üzere tüm devrimlerde olduğu gibi, hem dindar hem de milliyetçi/Marksist

aydınlar önemli bir rol oynadılar. Dolayısıyla bu tez aynı şekilde İran İslam Devrimi'nde din adamlarının, esnafın ve aydınların rollerini de inceleyecektir.

Modernizasyon teori, Şah'ın son 10-15 yıldaki kapsamlı ekonomik ve sosyal değişikliklerinin, özellikle gelenekler ve modernizm arasındaki çatışmada derin sosyal sapmalara yol açtığı görüşünü savunan batılı araştırmacılar tarafından yaygın olarak kabul edilmektedir. Hızlı modernleşmenin Şah'a karşı bir tepkiye yol açtığına ve sonuçta ayaklanmaya yol açtığına inanıyorlar.

Komplo teorileri, başta Şah olmak üzere saltanat ailesinin üyeleri, üst düzey yöneticiler, sosyete, askeri personel ve rejime sadık olanlar arasında yaygındır. Devrimin dış güçler tarafından önceden planlanmış bir komplo olduğuna inanıyorlar ve devrim sonrasında yaşanan ekonomik zorluklar daha geniş bir kitleyi etkileyerek bu düşüncenin ortaua konmasını gerektirir. Bu varsayımın İranlılar arasında yaygınlaşması, konu teşkil eden sosyo-psikolojik bir olgudur. İran siyasi tarihinin komplo teorilerine dayanmayan bir yönüne çok az rastlanır ve bu varsayımı destekleyen çeşitli olaylara rastlamak mümkündür. (Moghimi, A., Zibakalam, S. 2020: 42). Devrim'in nedenlerini anlamak için Pehlevi dönemi İran'ına bakmak gerekir.

3.4.3.1. Pehlevi Döneminde İran: Sosyal, Politik ve Ekonomik Durum

İran Devrimi'ni anlayabilmek için, gerçekleşmesine katkıda bulunan ekonomik ve sosyal faktörlerin yanı sıra İran'ın o dönemdeki siyasi koşulları ve sosyo-ekonomik yapısını da analiz etmek gerekmektedir. Bu faktörlerle hükümet arasındaki bağları anlamak için İran'ın devrim öncesi dönemini incelemek önemlidir. Bu dönemde siyasi iktidar ile halk arasındaki kopukluk, yabancılaşmanın artmasına ve halk desteğinin kaybolmasına neden oldu.

21 Ağustos 1953 darbesinin gerçekleştirilmesinde ABD ve İngiltere'nin işbirliği rol oynamıştır. Özellikle ABD, İran'ın ekonomik kaynaklarını, özellikle de petrol rezervlerini değerlendirmiştir. Bunu gerçekleştirmek için siyasi faaliyetler başlatıldı ve sonuçta konsorsiyum anlaşmasıyla bir petrol şirketi organizasyonu kuruldu. Konsorsiyum, imtiyazlar karşılığında Ulusal İran Petrol Şirketi'ne (NIOC) kârlarının yüzde 50'sini vermeyi kabul eden yeni kurulan şirketlerden oluşuyordu. ABD lehine yapılan konsorsiyum anlaşması sonucunda İran'a yardım yapılmaya başlanması, 1955 yılında yabancı mal ithalatının artmasına neden olmuştu. Ham petrol üretimindeki bu artış, altı yılda yapılan bir milyar dolarlık yardımla birlikte ABD'nin İran'a yardım etmesini kolaylaştırdı. Bu süreçte çeşitli yabancı malların ithalatı artarken, bunun sonucunda çok sayıda tüccar yabancı kapitalistlerle ilişkiler kurarak gelirlerini artırmayı başardı. Daha fazla bağlantısı olan tüccarlar daha yüksek gelir elde etme

eğilimindeydi ve ticari şirketler yabancı mallar üzerinde tekel kurabiliyordu (Jazani, 1978: 52).

1970'li yıllarda İran'da hem uluslararası sistemin hem de Ortadoğu'daki gelişmelerin etkisiyle önemli sosyo-ekonomik değişimler yaşanmıştır. 1973 petrol krizi, petrol fiyatlarındaki artışa rağmen hükümetin yaşam standartlarını iyileştirmede başarısız olması nedeniyle devrim üzerinde derin bir etki yarattı. Ortaya çıkan petrol patlaması ekonomik büyümeye katkıda bulundu, ancak aynı zamanda ülkenin kapitalistleşmesine de yol açtı; bu, hem Avrupa'nın hem de az gelişmiş ülkelerin yaklaşımlarından farklıydı. Bu kapitalistleşme süreci, petrolden elde edilen kapitalist işletmeler ile geleneksel üretim sektörleri arasında ilginç bir ilişki yarattı. Lüks mallar bu kapitalist işletmeler tarafından üretiliyordu ve İran halkının tamamından ziyade öncelikle yönetici sınıfları hedef alıyordu. Bunun sonucunda kamuya yönelik üretim yapan geleneksel işletmeler rekabet edemedi ve gelişemedi. Bu, modern iş sektöründe küçük işletmelerin, özellikle de zanaatkarlar tarafından işletilenlerin hakimiyetine yol açtı. Geleneksel ve modern üretim arasındaki bu ikilik, kitlelerin yaşam tarzları ile üst burjuva sınıfı arasındaki açık kopukluk ve ilişki eksikliğiyle İran toplumuna da yansıdı (Gresh, Vidal, 2004: 91).

Ekonomi ve toplumun, kontrolsüz kalkınmadan ve sektörler arasındaki düzensiz harcamalardan büyük ölçüde etkilenmesi dengesizliğe yol açtı. Bu farklı kesimler üzerinde önemli bir etki yarattı. Ülkenin üretimine katkıda bulunan azınlık burjuva sınıfının petrol gelirlerinin büyük bir kısmını alması, ticareti kontrol eden geleneksel burjuvazi arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Sınıflar arasında artan uçurum ve hükümetin iyi bir yaşam vaatlerini yerine getirememesi huzursuzluğu daha da artırdı. Ayrıca petrol gelirinin önemli bir kısmının silahlanmaya ayrılması da hoşnutsuzluğu daha da artırdı. Şah'ın modernleşmeye odaklanması öncelikle sanayileşmeyi ve militarizasyonu gerektiriyordu ve yabancı şirketleri ve onların ortaklarını İran'a çekiyordu. Bu çabalara rağmen İran'ın Batı'ya yönelmesi nedeniyle modernleşme çabası yapay kaldı. Bu durum geleneksel yapılardaki dengelerin bozulmasına, küçük bir azınlığın aşırı zenginleşmesine ve kentleşme olgusunda milyonlarca kişinin işsiz kalmasına neden oldu. Geleneksel olarak güçlü olan piyasaya artık, fiyatları kontrol eden ve gelirin %40'ını elinde bulunduran nüfusun yalnızca %10'una fayda sağlayan bankalar hakim oldu (Gresh, Vidal, 2004: 94).

Şah ekonomik kalkınmayı ön planda tutarak İran'ı hakim bir ülke haline getirmeyi hedeflerken dini inançlarını dikkate almayı ihmal etti. Amaç, İran'ın modern ve laik bir imaja kavuşturmaktı, bu da ülkenin Batı'dan giderek daha fazla etkilenmesine neden oldu. Şah'ın uyguladığı Batılılaşma programının geleneksel değerlerle çelişmesi ve bu planlara karşı derin

bir nefret besleyen din adamları başta olmak üzere halkı rahatsız etmesi, İran halkında aşağılanma duygusuna yol açtı. Din adamlarının dini otoritesi, özellikle de yargı sistemi içinde, ciddi biçimde zayıflıyordu. Şah'ın türbansız kişilerin üst sıralara oturmasına izin vermesi ve Medeni Kanun'un genişletilmesi gibi yeni kurallar getirmesi, kadınlara ve azınlıklara tanınan haklar nedeniyle özellikle dini çevrelerde daha fazla tepkiye neden oldu. Sonuç olarak, din adamlarının Şah'ın İslami ilkelere öncelik vermesi ve uzun süredir devam eden gelenekleri sürdürmesi gerektiğini savunmasıyla 1976'da protestolar başladı (Mohammadi, 1987: 68.)

Şah, İran tarihini İslam öncesi monarşilere dayalı olarak kurmak amacıyla Büyük Kiros tarafından kurulan İran Monarşisinin 2500. yıl dönümünü kutladı. Ancak abartılı şenliklerinde halkının özelliklerini göz ardı etti ve onları bir İran "Rönesansının" katılımcıları olarak tasavvur etti. Bu durum esnaftan kent yoksuluna, din adamlarına kadar toplumun her kesiminden insanın hoşnutsuzluğuna yol açarak toplumsal tepkilerin artmasına neden oldu. Camiler nispeten özgür olan tek alan haline geldi ve organize bir birlik ortaya çıkmaya başladı. Ekonomik ve sosyal dengesizliklerin yanı sıra İran'ın siyasi yapısı da halkın siyasi taleplerine cevap veremiyordu. Kitlelerin siyasal katılımını sağlayacak kurumların yokluğu, sosyoekonomik ve siyasal gelişme arasındaki dengesizliği daha da artırdı. Sonuç olarak, siyasi yapı modası geçmiş ve siyasi güç Şah'ın elinde yoğunlaşmış olduğundan kitleler yabancılaştı. Demokratik normlar giderek zayıflıyor ve çeşitli sınıf ve gruplar rejime karşı çıkmaya başlıyor. Ancak siyasi yapı bu muhalefeti içeriden ele alacak mekanizmalardan yoksundu ve bu da militarist bir diktatörlük konumundaki Pehlevi yönetiminde her türlü muhalefetin bastırılmasına yol açtı (Halliday, 1979, ss.11-15).

Orduda komünizme karşı mücadele adı altında başlatılan tasfiye operasyonu gerçekleştirildi. Sonuç olarak, çok sayıda subay ve astsubay öldürüldü ya da hapis cezasına çarptırıldı. İran, Anayasaya göre meşruti bir krallık olmasına rağmen, Şah sınırsız egemenliğe sahip olmuş ve Musaddık'ın devrilmesinden sonra "Özgür Dünya"nın desteğini almıştır. Milletvekillerinin ve bakanların atanması da dahil olmak üzere hukukun her alanında kontrolü vardı ve kendi isteğine göre onları görevden alma yetkisine sahipti. Bu durum sadece doğru yönetimi engellemekle kalmadı, aynı zamanda yönetim genelinde rüşvetin, yolsuzluğun ve kayırmacılığın yaygınlaşmasına da yol açtı. Musaddık'tan sonra Şah ulusun tartışmasız lideri haline geldi ve tüm politikacılar onun kuklası haline geldi. Şah, 1956 yılında iktidarını pekiştirmek amacıyla İran Gizli Polisi'ne katılarak SAVAK'ı kurdu. Şah ülkede biri Milli Parti (İktidar Partisi), diğeri Halk Partisi (Muhalefet Partisi) olmak üzere iki parti kurdu (Jazani, 1978: 112). Bu kontrollü muhalefet Şah'ın Batı bloğu içinde kalmasını kolaylaştırırken; Şah,

iktidarını destekleyecek yönde Beyaz ya da Ak Devrim olarak adlandırdığı politikalarına ağırlık verdi.

3.4.3.2. Ak Devrim

Başbakan Amini'nin 1962 yılındaki istifasının ardından Şah, daha önce sahip olduğu ünvanda değişikliğe gitti. İktidarın temsilcisi rolünü bıraktı ve bunun yerine "Halkın İmparatoru" unvanını benimsedi. Fotoğraflarda artık Ordu Başkomutanı olarak askeri üniformasıyla görünmüyordu, bunun yerine sivil kıyafetlerle poz vererek İran köylülerine yardım etmeye hazır olduğunu simgeliyordu. "Yukarıdan aşağıya devrim" propagandasıyla "Beyaz Devrim" olarak bilinen 6 maddelik programı kamuoyunun oylamasına sundu. Program oyların %98'inin ezici bir çoğunluğuyla onaylandı ve 1963 yılında yürürlüğe girdi. Bu programın 1. ve 3. maddeleri, büyük toprak sahiplerinin kayıplarını tazmin etmenin basit ve etkili bir yolunu sağlamayı amaçlamıştır. Madde 3 özellikle toprak reformunu finanse etmek için devlet fabrikalarının hisse senetlerinin satışını öneriyordu. Amaç açıktı: Arazinin yeniden dağıtımı yoluyla feodal sistemi ortadan kaldırmak ve eski toprak sahiplerine devlete ait işletmelerin hisselerini satarak sosyal ve mali üstünlüklerini koruma fırsatı sunmak. O zamanın feodal beyleri, yüksek üretimli tarımla değil, durumu kendi çıkarları için kullanmakla ilgilendikleri için bu geçişten oldukça memnundular. Sonuç olarak, verimsiz toprakları, önemli kârlar vaat eden endüstriyel hisselerle isteyerek takas ettiler. Daha önce iki kez yedi yıllık plan döneminden geçen İran, artık üçüncü plan dönemine girmiştir. Ak Devrim ile başlayan bu planın uygulanması beş yıla yayıldı. Sanayide ve altyapıda birçok ilerlemeyi beraberinde getirdi. Bu plan kapsamında demir çelik fabrikaları, yerel su ve elektrik kurumları, üniversiteler, yüksek teknik okullar, sosyal hizmetler ve sigorta programlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapıldı. Ayrıca bu dönemde bakanlıklar bünyesinde yeni teşkilatlar oluşturuldu. Şah, bu reformları küresel propaganda yoluyla kapsamlı bir şekilde destekledi ve bunları tüm dünyaya yaymaya çalıştı (Devlet İstihdam ve İdari İşler Teşkilatı, s.100).

Soğuk Savaş dönemine denk gelen bu süreçte ABD, Sovyetler Birliği’ne karşı bölgedeki çıkarlarını korumak düşüncesiyle İran’nın silahlanmasında doğrudan rol oynamıştı. Şah’ın bölge polisliğini üstlenmesi, İran’lılar tarafından bağımsızlığın yitirilmesi olarak niteleniyordu. Şah, ABD’den aldığı silahlarla bir taraftan bölgedeki durumunu güçlendirmeyi amaçlarken, diğer taraftan içeride oluşturduğu baskı yönetimiyle, ortaya çıkabilecek muhalefeti kontrol etmeyi düşünmekteydi. Hızla büyüyen ekonomiye rağmen eşitsiz gelir dağılımı siyasi yapıyı etkiledi ve muhalif sesleri artırdı. Bunun yanında Şah'ın Batı'ya

yönelmesi ve geleneksel muhfazakar kesimlerin tepkilerinin göz ardı edilmesi nedeniyle farklı sınıf ve grupların Şah'a muhalefeti yoğunlaştırdı. Ayrıca Şah'ın dış ve iç politikası tepkilere neden oldu. Ortadoğu'da ABD'nin en sadık dostu ve doğal müttefiki olan Şah, onların çıkarlarını korudu. İranlılar Şah'ın bölgesel polislik üstlenmesini bağımsızlık kaybı olarak algıladılar. Şah, satın aldığı silahlarla bölgedeki konumunu güçlendirmeyi hedeflerken, aynı zamanda iç baskı yönetimiyle de olası muhalefeti kontrol altına almaya çalıştı. Şah'ın ülke içinde ve bölge genelinde uyguladığı dış baskılar, sokak gösterilerine varan tepkilerle sonuçlanmıştır. Bu gösteriler, her seferinde şehit kafilelerinin de yer aldığı, Şah rejimine açık ve net bir muhalefet niteliğindeydi. (Jazani, 1978:127).

3.4.3.3. 1963 Ayaklanması

Şah'ın toprak reformun köylülerin tepkisini çekmişti. Düşük ücretler ve kötü yaşam koşulları nedeniyle halk arasında bir hareketlenme ortaya çıktı. Bu süreçte işçi hareketleri de ivme kazandı. İşçiler tarafından çeşitli grevler gerçekleştirildi; bunlar arasında aşağıdaki olaylar da yer alıyor: Tahran Tuğla İşletmeleri işçilerinin 1960 yılında yaptığı grev %30'luk ücret artışıyla sonuçlandı, ancak aynı zamanda 50 kişinin ölümüne ve yüzlerce yaralanmaya da yol açtı. Aynı yıl, Tahran mezbahası ve maden işçileri ortaklaşa direnerek 13 kişinin yaralanmasına ve 15 kişinin gözaltına alınmasına neden oldu. 1961 yılında Mescid-i Süleyman petrol işçileri düşük ücretler nedeniyle greve gitti. Yine aynı yıl Rest Tekstil Fabrikası, TV, Güney Petrol ve Tahran Rafinerisi işçileri iş yasalarında değişiklik talebiyle greve gitti. 1962 yılında Tahran Tuğla Fabrikası kurumlarında çalışan 25 bin kişi greve gitti (Abbasi, 1980: 567).

Şah'ın antidemokratik uygulamalarına karşı çıkan kitlelerle birlikte çalışan öğretmenler, öğrenciler, esnaf ve köylülerden oluşan çeşitli gruplar rejime karşı çıktı. 1961-63 yılları İran tarihinde kritik bir dönem olarak kabul edilir. Günümüz İran siyasetinde 1953 dönemi dışında pek çok etkili isim bu dönemde ortaya çıktı. Eğilimlerini şekillendiren en önemli siyasi mücadele bu dönemde yaşandı. Söz konusu dönem öncelikle Ayetullah Talagani, Mehdi Bazargan, Ali Şeriati ve diğerleriyle ilişkilendirildi. Bu olay sadece Şeriati gibi etkili şahsiyetlerin yükselişine tanıklık etmekle kalmadı, aynı zamanda Ayetullah Humeyni'nin İran siyasi ortamına ilk kez girdiği İslam Devrimi'nin başlangıcına da işaret etti. Bu dönemin öneminin anlaşılması elzemdir (Abbasi, 1980: 571).

İran'da önemli bir süre en yüksek dini otoriteyi elinde bulunduran Ayetullah Burucerdi, 1961'deki ölümünün ardından din adamlarının İran siyasetine giderek daha fazla dahil olmaya başladığı görüldü. Rejime karşı tavizsiz duruşuyla tanınan Ayetullah Humeyni, yakın çevresi

arasında itibar kazandı. Takipçileri, Amerikalıların İran'ın sosyal yaşamına artan katılımının yanı sıra İsrail, İran Silahlı Kuvvetleri ve ticaretin etkisini ve bunlarla bağlantılı olarak Şah rejimini şiddetle eleştirdiler. 1963'te ilan edilen Beyaz Devrim, muhaliflerin bunun İran'ın kültürel kimliğini yok etmeyi, toplumsal zarara yol açmayı ve ülkeyi dış güçlere daha bağımlı hale getirmeyi amaçladığını iddia etmesiyle tepkiyle karşılaştı. İran'daki ABD askeri personeline işledikleri suçlardan dolayı dokunulmazlık tanıyan bir yasanın çıkarılması isyanı daha da alevlendirdi ve İran'ın ulusal egemenliğine saldırı olarak yorumlandı. Sonuç olarak Humeyni'nin 4 Haziran 1963'te tutuklanması Kum'da diğer şehirlere yayılan bir ayaklanmaya yol açtı. İsyan binlerce kişinin ölümüne ve yaralanmasına neden oldu. Şah, ordusunun ve gizli polisinin yardımıyla isyanı şiddetle bastırdı.

Ayaklanmaya, Beni Sadr, Ayetullah Halhali, Ayetullah Motehari ve Ayetullah Montezeri gibi İran siyasetinin önde gelen isimleri katıldı. Ayaklanmanın ardından Şah, gizli istihbarat örgütleri aracılığıyla baskısını yoğunlaştırdı ve bu durum çok sayıda İranlının ölümüne ve tutuklanmasına yol açtı. Ayaklanmanın lideri olan Ayetullah Humeyni, 1964 yılında sürgüne gönderildi; İran'a dönmeden önce Türkiye'nin Bursa ilinde, Irak'ın Necef ilinde, ve son olarak Fransa'da sürgünde yaşadı. Baskı koşulları ve zulümlerle karşı karşıya kalınmasına rağmen, 1979 İslam Devrimi'nin temellerini atan 1963 ayaklanmasının ardından önemli gelişmeler yaşandı. Bu ayaklanmanın sonucunda yeni edebi temalar keşfeden ve edebiyata katkıda bulunan çok sayıda düşünür, yazar ve sanatçı ortaya çıktı. Devrimin entelektüel temelleri Celâl Al-i Ahmet, Samed Behrengi ve daha sonra Ali Şeriati gibi öne çıkan isimler tarafından atıldı (Abbasi, 1980. 581-89).

3.4.3.4. İslâmi Hareketin Yükselişi

1963 ayaklanmasının tarihsel önemi, Şah rejimine karşı muhaliflerin etkisinin azalmaya başlaması ve devrimci İslami hareketlerin ve grupların muhalefetin önderliğini üstlenmeye başlamasıdır. 1963'ten 1979'a kadar muhalefet farklı eğilimlere sahip çeşitli gruplardan oluşuyordu; ancak sonuçta İslamcı güçlerin kontrolü altına girdi. Musaddık hareketinin laik kanadının etkisini kaybetmesi, hareketin İslami kanatlarıyla birleşmesi ve 1963 ayaklanması, Şah rejimine karşı mücadelede devrimci din adamlarının yükselişine yol açtı. Bu dönemde İslami ve İran kültürel değerleri iç içe geçmiş ve muhalefet hareketi sadece İran vatanseverliğini değil aynı zamanda özgürlükçülüğü ve milliyetçiliği de temsil eder hale gelmiştir. İslam, özünde, 1960'lı yıllardan itibaren İran'ın devrimci mücadelesini dönüştürerek ona yeni bir ruh ve içerik kazandırdı. Ayaklanmanın ardından Ayetullah Talagani ve Mehdi Bazangan Musaddık Cephesi'nden ayrılarak İran Özgürlük Hareketi'ni kurdu. Cephe daha

sonra dağıldı; bazı üyeler yeniden örgütlenip İran'daki faaliyetlerini durdurdular, bunun yerine Öğrenci Konfederasyonu aracılığıyla Avrupa ve ABD'deki İranlılara karşı faaliyetlere odaklandılar (Abbasi, 1980: 603).

Daha sonra 1977'de İran Cephesi'ne katılan Musaddık hareketinin laik unsurları, Milli Güçler Birliği (Milli Cephe olarak da bilinir) olarak yeniden ortaya çıktı. 1978 sonbaharında İslam Devrimi'nin ilerlemesi sırasında bir kez daha Milli Cephe saflarına katıldılar. Hareketin sosyalist üyelerinden oluşan İran Millet Partisi ve Ulusal Parti'nin lideri Shahpur Bakhtiyar da Cephe'ye katıldı. Ulusal Cephe lideri Kerim Sencabi, Şah'ın başbakanlık teklifini reddederek Humeyni ile görüşmek üzere Fransa'ya gitti. Sencabi, Ulusal Cephe'nin İran'daki İslam Devrimi'ni desteklemesinde önemli bir rol oynadı. Cephenin herkesin özlemlerini kapsaması gerektiğine inanıyordu ve ideolojisini milliyetçilik, demokrasi ve sosyalizm olarak ilan ediyordu. Ancak İslam Devrimi sırasında İslamcı hareket ve örgütlerin artan gücü nedeniyle Milli Cephe'nin laik güçleri kendi nüfuzlarına eşit bir konuma ulaşamadılar. Bunu en iyi Kerim Sencabi'nin oğlu Said Sencabi açıklamaktadır (Sencabi, 2002: 102):

> *Musaddık, 1963 ayaklanmasından sonra bile nüfuzunu koruyan önemli bir isimdi. Bizim nesil büyüdükçe siyasi mücadeleye katılmaya karar verdik. Ancak bu süre zarfında Musaddık hareketi ve destekçileri ivme kaybetmiş görünüyordu. Bu hareketin ön saflarında yer alan babam ve aktivist arkadaşları, mücadeleyi sürdürmek için yeni koşullara uyum sağlamak ve uygun bir bakış açısı benimsemek zorundaydı. Örgütlü olmasa da Ayetullah Humeyni'nin ortaya çıkışı ve o dönemde Celal Al-i Ahmed ve Ali Şeriati'nin yaydığı fikirler, Şah'a karşı İslami devrim hareketinin odak noktası haline geldi. İran'ın yeni nesillerine ve halkına yönelik siyasi faaliyetlerin İslami düşünce ve eylemlerle yakından iç içe olduğu görülüyordu. 1960'ların sonlarında İslami düşünce ve hareket, sonuçta ortaya çıkan İran Devrimciliği ile eşanlamlı hale geldi. 1963 ayaklanmasından sonra gelişen süreç, İslam'ın devrimci bir güce dönüşmesine yol açarak, İran'daki laik hareketlerin ve liberal ya da Marksist bireylerin siyasette geri planda kalmasına yol açtı. Dolayısıyla 1979 Devrimi'nde kazanılan zafer tesadüfi bir olay değil, İran'ın uzun süredir devam eden mücadelesinin tarihsel bir sonucuydu. Bu dikkate değer özellik, bugün İran'da devam eden ve esas olarak İslami hareket içindeki farklı gruplar arasında ortaya çıkan çatışmalarda ve güç mücadelelerinde hala belirgindir.*

Şah rejiminin yarattığı memnuniyetsizlik sonuçta 1978'de ulusal muhalefetin sokak gösterilerini artırdı. Şah rejimi başlangıçta ordu mensupları ve güvenlik görevlileri tarafından desteklendi, ancak bu destek azaldı ve sonunda krizin büyüdüğüne tanık olduklarında sona erdi. Bununla birlikte, teknokratik sınıf, bürokrasi ve geleneksel seçkinler gibi, özellikle Şah'ın toprak reformu yoluyla, rejimden elde ettikleri maddi ve manevi kazançlar nedeniyle rejimde çıkarları olan belirli gruplar vardı. Zengin çiftçiler de Şah'ı desteklediler; ancak bu

grupların bazıları dindar olduğundan devrimci liderlerin saldırılarına karşı savunmasızdı ve sonunda harekete katıldılar. Hatta bazıları devrim sırasında taraf değiştirerek rejimin devrilmesini destekledi. Monarşiyi destekleyenler de dahil olmak üzere vasıflı sanayi işçileri de harekete katıldı ve grevler yoluyla rejimin çöküşüne katkıda bulundu. 1963'ten 1973'e kadar toplumun çoğunluğu rejimden memnun görünüyordu. Bunun nedeni, düşük enflasyon ve reel gelirlerin artmasıyla sonuçlanan hızlı ekonomik büyümeydi. Buna ek olarak, özellikle Afganistan ve Pakistan'dan önemli sayıda yabancı işçinin ilgisini çeken, yüksek iş fırsatları mevcuttu. Ancak bu dönemden sonra gelir dağılımı kötüleşti ve insanlar daha iyi bir yaşam standardı talep etmeye başladı. Şah, 1974'ten itibaren artan petrol gelirini farklı sosyal sınıflara dağıtma sözü vermesine rağmen, devletin uygun fiyatlı konut inşa etmek ve sanayicilere mali yardım sağlamak gibi çabaları enflasyonun gerisinde kaldı ve bu da gelir eşitsizliğinin daha da artmasına yol açtı. Hükümet sıkı önlemler aldı ama hiçbir gelişme olmadı. Ekonomik sorunlar Şah'ın otoritesini de etkileyerek Başbakan Emir Abbas Huveyda'nın görevden alınmasına ve yerine Cemşid Amuzegar'ın getirilmesine yol açtı. Amuzegar enflasyonla mücadele etmeye ve ekonomiyi düzeltmeye çalıştı ancak politikaları kredilerin dondurulması ve kamu harcamalarının azaltılmasıyla sonuçlanarak çeşitli sektörlerde durgunluğa neden oldu. Cafer Şerif Emami, Amuzgar'dan görevi devralarak kamu yararına yönelik programlar uyguladı, ancak toplumsal direnişle karşılaştı ve önemli sonuçlar vermedi ve sonuçta Şah'ın otoritesi iyice sarsıldı (Irani, a.g.e., s. 34).

Muhalefet 1977'de sokaklara dökülse de oluşumunun izleri daha eskilere dayanabiliyor. Ancak Şah rejiminin sorgulanması ve test edilmesi sırasında sağlamlaştı. Ekim 1977'de Ayetullah Humeyni'nin oğlu Seyyid Mustafa Humeyni'nin Irak'ta bilinmeyen bir şekilde öldürülmesinin ardından, özellikle ABD Başkanı Carter'ın insan haklarına olan bağlılığından etkilenen halk, verdiği sözlerin titiz olacağını düşünerek Şah'ı protesto etti. İmamın oğlunun anısına gösteriler ve siyasi mitingler düzenleyerek durumu değiştirdiler. Bu olay aynı zamanda İran'ın önde gelen İslam düşünürlerinden Seyyid Ali Tabatabai'nin Şah'ın baskısından dolayı kaçtığı İngiltere'yi ziyaretiyle de örtüşüyordu. İran İslam devriminin zaferine giden yolda üçüncü önemli dönüm noktası, Ocak 1978'deki kutsal Tasua ve Aşura günlerinde yaşandı. (Hz.) Hüseyin'in Kerbela'da şehadetiyle aynı zamana denk gelen Tahran'da insanlar büyük kitlesel gösterilere katılmaya çağrıldı. Sokağa çıkma yasağı uyarılarına ve şiddet tehditlerine rağmen sıkıyönetim komutanı Orgeneral Ali Üveysi'ye "Tahran Kasabı" olarak daha önceki eylemleri hatırlatıldı. Ayetullah Humeyni toplananlara ateş açılacağını açıklamıştı ancak buna rağmen gösterilere milyonlarca insan katıldı. Şah rejimi tarafından 15 yıl sürgünde kalan Ayetullah Humeyni bu protestolarda öncü rol oynadı.

Mühendis Mehdi Bazergan ve Dr. Kerim Sencabi gibi diğer önemli liderler ve düşünürler de İran İnsan Hakları ve Ulusal Cephe dahil laik muhalefet hareketinde önemli roller oynadılar (Kiyami Khonin Tebriz, 1983, ss. 9-16).

3.4.3.5. Tebriz Olayı (18 Şubat 1978)

2500 yıllık monarşinin çöküşü ve İslam Devrimi'nin başlangıcına işaret eden Tebriz olayı bir dizi olayın başlangıcı oldu. İslami geleneklere göre şehirde hayatını kaybedenler için vefatlarının 40'ıncı gününde anma toplantıları düzenlendi. Kadim monarşinin devrilmesi ve İslam Devrimi ile sonuçlanan Tebriz olayı bir olaylar zincirini tetikledi. İslami geleneklere uygun olarak Tebriz şehitleri anısına çeşitli şehirlerde anma toplantıları düzenlendi. (7 Ocak 1978'de İttila'at gazetesinde Humeyni'yi aşağılayan bir makale yayınlandı. Ertesi gün Kum'da makaleyi protesto için medrese öğrencileri ve din adamları toplandılar, pazar esnafı kepenk indirdi. 9 Ocak'ta olaylara polis müdahalesi ve açılan ateş sonucu sayı net olmasa da, 40 ila 200 protestocu hayatını kaybetmiştir. Tebriz'de de 19 Şubat'ta benzer göstericiler yaşanmış, göstericiler üzerine açılan ateş sonucu ölümler yaşanmıştır. Kum'da ölenler için Tebriz'de 40. gün anmaları düzenlenmiş; Tebriz ölümlerinin 40. gününde de İran'ın farklı şehirlerinde anmalar gerçekleştirilmiş; 40. gün anmaları ülkeye bir protesto şekli olarak yayılmıştır. Ülkenin farklı bölgelerinde gerginleşen durum, Tahran'dan sonra ikinci büyük şehir olan İsfahan'da sıkıyönetim uygulanmasına yol açtı. Bu arada, Ramazan ayının başlamasıyla birlikte o sırada Irak'ta bulunan Ayetullah Humeyni, halkı ve din adamlarını camilerde toplanmaya, Cumhuriyetin kuruluş amaçlarını tartışmaya ve işlenen cinayetlere değinmeye çağırdı. Ramazan ayı boyunca ivme kazanan bu kitlesel hareket, Humeyni'nin bir lider olarak ortaya çıkmasını sağlayarak halkla arasında güçlü bir bağ kurdu. Humeyni'nin her eylem çağrısına halk karşılık vererek onun nüfuzunu ve varlığını güçlendiriyordu (Onutçu Alkış, 2021, s. 84-86).

3.4.3.6. Sinema Rex Olayı

Olaylar bu boyutlara ulaşınca Şah rejimi din adamlarına karşı komplo kurma emri verdi. Amaçları hareketin itibarını kırmak ve yayılmasını önlemekti. 1978 yılının Ağustos ayında, ülkenin en büyük petrol şirketi ve rafinerisinin bulunduğu Abadan'da yüzyılın en büyük zulümlerinden biri yaşandı. 20 Ağustos 1978'de Abadan'daki rejim karşıtı gösterilerin ardından Rex sinemasında yangın çıkmış, ne yazık ki, kapıları kilitli olduğu için kaçamayan 347 kişi yangında hayatını kaybetmiştir. Rejim, bu şiddet eyleminin arkasında Humeyni destekli muhalefetin olduğunu iddia etmiş; ancak daha sonra Abadan sinemasındaki yangının rejimin ve SAVAK'ın etkisiyle gerçekleştiği iddiası ortaya atılmış; bu iddialar doğrulanmasa

da sonuç olarak buna inanan halk muhalefeti daha da güçlenmiştir (Kılavuz, 2020, s. 203-205). Şah, halkın öfkesinden korunmak için Cemşid Amuzegâr'a sığındı. Hükümetini sürdürmek yerine İslamcı çevrelere bağlı dindar bir aileyle aynı safta yer almayı seçti. Yolsuzluğu sona erdirme ve ülke yasalarını İslami ilkelere uygun hale getirme vaadiyle iktidara gelen Cafer Şerif Emami'yi başbakan olarak atadı. Emami ayrıca fuhuş ve kumar gibi kötü alışkanlıklarla mücadele edeceklerini ve Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesine izin vereceklerini belirtti. Ancak Emami'nin gerçek niyeti, devrimci bir ayaklanmayı önlemek yerine muhalefeti itibarsızlaştırmak ve izole etmekti. Bunu İslami bir görünümün arkasına saklanarak başarmaya çalıştı. Emami'nin sözlerinden sadece bir gün sonra, mücadelenin tartışmasız lideri Ayetullah Humeyni, kamuoyunun merakla beklediği bir mesaj yayınladı. Bu mesajında mücadelenin amacının Şah rejimini yıkmak ve bir İslam Cumhuriyeti kurmak olduğunu açıkça belirterek, halkı rejimin aldatmacalarına kanmamaları ve mücadeleye devam etmeleri konusunda uyardı. Ramazan ayının ardından Tahran'da gerçekleşen Şeker Bayramı gösterileri, yüz binlerce kişinin sabahtan akşama kadar her gün yaklaşık 10 kilometre yürümesiyle hız kazandı.

Şah'ın son seçeneği muhalefet hareketi içinde, özellikle laik kesimi hedef alan bir uzlaşma aramaktı. Yeni bir hükümet kurma umuduyla Ulusal Cephe'nin saygın lideri Şahpur Bahtiyar'a yaklaştı. Bahtiyar, Ulusal Cephe'den ihraç edilmesine rağmen muhalefete basın sansürünün kaldırılması ve üniversitelerin yeniden açılması gibi önemli tavizler verdi. Ancak üniversiteler kısa sürede yeniden direnişin yuvası haline geldi. Ayetullah Humeyni, Bahtiyar hükümetini gayri meşru ilan ettiğinde gösteriler engellenemedi. Bahtiyar hükümetinin direnişi bastırmadaki başarısızlığıyla karşı karşıya kalan Şah, son fırsatını değerlendirdi ve hareketin bastırılmasının önünü açmak için Ocak 1979'da İran'dan ayrıldı. Humeyni, 26 Ocak 1979'da bir açıklama yaparak 15 yıl aradan sonra İran'a dönme niyetinde olduğunu açıkladı. Bu kararın sonucunda ülkenin dört bir yanından milyonlarca insan, daha sonra imam olarak anılacak olan devrimci liderle tanışmak için Tahran'a akın etti. Humeyni sonunda 1 Şubat 1979'da İran'a döndü. 5 Şubat'ta Bazergan'ı Başbakan olarak atadı. 11 Şubat 1979'da Bakhtiyar'ın Başbakanlık'tan istifa etmesi Şah rejiminin tüm kurumlarının dağılmasına yol açtı.

3.4.4. İran İslam Cumhuriyeti Dönemi

1979 İslam Devrimi sonrasında diğer özgüleşmeden çok, diğer muhalefet unsurlarının şiddetle bastırıldığı bir dönem yaşanmıştır. Sinkaya'ya (2018) kurulan yönetimin devrimci şiddete yönelmesi, otoriter bir siyasi yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran-Irak

savaşı sırasında muhalefete hoşgörü gösterilmezken, ılımlı muhalefet de susturulmuştur. Ancak savaşın sona ermesinin ardından İran'da yeni hareketler, çeşitli siyasi ve sosyal gruplar ortaya çıkmaya başlamışıtır. Bunun nedenlerini ekonomik, sosyal ve politik olarak üçe ayırmak mümkündür. Ekonomik nedenler ağırlıklı olarak İran-Irak savaşı sonrasında alınan ekonomik önlmelerle ilgilidir; devletin yoksullar için günlük veya uzun vadeli çözümler bulmak yerine ekonomik sorunlara odaklanmasıyla odak noktası İran'ı liberalleştirmeye yöneldi. Bu durum bazı popülist politikaların terk edilmesine ve kemer sıkma tedbirlerinin uygulamaya konmasına yol açarak ilk toplumsal muhalefet hareketlerini ateşledi. 1990'lı yıllarda Kazvin, Tahran, Meşhed gibi şehirlerde bu tür hareketler yaşanmıştır (Sinkaya vd., 2018, s. 1).

İran'da toplumsal hareketler öncelikle çeşitli nedenlerle yaşanan sorunlar nedeniyle azınlık gruplar arasında ortaya çıkmaktadır. Aslında İran'daki azınlıklar sürekli olarak önemli bir muhalefet potansiyeline sahip. Sinkaya'ya (2018, s. 2) göre Kürtler, İran Azerbaycan'ındaki Beluciler ve son zamanlarda Huzistan bölgesindeki Araplar arasındaki bu ayaklanma potansiyeli, İslam Devrimi'nin hemen ardından ve 1990'larda gözlemlenmeye başladı. Bu bölgelerde çoğunlukla dil hakları, kendi dillerinde eğitim talepleri veya kendi bölgelerine yönelik ayrımcılıkla mücadele gibi etnik veya kimlikle ilgili nedenlerden ya da kadınlara yönelik tacizden ya da çevre sorunlarından dolayı protestolar ortaya çıkmıştır. Tetikleyici faktörler farklılık gösterse de muhalefet potansiyeli her zaman devam etmiş; bu durum toplumsal ve siyasal dönüşümü de getirmiştir. Doksanlı yıllardan bu yana toplumsal yapıda önemli değişiklikler yaşanıyor ve bu dönüşümün ortaya çıkardığı eğitimli gençler siyaseti yeniden şekillendirmeye başlamıştır. İslam Devrimi eğitime önem verirken, okuryazarlık oranında yaygın bir artışa yol açmıştır. Ancak bu aynı zamanda İran'ın en acil sorunlarından biri olan eğitimli işsizliğin de artmasına neden olmuş; ayrıca yaklaşımlardaki kuşak farklılıkları da muhalif hareketleri etkilemiştir. İran siyasetindeki muhafazakarlar ve reformistler gibi çeşitli grupların çatışan çıkarları toplumsal hareketleri tetikleyebilmektedir (Sinkaya vd., 2018, s. 2-3).

Yeşil Hareket, İran'da yaygın tartışmalara konu olmuş, hem uluslararası toplumun hem de İran halkının dikkatini çekmiştir. 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından Ahmedinejad yönetimine karşı başlatılan Yeşil Hareket protestoları hızlandırsa da herhangi bir siyasal değişim yaratamamıştır (Kaval ve İzol, 2024, s. 470-471). Mahdavi (2011), Yeşil Hareketi, İran'ın özgürlük ve sosyal adalet arayışında yeni bir dönem olarak tanımıştır. Yeşil Hareket'in ardından göreceli bir sessizlik dönemi yaşanmış olsa da Aralık 2017'nin sonunda şiddetli protestolar yeniden canlanmıştır. 1999'daki protestolara benzer şekilde bu

hareketlerin de rejim karşıtlığından çok yeni toplumsal hareketlere benzer şekilde belli uygulamaların değiştirilmesine ve hoşnutsuzlukları dile getirmeye odaklandıkları görülmektedir. İran'ın ikinci büyük şehri Meşhed'de 28 Aralık 2017'de başlayan gösteriler hızla İsfahan, Reşt, Kum, Ahvaz, Hamedan ve hatta başkent Tahran dahil olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerine yayıldı. Gülriz Şen'e göre (Sinkaya vd., 2018, s. 4) göstericilerin ilk odak noktası öncelikle yüksek hayat pahalılığı ve işsizlik iken, daha sonra hareket Ruhani hükümetine ve rejimin kendisine karşı muhalefete dönüştü. Şen, bu olaylara katkıda bulunan çok sayıda faktör olsa da asıl nedenin ekonomik sorunlar ve sosyal adalet eksikliği olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, gösterilerden hemen önce temel gıda maddelerinin fiyatlarında yaşanan yüzde 40'a varan ani artış, hükümetin devam eden bütçe görüşmeleri sırasında sübvansiyonları azaltma planları ile birleştiğinde protestoların alevlenmesine neden olurken; protestolar enflasyona, yoksulluğa ve yolsuzluğa yönelik hayal kırıklığının bir ifadesi olarak görülmektedir. Ayrıca bütçe görüşmeleri sırasında devlet bütçesinden dini kurum ve kuruluşlara önemli miktarda para aktarıldığının ortaya çıkması, kamuoyunun sisteme olan öfkesini daha da artırmıştır. Aralık ayının sonunda Ocak ayının ilk haftasına kadar süren protestolar 3 Ocak'ta Devrim Muhafızları birliklerinin birçok vilayete konuşlanması, ardından 7 Ocak'ta göstericilere karşı zafer kazandıklarının ilan esilmesiyle sona ermiştir. Devrim Muhafızları yaptıkları resmi açıklamada ABD, İsrail, Suudi Arabistan, Halkın Mücahitleri Örgütü ve Halkın Mücahitleri Teşkilatı'nın da aralarında bulunduğu çeşitli devletleri suçlamış; protestoların arkasında monarşi yanlısı gruplar olduğunu iddia ederek gösterilere sert müdahalede bulunmuş ve hayatını kaybedenler olmuştur (Sinkaya vd., 2018, s. 4)

Kuşkusuz Ortadoğu'da rejim değişikliklerine ve iç karışıklıklara neden olan ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreç İran'da da tedirginlik yaratmıştır. Genç işsizliği, İran'ın kalıcı ekonomik sorunlarından biri olarak hem ekonomik hem de toplumsal sıkıntıların merkezinde yer almaktadır. Ruhani hükümetinin istikrarı sağlama çabaları ve enflasyonu yüzde 40'ları aşan seviyelerden düşürme girişimleri, bu sorunun köklü çözümünde yetersiz kalmıştır. Ekonomik daralma süreci aşılsa da, işsizlik temel bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir (Parsa, 2016).

2017 seçimleri öncesinde Ruhani, "yüzde 4'ün hükümeti" olarak eleştirilmiş ve toplumun daha zengin kesimlerine hitap etmekle suçlanmıştır (Sinkaya vd., 2018, s. 5). Beklenen ekonomik ilerleme, özellikle Trump yönetiminin nükleer anlaşmayı yeniden değerlendiren tutumu ve Avrupalı yatırımcıların şüpheleri nedeniyle gerçekleşmemiştir (Parsi, 2017). Ayrıca, Ruhani'nin yabancı yatırımları aktif olarak destekleme konusundaki isteksizliği, işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmıştır. Bu ekonomik ve sosyal sorunlar, 2017

yılı sonunda patlak veren protestolarda etkili bir rol oynamıştır.

Yaygın inanışın aksine, İran'da ekonomik ve sosyal adalet odaklı yaygın bir toplumsal hareket çok sınırlı şekilde görülmüştür. Oysa, 20. yüzyılda iki büyük devrim yaşamış dinamik bir toplum olarak İran'ın protesto tarihinin zengin olduğu bilinmektedir. 2017 yılındaki toplumsal hareketlilik de ekonomik nedenlerle başlamış ve siyasi taleplere evrilmiştir (Kaval ve İzol, 2024, s. 471-472). Ancak Ruhani, protestolara rağmen, Mayıs 2017 seçimlerinde yüzde 57 oy alarak tekrar iktidarını pekiştirmeyi başarmıştır. Bu durum, rejime olan destek ve protestolar arasındaki karmaşık ilişkileri göstermektedir.

Bununla birlikte, 2017 protestoları özellikle kent yoksulları ve işsizler gibi "kaybedecek bir şeyi olmayan" gruplardan yoğun bir katılımla önceki protestolardan farklılaşmıştır. 2009'daki Yeşil Hareket'in aksine, bu protestoların liderliğini öne çıkan bir isim veya grup bulunmamaktadır. İlk sloganlar hükûmetin politikalarına ve rejime yönelik çıkışlar olsa da, belirgin bir ideolojik çerçeve oluşturulamamıştır. Buna karşın protestoculara karşı hükümetin sert tepkisi gözlenmiş; hatta Tahran başta olmak üzere büyük şehirlerde internet kesintileri yaşanmıştır (AFP, 2017).

Uluslararası faktörler de protestoların şekillenmesinde etkili olmuştur. Trump yönetiminin nükleer anlaşmaya yönelik sert tavrı ve İran'ın bölge politikalarına karşı yaptırımları, ülkede ekonomik sıkıntıları daha da derinleştirmiştir. Ruhani, protestoların arkasında dış güçlerin olabileceğini belirtmekle birlikte, halkın rejimi eleştirme hakkını savunmuştur. Dini lider Ali Hamaney ise protestoları düşmanlara bağlayarak şiddetle eleştirmiş ve uluslararası müdahalelerin etkisini vurgulamıştır (Zimmt, 2018).

Sonuç olarak, 2017 protestoları, talepleri, ideolojik yapısı ve katılımcı gruplarıyla 2009 Yeşil Hareket'ten belirgin şekilde farklılık göstermiştir. Ancak bu protestolar, İran toplumundaki derin ekonomik ve sosyal gerilimlerin halen çözülmediğini ve rejimin bu sorunlara nasıl yanıt vereceğinin gelecekteki toplumsal hareketleri belirleyeceğini ortaya koymaktadır. Reform ihtiyacı, İran'ın geleceği için kritik bir unsur olmaya devam etmektedir. Bunun göstergesi de 2017 hareketliliği sonrasında değişen aralıklarla farklı muhalif grupları bir araya getiren ekonomik nedenlerle hızlanan protestoların yaygınlaşmasıdır. Bu süreçte 2019'da akaryakıt zamlarına karşı başlayan protestolar İran'da muhalif toplumsal hareketliliğe yeni bir ivme kazandırmıştır. Ekonomik nedenlerle başlayan protestolar hızla rejim karşıtı bir harekete dönüşmüş ve İran'ın farklı şehirlerine, hatta muhafazakar şehirler de dahil, yayılmıştır. Yönetimin sert müdahalesiyle karşılaşan bu hareketlilik sırasında protestocuların dünyaya seslerini duyurmasını engellemek için internet kesintisi uygulanmıştır; bu kesinti belli uygulamaların ötesinde doğrudan internete erişim kesilmesi

şeklinde de uygulanmıştır (Shabani, 2019). Ülkenin genelini saran tepkilere karşın İran'da rejim değişikliğine varan bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. Öte yandan 2022'de Mahsa Amini protestoları ile hızlanan kadın hareketi İran'daki toplumsal ve siyasal tepkiyi birleştiren yeni bir süreç yaratmıştır. Mahsa Amini protestolarından önce kısaca İran'daki kadın hareketinin geçmişine bakmak gerekir.

3.5. İran İslam Cumhuriyeti'nde Kadın Hareketi

Bu tezin önceki bölümlerinde ele alındığı gibi, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve 20. yüzyıla kadar devam eden "Tütün İsyanı", İran tarihinde büyük önem taşıyor. Bu isyan, 20. yüzyılın başında yaşanan "Anayasa Devrimi"nin yanı sıra, İran halkının artan siyasi farkındalığının ve toplumsal olaylara katılımının kanıtı niteliğindedir. Dahası, devrimin Orta Doğu üzerindeki etkisi küçümsenemez, çünkü bu devrim ilk kez halkın hükümete karşı din adamları, entellektüeller ve pazar esnafının ortak muhalefetine işaret ediyordu. İslam alimleri olan ulema bu dönemde güç kazandı ve Şii İslam'ın yeniden doğuşunu sağladı. Musaddık'ın devrilmesinden sonra devrimciler, monarşi ve Şah, anti-emperyalist duruşlarını sürdürdüler ve halkla birlik içinde durdular. Ayrıca Şii ideolojisini reforme ederek çeşitli unsurlarla sembolik bağlantılar kurarak kitlelerde yankı bulmasını ve geniş destek toplamasını sağladılar. (Gündoğan 2011:94-96)

1979'dan sonra ortaya çıkan kadın hareketlerinin temel motivasyonu, devrim sırasında kaybedilen hakların iade edilmesi ve bir dayatma olarak görülebilecek kamusal alanlarda başörtüsü zorunluluğunun getirilmesiydi. Bu hareket, İslam Devrimi ile birlikte, İslam yönetimi altında İran'da kadınların yaklaşık bir asırdır yürüttüğü mücadele sonucunda ortaya çıkmıştır. Elde ettikleri kazanımlar arasında toplumsal cinsiyet eşitliği, çok eşliliğin yasaklanması ve daha sonra 1967 tarihli "Aileyi Koruma Kanunu"nun kaldırılmasıyla kaybolan kıyafet seçme özgürlüğü vardı. Devrimle birlikte kadınlar kamusal yaşamdan dışlandı ve evlerine hapsedildi. Devrim sonrası kadın mücadelesi, biri laik kadınlar, diğeri muhafazakar kadınlar tarafından yönetilen iki fraksiyonda gerçekleşti. İlki, İslam'a uygun olarak cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını savundu ancak beklentileri karşılanmadı. Devrimin ilk aylarında kamu sektöründe çalışan kadınların Hicap kurallarına uygun giyinmesi zorunlu hale getirildi ve "Koruma Yasası" kaldırıldı. Devrim sırasında ilk kadın hakları eylemi 8 Mart 1979'da liberal, Marksist/Leninist ve laik erkeklerin desteklediği kadınların öncülüğünde gerçekleşti. 1990'lı yıllarda "Kadın" ve "Kadın Haberleri" gibi dergilerin yayımlanmasıyla kadınların mücadelesi medya alanında da devam etti. Reformları yürürlüğe koymak yerine talepleri en aza indirgemek amacıyla bu süre zarfında bazı değişiklikler yapıldı. 1994 yılında

bizzat Humeyni'nin siyasette cinsiyet eşitliğine ilişkin açıklamaları vardı. Muhammed Hatemi'nin 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesinde kadınların desteği önemli bir rol oynamış ve onun döneminde kısmi liberalleşmelere yol açmıştır. 8 Mart kutlamalarına izin verilmesine ve kadınların çalışma saatlerinin azaltılmasına rağmen Ahmedinejad'ın 2005'ten itibaren cumhurbaşkanı olduğu dönemde bu konularda gerileme yaşandı. Kadın haklarını savunan dergi ve gazeteler kapatıldı. Ancak 2013 yılında göreve gelen Hasan Ruhani'nin başkanlığında yeniden bir miktar serbestleşme gözlendi (Tandoğan 2021:215-21).

3.5.1. İran'da Sol ve Kadın Hareketlerinin Birliktelik ve Tarihselliği

Devrimden önce İran'da, kırsal kesimde yaşayan alt sınıf kadınlarla karşılaştırıldığında kentli üst ve orta sınıf kadınların yararlanabileceği fırsatlar arasında keskin bir fark vardı. Birinci grup eğitim alma ve çeşitli avantajlardan yararlanma ayrıcalığına sahipken, ikinci grup sadece hayatlarını değil, kazançlarını da kontrol eden erkeklerin otoritesi altında boyun eğmeye katlandı. Yine de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın hareketine ilham olacak isimlerin mücadelesi başlamıştır. Asıl adı Fatima olan Kurrat ül-Ayn, henüz 14 yaşındayken dini bir lider olan kuzeni ile evlendirilmişti. Büyüdükçe Avrupa ideolojileriyle tanıştı ve sonunda Babist cemaatine katıldı ve burada toplumsal geleneklere meydan okudu; normlar ve peçeyi attı. Cinsiyet eşitliğini ve çok eşliliğin kaldırılmasını savunan konuşmaları korkusuzca yaptı. Ne yazık ki aktivizmi 1850'de idam edilmesine yol açtı. 1840'larda vergi politikalarının düzeltilmesine ve kadınların statü sorunlarının çözülmesine yol açan bir özgürlük dalgası ortaya çıktı. Ayrıca çok eşliliğin kısıtlanması ve kadına yönelik şiddetin yasaklanması yönünde reformlar hayata geçirildi. Bu önlemler toplumsal dönüşüme yönelik daha geniş bir hareketin parçasıydı. Ancak yetkililer bu ilerici değişiklikleri bastırmaya ve hakim ataerkil sistemi sürdürmeye çalıştı. 1850'de, aralarında İran'ın ilk kadın feminist aktivisti Kurrat ul Ayn'ın da bulunduğu çok sayıda kişinin, yükselen Babizm hareketini bastırmak amacıyla idam edilmesiyle önemli bir olay meydana geldi. Bugün bile bu hareketin takipçileri zulüm ve baskıyla karşı karşıya kalmaya devam ediyor. Bir diğer önde gelen aktivist Sadigeh Dowlatabadi, İsfahan'da kadın hakları konusunda önemli ilerlemeler kaydetti. 1918'de "İsfahan Kadın Cemiyeti"ni kurdu ve 1919'da şehrin ilk kadın gazetesi "Kadının Sesi"ni çıkardı. Bu girişimler, kadınların seslerini ifade etmeleri ve hakları için mücadele etmeleri için bir platform sağladı.19. yüzyılda başlayan bu hareketler, 1953'te sosyalist-milliyetçi ittifakın ezilmesi ve Başbakan Musaddık'ın devrilmesiyle önemli gerilemelerle karşı karşıya kaldı. Bu ilerici güçlerin bastırılması, İran'daki muhafazakar ve ataerkil güç yapısını daha da sağlamlaştırdı. (Tulunay 2006:27-34). Daha yakın zamanlarda Farrokhroo Parsa, İran

siyasetinde öncü olarak ortaya çıktı. Muhammed Rıza Şah döneminde (1942-1979) ilk kadın milletvekili ve Kadın Eğitim Bakanı oldu. Parsa, dönemi ve ülkesi için ilerici görüşlere sahipti ve cinsel eğitimin lise müfredatına dahil edilmesini savunuyordu. Trajik bir şekilde, İslam Devrimi'nden sonra uygulanan katı kıyafet kurallarına uymayı reddetmesinin ardından 1980 yılında idam edildi.

Rıza Şah döneminden itibaren kadın hakları milli bir konu olarak ele alınıp; Pehlevi döneminde kadınların özgürleştirilmesi, kamusal hayata aktif katılımları, eğitime erişimleri, çarşaf ve peçe gibi geleneksel kıyafetlerin yasaklanması gibi önemli reformlar uygulandı (Tınas ve Tok, 2024, s. 136-137). 1950'lerden 1979'a kadar "Kadın Kurtuluş Günü" kutlamaları bu değişiklikleri yansıtıyordu, ancak kadınlar hâlâ toplumsal rollerinde sınırlamalarla karşı karşıyaydı. Rıza Şah döneminde Clara Zetkin etkisindeki komünist kadın ve gençlik kollarının hükümet baskısı nedeniyle kapatılmasıyla kadın hareketleri artan bir baskıyla karşı karşıya kaldı. 1939 yılında Ermeni kadınlarına dini eğitim ve dikiş eğitimi vermek amacıyla Ermeni Kadınları Kültür Derneği kuruldu. Muhammed Şah döneminde Yurtsever Kadınlar Derneği'nin kapatılmasının yanı sıra 1943'te Tahran'da İran kuruluşu gibi çeşitli bağımsız kuruluşların oluşumuna da tanık olundu. Bu kuruluşlar cinsiyet eşitliğini teşvik etmeyi amaçlıyor ve çok eşlilik gibi uygulamaların ortadan kaldırılması için çalışıyordu. Kadın hakları mücadelesi, 1957'de İran Kadın Örgütleri Federasyonu'nun kurulmasıyla kadınların oy hakkının savunulmasını da içeriyordu; bu Federasyon daha sonra adını İran Kadınları Yüksek Konseyi ve ardından İran Kadın Örgütü olarak değiştirdi. Bu örgüt 1979 yılına kadar devletten destek almıştır. Ayrıca 1943 yılında TUDEH'in desteklediği İran Kadınları Örgütü kurulmuştur. İran petrolünün millileştirilmesi sırasında İran Demokratik Kadın Örgütü gibi isim değişikliklerine uğrayarak İran'ın ismi kullanılmıştır. İlerici Kadınlar maalesef Musaddık'ın devrilmesinden sonra diğer örgütler gibi kapatılmıştır (Başar 2020:367-371; Tulunay 2006:42-47).

İlhamını Ekim Devrimi'nden ve Marksizm/Leninizm ilkelerinden alan kadın hareketinin gerilemesi, popülerliğinin azalmasıyla aynı zamana denk geldi. Bu düşüş, ülke çapında sosyo-ekonomik krizlerin yaşandığı ve sosyalist ideolojilerin ortaya çıktığı 1970'li yıllarda meydana geldi. Harekete aktif olarak katılan İranlı Sosyalist kadınlar, Batı feminizmi imajını taktiksel bir manevra ve Burjuva Feminizminin basit bir taklidi olarak görüyorlardı. Bu kadınlar, Sosyalist hareketi, Şah'ın medyası tarafından propagandası yapılan ve toplumda sınırlı erişime sahip olan elitist söylemi nedeniyle eleştirdiler. Hareket kendine yer bulmakta zorlandı ve geçmişe bakıldığında, devrim sırasında Şah'a karşı İslamcılarla kurdukları ittifakın tarihteki en büyük hatalardan biri olduğu kabul ediliyor. Sonuç olarak Devrim sonrasında

Sosyalist kadınlar ötekileştirildi ve sesleri bastırıldı. Öte yandan İslamcılar, 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaşanan sosyo-ekonomik kriz ortamında anti-emperyalist söylemlerini kullanarak güçlü bir varlık göstermeyi başardılar. Kadın hakları konusunda Humeyni, kadınların özgürleşmesini açıkça kınadı, bunu İslam'a aykırı bir eylem olarak nitelendirdi ve fuhuşla eşitledi. Bunun sonucunda kadınlar yavaş yavaş Batı'ya ve emperyalizme karşıtlıklarını muhafazakar giyim pratiklerini benimseyerek ifade etmeye başladılar (Tulunay 2006:52-54).

3.5.2. İran'da İslami Feminizm

Her ne kadar İslami feminizm terimi 1990'lı yıllarda tanınmaya başlasa da geçmişi daha eski dönemlere kadar uzanabilmektedir. İslami feminizm, geleneğe sadık kalarak ve Kur'an-ı Kerim ve hadis gibi metinlerden yararlanarak İslami kaynakların kadınlar tarafından ve kadınlar için yeniden okunmasını ve yorumlanmasını ifade eder. Bu feministler İslam toplumunda kadının mevcut durumunu sorguluyorlar. Hiyerarşik bir ebeveyn-çocuk ilişkisini vurgulamadan, İslam'ın aslında kadın haklarını desteklediğini ve cinsiyet eşitliğini desteklediğini iddia ediyorlar. İran'da İslami metinlerin yeniden yorumlanması ve incelenmesi din adamlarının otoritesinde bir bozulmaya neden oldu. Bu nedenle, İran'daki kadın hakları mücadelesinin ağırlıklı olarak İran Kadın Hareketi'nin tarihi boyunca, özellikle de yayıncılık faaliyetleri aracılığıyla ortaya çıktığını kabul etmek çok önemlidir. Örneğin "Kadınlar" dergisi, Rejim'e karşı mücadeleyi yönlendirmek amacıyla Kur'an yorumunda feminist bir bakış açısı benimseyerek Kadın Hareketi'ne yön vermeyi amaçlıyordu. (Başar 2020:4-5).

3.5.3. Beyaz Çarşamba Hareketi

Vida Movahed'in 28 Aralık 2017'de başlattığı kamusal alanlarda başörtüsü zorunluluğuna karşı hareket, yeni bir protesto biçimini gündeme getirdi. Movahed, İran'ın en işlek caddelerinden birinde bir elektrik kutusunun üzerinde durdu ve başörtüsünü çıkarıp bir çubuğun ucuna takarak sallamıştır (Tandoğan, 2021, s. 222). Bu eylem, muhalif Masih Alinejad'ın oluşturduğu bir Facebook grubu aracılığıyla 2014 yılında başlayan Benim Gizli Özgürlüğüm Hareketi'nin devamı niteliğindeydi. 2014 yılındaki hareket, Alinejad'ın çağrısı üzerine kadınların grupta başörtüsüz fotoğraflarını paylaşmasına dayanıyordu. 2017 yılında ise Alinejad'ın savunduğu gibi kadınların her Çarşamba beyaz başörtüsü takarak ya da beyaz giyerek örtünme zorunluluğunu protesto etmesiyle hareket devam etti. Hem erkeklerden hem de muhafazakar kadınlardan destek gören bu hareket ve eylemlere yönelik eleştiriler, rejim destekçilerinin bunların dış güçler tarafından kışkırtıldığı yönündeki iddiaları etrafında yoğunlaştı (Tandoğan 2021:222-225).

3.5.4. Mahsa Amini'nin Ölümü ve Protestolar

İran'daki toplumsal yapı içinde kadınlar hakları ve özgürlükleri için 19. yüzyıldan beri farklı mücadele etmektedir. Devrim sonrasında kadın hareketleri örgütlü kitlesel eylemler yerine bireysel eylemlerin yayılarak farklı kadınların bireysel destek eylemleriyle devam etmesi sürecine girmiştir. Beyaz Çarşamba hareketinden sonra Mahsa Amini'nin ahlak polisi tarafından öldürülmesinin ardından yaşanan gelişmeler ise kitlesel tepki eylemlerine dönüşmüştür. Bu şok edici ölüm, özellikle genç nesiller arasında ülkedeki siyasi ve sosyal kısıtlamalara yönelik hayal kırıklığı ve kırgınlığın ifade edilmesinde bir katalizör görevi gördü. Yediden yetmişe her yaştan insan, ahlak polisinin baskıcı uygulamalarını ve din adamları rejiminin diktatörlük yönetimini kınamak için sokaklara döküldü. Hatta bazı kişiler başörtülerini çıkarıp ateşe vererek olağanüstü bir cesaret sergiledi. Türkiye dahil çok sayıda Batılı ülke bu eylemlere destek gösterdi. Dünyanın çeşitli yerlerinden kadınlar destek için "saçlarını kestiler" ve İranlı kadınların özel hayatlarına müdahale edilmemesi ve özgürlüklerinin tanınması taleplerini dile getirdiler. Bu isyan, 2009'daki Yeşil Hareket ve 2019'daki akaryakıt zamlarına karşı yapılan protestolardan bu yana en kapsayıcı ve ses getiren direniş biçimi olarak değerlendirilebilir.

Bazı çevrelerin bu protestoların İran hükümeti üzerinde çok az etkisi olacağı ve birkaç gün içinde hayatın normale döneceği yönündeki iddialarına rağmen, Mahsa Amini'nin ölümünün kadınların bastırılmış enerji ve mücadele kararlılığını gün yüzüne çıkardığı yadsınamaz. Hayatın her kesiminden ve her yaştan İranlılar, memnuniyetsizliklerini açıkça ifade etmek için korkusuzca sokaklara döküldü ve insan haklarına saygı duyan ve özgürlüğü destekleyen bir rejime yönelik kolektif arzuyu ortaya koydu. Bu yaygın duygu, mevcut rejimin değiştirilmesi gerektiğine inanan, İran toplumunun tamamını kapsayan kadınların ötesine uzanıyor. Rejimin din ve ahlak adına örtünmeyi zorunlu kılan yasaları, bunu diktatörlüğün sembolü olarak gören ve hatta başörtüsüne karşı derin bir küçümseme besleyen İranlı kadınlar tarafından gönülsüzce kabul ediliyor. Din adamları rejimi için ise başörtüsü, tıpkı "Berlin Duvarı" gibi, onları iktidarda tutan önemli bir destek görevi görüyor. Bu desteğin ortadan kalkması halinde rejimin istikrarının bozulacağından korkuyorlar (Aksan & Yılmaz, 2014).

Masha Amini'nin ölümünün ardından başlayan protestolarda "Kadın Yaşam Özgürlük (#Zan_Zendegi_Azadi/ #Woman_Life_Freedom/Jin_Jiyan_Azadi)" sloganları yalnızca İran'da değil dünyanın farklı yerlerindeki kadın hareketlerinin ortak sloganına dönüşmüş; İran'da kadınlar zorunlu hicab uygulamasını protesto etmek için saçlarını kazıtmaya, başörtülerini yakmaya başlamıştır (Tınas ve Tok, 2024, s. 150). Bu örnekler yeni

iletişim teknolojileri ve sosyal medyanın İran'daki toplumsal hareketleri ve sivil itaatsizlik eylemlerini etkilemeden nasıl bir rol oynadığını anlamak için de önemli veriler sunmaktadır.

3.6. İran'da Sivil İtaatsizlik Hareketleri ve Sosyal Medyanın Rolü

Sivil itaatsizlik, haksız gördükleri yasalara veya hükümet politikalarına bilinçli bir şekilde uymama eylemidir. Bu eylemler genellikle barışçıl ve şiddet içermez ve genellikle ifade özgürlüğü ve demokratik haklar için kullanılır. İran'da sivil itaatsizlik, uzun bir siyasi ve toplumsal değişim geçmişine sahiptir. Sivil itaatsizlik, 1979 İran Devrimi'ni tetikleyen önemli bir faktördü ve o zamandan beri rejime karşı muhalefetin önemli bir aracı olmaya devam etti. Halk, siyasi veya sosyal değişimleri teşvik etmek için yasaları kasıtlı olarak çiğnemeden, vicdani inançlarına veya haksız olarak algılanan yasalara karşı barışçıl bir şekilde direnmeyi kullanmıştır.

Sivil itaatsizlik, İran'da günümüzde de kullanılmaktadır. Halk, siyasi baskılara, ekonomik zorluklara ve insan hakları ihlallerine karşı barışçıl bir şekilde direnmek için bu yöntemi kullanmaya devam etmektedir. İran'da sivil itaatsizlik örneği olarak değerlendirilebilecek bazı olaylar şunlardır:

- 1979 Devrimi: Sivil itaatsizlik, İran'daki 1979 Devrimi'nde önemli bir rol oynadı. Ayatollah Humeyni'nin liderliğindeki devrimci hareket, Şah'ın rejimine karşı büyük protestolar ve grevler düzenledi. Bu eylemler, Şah'ın devrilmesine ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açtı.
- 2009 Yeşil Hareket: 2009 yılında, Ahmedinejad'ın yeniden seçilmesine karşı çıkan milyonlarca İranlı sokaklara döküldü. Bu protestolar, barışçıl gösteriler ve sivil itaatsizlik eylemlerini içeriyordu. Yeşil Hareket bastırılmış olsa da, İran'daki siyasi muhalefetin gücünü gösterdi.
- 2017-2018 Protestolar: 2017-2018 yıllarında, İran'da ekonomik zorluklara ve yolsuzluğa karşı büyük protestolar yaşandı. Bu protestolar, barışçıl gösteriler, grevler ve sivil itaatsizlik eylemlerini içeriyordu. Protestocular, hükümetten daha fazla ekonomik adalet ve siyasi özgürlük talep ettiler (Khazaei, & Rezaee, 2019: 17-19).
- 2019 Benzin Fiyatlarına Zam Protestoları: 2019 yılında, hükümet benzin fiyatlarını yükselttiğinde, İran'da büyük protestolar patlak verdi. Bu protestolar, barışçıl gösteriler, grevler ve sivil itaatsizlik eylemlerini içeriyordu. Protestocular, hükümetten fiyat artışlarının geri çekilmesini talep ettiler (Ahmadi, 2020: 225).
- 2022 Hicab Zorunluluğuna Karşı Protestolar: 2022 yılında, Mahsa Amini adında bir kadın, "uygunsuz" şekilde giyindiği için ahlak polisi tarafından gözaltına alındıktan

sonra hayatını kaybetti. Bu olay, İran'da hicab zorunluluğuna karşı büyük protestolara yol açtı. Bu protestolar, barışçıl gösteriler, sivil itaatsizlik eylemleri ve çevrimiçi aktivizmi içeriyordu. Protestocular, hicab zorunluluğunun kaldırılmasını ve kadın haklarının iyileştirilmesini talep ediyorlar (Ahmadi, 2023: 399).

Sivil itaatsizlik, İran'da siyasi ve sosyal değişimi teşvik etmek için önemli bir araç olmaya devam etmektedir. Özgürlükleri kısıtlayan yasalara karşı çıkarak, ama barışçıl yollarla direnerek, İran halkı siyasi baskılara karşı çıkmakta, ekonomik adaleti savunmakta, insan ve kadın haklarının korunmasını talep etmektedir. Sosyal medya, İran'daki sivil itaatsizlik hareketlerinin ortaya çıkışında ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. İran'da siyasi ve sosyal değişim talep eden aktivistler, sosyal medya platformlarını hükümet politikalarına karşı farkındalık yaratmak, organize olmak ve mobilize olmak için kullanmaktadır.

Sosyal medyanın ve iletişim teknolojilerin gelişmesi ile sivil itaatsizlik eylemleri için de yeni bir alan açılmıştır. Sosyal medyanın sivil itaatsizliğe katkıları bilgi paylaşımı, organize olma, harekete geçme ve uluslararası desteğin artırılması yönünde önemlidir. Bu bağlamda İran'da da sosyal medyanın yaygınlaşması benzer yönde katkılar sunabilecektir:

- Bilgi Paylaşımı: Sosyal medya, hükümet tarafından sansürlenen bilgilere erişim sağlayarak ve insan hakları ihlallerini ve siyasi baskıları belgelendirerek farkındalık yaratmaya yardımcı olur.
- Organize Olma: Aktivistler, sosyal medya grupları ve platformları aracılığıyla protestolar, boykotlar ve diğer sivil itaatsizlik eylemlerini planlamak ve koordine etmek için bir araya gelebilirler.
- Mobilizasyon: Sosyal medya, geniş kitleleri harekete geçirmek ve sivil itaatsizlik eylemlerine katılımı teşvik etmek için kullanılabilir.
- Uluslararası Destek: İran'daki sivil itaatsizlik hareketleri, sosyal medya aracılığıyla uluslararası toplumdan destek ve dayanışma sağlayabilir (Gerbau & Enjolras, 2016: 551).

Sosyal medyanın İran'daki sivil itaatsizliğe etkisi, birçok akademik çalışma tarafından incelenmiştir. Bu çalışmalardan içinde Gerbau ve Tehranian'ın 2014 tarihli çalışmaları 2009 yılında İran'da gerçekleşen Yeşil Hareket'te sosyal medyanın rolünü incelemektedir. Araştırmacılar, sosyal medyanın protestoları organize etmek ve mobilize etmek için nasıl kullanıldığını ve uluslararası toplumdan destek almak için nasıl bir araç olduğunu göstermiştir (Gerbau ve Tehranian, 2014: 241). Öte yandan İran'daki işçi hakları hareketleri de sosyal medyanın sağladığı avantajlardan yararlanmaktadır. İşçiler, grevleri ve protestoları organize etmek, deneyimlerini paylaşmak ve kamuoyunun dikkatini çekmek için Facebook, Twitter ve

Telegram gibi platformları kullanmışlardır. Sosyal medya, işçilerin birbirleriyle bağlantı kurmasına ve ortak bir ses oluşturmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, işçilerin taleplerini uluslararası topluma duyurmalarına ve destek almalarına yardımcı olmuştur (Marzouki ve Nardi, 2016: 527). Örneğin 2018 yılında Haft Kelme Grevi'nde sosyal medyanın rolü önemlidir. Haft Kelme madeninde çalışan işçiler, daha iyi çalışma koşulları ve adil ücret talep etmek için greve gittiklerinde, grevi organize etmek ve kamuoyunun dikkatini çekmek için sosyal medya platformlarını kullanmıştır. Yine 2018 yılında kamyon şoförleri, daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları talep etmek için grev yaptıklarında, grevi organize etmek ve kamuoyunun dikkatini çekmek için sosyal medya platformlarından yararlanmıştır (Marzouki ve Nardi, 2016:529).

Haeri'nin 2020 tarihli çalışması ise 2014 yılından itibaren İran kadın hareketi içinde ivme kazanan Beyaz Çarşamba Hareketi'nde sosyal medyanın rolünü incelemiştir. Haeri'ye göre sosyal medya, İran'daki kadın hakları hareketinin gelişmesinde ve yayılmasında kritik bir rol oynamıştır. Kadınlar, fikirlerini paylaşmak, protestoları organize etmek, ayrımcılık ve şiddet olaylarını belgelemek ve uluslararası toplumdan destek almak için sosyal medya platformlarını kullanmışlardır. Bu hareket, kadınların başörtülerini kamusal alanlarda çıkarma özgürlüğünü savunmak için başlatılmıştır. Beyaz çarşamba günleri, kadınlar başörtülerini beyaz kurdelelerle süsleyerek seslerini yükseltmişlerdir. Hareket, sosyal medyada büyük yankı uyandırmış ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmıştır (Haeri, 2020: 751).

İran'daki kadın hareketinin sosyal medya aracılığıyla yaygınlaştırdığı başka kampanyalar da olmuştur. 2015 yılında başlayan "Kızlar Futboluna İzin Verin" kampanyası, İran'da kız çocuklarının ve kadınların futbol oynamasını yasaklayan yasağa karşı mücadele etmeyi amaçlamıştır. Kampanya, sosyal medyada geniş bir destek almış ve yasanın değişmesine katkıda bulunmuştur. Tüm dünyada yayılan #MeToo hareketi de İran'da etkisini göstermiş; 2018 yılından itibaren İran'daki kadınlar cinsel taciz ve suistimal deneyimlerini paylaşmak için #MeToo haştag'ini kullanmaya başlamıştır. Hareket, sosyal medyada büyük bir yankı uyandırmış ve birçok kadının sesini duyurmasına imkan sağlamıştır.

Sosyal medya, İran'daki kadın hakları hareketinin gelişmesinde birçok yönden etkisini göstermiştir. Sosyal medya platformları, kadın hakları ihlalleri hakkında bilgi yaymak ve kamuoyunun farkındalığını artırmak için etkili bir araç haline gelmiştir, kadınların bir araya gelmesine, protestoları organize etmesine ve uluslararası toplumdan destek almasına imkan sağlamıştır. Diğer yandan, kadınların seslerini duyurmalarına, deneyimlerini paylaşmalarına ve birbirlerini güçlendirmelerine yarayacak bir platform sunmuştur ve İran hükümetinin

üzerindeki, kadın hakları ihlalleri konusundaki uluslararası baskıyı artırmaya yardımcı olmuştur (Khazaei ve Rezaee, 2019: 17).

Sosyal medyanın kullanımıyla ilgili bazı zorluklar ve sınırlamalar da mevcuttur. İran hükümeti, internet erişimini ve sosyal medya platformlarını sansür ve gözetim yoluyla sıkı bir şekilde kontrol etmektedir. Bu durum, aktivistlerin faaliyetlerini yürütmesini ve bilgi paylaşmasını zorlaştırabilmektedir. Aktivistler, çevrimiçi taciz ve tehditlere maruz kalabilmektedir. Bu durum, ifade özgürlüğünü ve aktivizmi kısıtlayan etkenler arasındadır. Ayrıca İran'daki tüm kadınlar internete ve sosyal medya platformlarına eşit erişime sahip değildir. Bu durum, hareketin kapsayıcılığını sınırlayabilen bir nedendir. Sosyal medya, İran'daki kadın hakları hareketinin önemli bir aracı haline gelmiştir. Hareketin gelişmesinde ve yayılmasında kritik bir rol oynamış, bilgi paylaşımını kolaylaştırmış, dayanışmayı teşvik etmiş ve uluslararası baskıyı artırmıştır. Ancak, sosyal medyanın kullanımıyla ilgili bazı zorluklar ve sınırlamalar da mevcuttur. Bu zorlukların üstesinden gelinmesi, hareketin daha da güçlenebilmesi ve daha fazla ilerleme kaydedebilmesi için önemlidir (Khazaei ve Rezaee, 2019: 19).

Sosyal medya, İran'daki sivil itaatsizlik hareketlerinin ortaya çıkışında ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Aktivistler, sosyal medya platformlarını hükümet politikalarına karşı farkındalık yaratmak, organize olmak ve mobilize olmak için kullanmaktadır. Sosyal medya, İran'da siyasi ve sosyal değişim için önemli bir araç olmaya devam etmektedir. Sonraki bölüümde kadın hareketlerinin sosyal medyayı nasıl aktif olarak kullandıkları ele alınacaktır.

3.7. İran Kadın Hareketleri ve Sosyal Medya Aktiviteler

İran Devrimi'nin ardından Batı dünyasında İranlı kadın algısı tamamen dönüşüme uğradı. Devrim, aralarında çarşaf giyen kadınların da bulunduğu binlerce kişinin Şah'ı devirme misyonunda erkeklerle birlikte yürüdüğünü gördü. Eş zamanlı olarak İslam Cumhuriyeti'ni öven kadınların görüntüleri de ortalıkta dolaşarak İranlı kadınlara yönelik algıyı daha da değiştirdi. İslam Cumhuriyeti'nin düzenlemelerinin, özellikle de İran'da zorunlu başörtüsü uygulamasının getirilmesi, Batı'nın dikkatini çekti ve İranlı kadınlara yönelik anlayışlarının yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Ancak İran tarihinin daha derinlemesine incelenmesi, ülkedeki kadınlara ilişkin bu varsayımların doğruluktan uzak olduğunu ortaya koyuyor. İranlı kadınlar tarih boyunca sosyal olaylara aktif olarak katılarak pasiflik kavramını ortadan kaldırdılar. Dahası, iki farklı dönemi kapsayan asırlık bir kadın hareketine dahil olarak cinsiyet eşitliğinin savunucusu olmuşlardır. Meşrutiyet Devrimi'nden Pehlevi Şahları

dönemine kadar uzanan ilk dönem, kadın haklarında önemli gelişmelere sahne oldu. İran Devrimi'nden Ahmedinejad dönemine kadar uzanan ikinci dönemde kadın hareketi Sivil Haklar Hareketi çatısı altında devam etti. Bu nedenle İranlı kadınlar uzun süredir toplumsal değişimin ön saflarında yer alıyor, toplumsal normlara meydan okuyor ve eşitlik için mücadele ediyor (Irak, 2022).

Kadınların eğitime ilişkin talepleri Meşrutiyet Devrimi'yle birlikte büyük bir ivme kazandı. 1906'dan 1911'e kadar uzanan bu dönem, İran'da bir anayasanın oluşturulmasına ve bir parlamentonun kurulmasına damgasını vurdu. Aynı zamanda İran halkının Kaçar Şahı'ın yetkilerini kısıtlamaya çalıştığı bir dönemdi. Ekonomik zorluklar 1905'in başlarında çarşı, tüccarlar ve ulema da dahil olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin davayı desteklemek için güçlerini birleştirdiği protestolara yol açtı. On dokuzuncu yüzyılda kadın hareketleri eğitim, iş ve aile hayatı alanlarında önemli zorluklara yol açtı. Bu dönem, özellikle 1980'ların ortalarında, kadınların eğitimi meselesinin kadınların özgürleşmesiyle derinden iç içe geçtiği dikkate değer gelişmelere tanık oldu. Kadın hakları savunucuları, İran'daki cinsiyet eşitsizliğinin çözümünde eğitimi çok önemli bir faktör olarak kabul etti. Kadınlar bu protestolarda erkeklerle birlikte yürüyerek ve aktif olarak şikayetlerini dile getirerek önemli bir rol oynadılar. Hatta değişim için bir araya gelmek üzere evlerinin sınırlarının dışına çıkma cesaretini göstererek geleneğe meydan okudular. Bu eylemlere katılımları sadece teşvik edilmedi, aynı zamanda istenen reformların gerçekleştirilmesi için de gerekliydi. Nihayetinde bu protestolar meyvesini verdi ve gösterilerden yalnızca üç hafta sonra, 5 Ağustos 1906'da ilk Parlamentonun toplanmasına yol açtı (Dokesh, 2021: 354-355).

Kadınların önemli toplumsal olaylara katılımı onların güçlenmesinde ve kadın hareketinin ilerlemesinde dönüştürücü bir etki yarattı. İran'da ilerlemeyi hızlandırmak için, kendi hanelerinden başlayarak kalkınmanın sorumlu ve tutkulu savunucusu olan annelere sahip olmak çok önemliydi. 1911 ile 1917 yılları arasında siyasi baskıların ve siyasi liderlerin sürgün edilmesinin ortasında kadınlar kendi hareketlerinin sorumluluğunu üstlendiler. 1917 Bolşevik Devrimi, kadınların kendi hakları için mücadele etmek üzere dernekler, örgütler ve gazeteler kurmasına radikal bir ortam sağladı; eğitim ve kadın hakları mücadelelerinin ön saflarında yer aldı. Örneğin, 1913 yılında Bayan Maryam Amid Mozayen-ol-Saltaneh, Shokufeh'i (Çiçek) dergisini ve Anjoman Khavatin Irani'yi (İran Kadınlar Derneği) kurdu. Bu dernek, kadınlar arasında İran mallarını, sanayisini, eğitimini, bilimini ve sanatını tanıtmayı amaçlıyordu. Kısa sürede Anjoman Khavatin Irani'nin üye sayısı 5.000 kadına ulaştı ve Shokufeh 1919'a kadar aktif kaldı (Ghaffouri, 2023. 379).

İran'da Pehlevi hanedanının ilk hükümdarı Rıza Şah, ülkede kadınlar açısından önemli bir değişim ve gelişme dönemini başlattı. İlk kez kadınlar, kalkınma ve özgürleşmelerini hedef alan devlet politikalarının merkezi odağı haline geldi. Bu, devletin kadınları güçlendirmenin önemini anladığı ve ortaya çıkan bağımsız kadın hareketini kendi çerçevesine dahil ederek kadınların taleplerinin sorumluluğunu üstlenmelerine izin verdiği bir dönüm noktası oldu. 1935'te Rıza Şah'ın Kadınlar Merkezi'ni kurması, kadın örgütlerini devlet kontrolü altına alarak onlara endişelerini ve isteklerini dile getirebilecekleri bir platform sağladı. İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana kadınlar, bu sert gerçekler karşısında sessiz kalmayı reddederek sürekli olarak protestolarda bulundu, müzakerelerde bulundu ve karşıtlıklarını dile getirdi. Hoşnutsuzluklarını ifade etmenin ve hakları için mücadele etmenin yeni yollarını buldular. 1979'dan 2013'e kadar İran'daki kadın hareketi eğitim, istihdam ve aile temalarına odaklanarak anlamlı bir değişim yaratmaya ve kadınlar için daha eşitlikçi bir toplum yaratmaya çabaladı. Ancak devlet kadın faaliyetleri üzerinde kontrol sahibi oldukça, kadınların daha önceki Batılılaşma çabalarını da kendi merkezileşme politikaları için istismar etti. Bu, devletin kadınların çıkarlarını temsil etmede birincil rolü üstlendiği, devlet feminizmi olarak bilinen şeyin ortaya çıkmasına yol açtı. İkinci dönemde kadın hareketi eğitim, istihdam ve aile yaşamında çeşitli zorluklarla karşılaştı. İran tarihinin dönüm noktası, İran halkının, Şah'ın Amerikan emperyalizmiyle işbirliği olarak algıladığı şeye karşı ayaklandığını gören İslam Devrimi ile geldi. Kadınlar bu devrimde çok sayıda erkekle birlikte yürüyerek önemli bir rol oynadılar. Ancak devrim sırasında başlangıçta kadınları yücelten rejim, onlara verdiği sözleri yerine getiremedi. Kadınlara daha önemli sosyal roller ve eşitlik vermek yerine gerçeğin farklı olduğu ortaya çıktı. (Ghaffouri, 2023: 381).

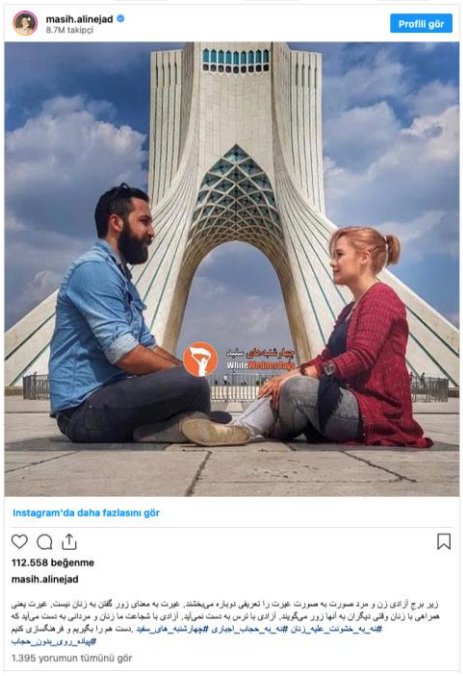
Kadın hareketi, hükümetin baskıyı hafifletmeye ve kadınlara endişelerini dile getirebilecekleri bir platform sağlamaya yönelik tedbirleri uygulamasına yanıt olarak reform döneminde ortaya çıktı ve ivme kazandı. Hükümet, kadınların düşüncelerini basın aracılığıyla ifade edebilmesinde ve özellikle kadın sorunlarına yönelik politikaların uygulanmasında rol oynamış, bu da çok sayıda medya kuruluşunun gelişmesine ve toplumdaki toplumsal cinsiyet farkındalığının artmasına yol açmıştır. STK'ların kurulması kadınları daha da birleştirdi ve toplumdaki varlıklarının arttığına işaret etti. Ancak bu ilerlemelere rağmen reform hareketi kadınlar açısından kayda değer bir ilerleme sağlayamadı. Ahmedinejad'ın başkanlığı sırasında siyasi politikalar kadınların seçimlerini kısıtladı ve mevcut atmosferde de görüldüğü gibi kadın hareketinin büyümesini, gücünü ve dönüşümünü daha da körükledi (Dokesh, 2021: 357).

Karşılaştıkları zorluklara rağmen İranlı kadınlar, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının artan baskısı altında bile değişim arayışında kararlı kaldılar. Aslında bu baskının kadınları bir araya getirdiği, 2006 Aile Koruma Kanunu'nun çok eşliliğe olanak sağlayan ve kadınların 2009 seçimleri için harekete geçmesinde rol oynayan tartışmalı maddelerini eleştirmek için bir araya geldiği iddia edilebilir. Başta 23. madde olmak üzere, bu sıkıntı verici hükümleri değiştirmeye veya kaldırmaya hükümeti zorlama çabaları, yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kadınların taleplerinin pekiştirilmesine yönelik bir girişime yol açtı. İran'daki 2009 Yeşil Hareketi sırasında İranlı kadınların hayatlarında değişiklik yaratma yolculuğu uzun ve zorluydu. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca bu kadınlar, cinsiyet eşitliğini sağlamak için yorulmadan çalıştılar ve bu yolda pek çok deneyim biriktirdiler. Ancak seçim sonuçlarına tepki olarak kitlelerin beklenmedik şekilde taşan öfkesi, kadın hareketini hazırlıksız yakaladı ve sönüp gitmesine neden oldu. Bu hareketin ani ve yoğun doğası oldukça aktif ve katılımcı bir ortam yarattı, ancak sonuçta bu hareket de sönümlendi. Ancak İran'daki kadın hareketinin tamamen susturulamadığını da belirtmekte fayda var. İranlı kadınların dirençli bir geçmişi var ve daha önce de parçalanma anları yaşamışlar. Yeşil Hareket'te kazanılan ivme kaybedilmiş olsa da kadın hareketi canlılığını sürdürüyor. Ancak İran'daki kadınlar artık farklı sınıflardan kadınları sokağa taşıyan kolektif bir hareket yerine, değişim arayışında daha bireysel hareket etme eğiliminde. Ancak bu sefer kadın hareketinin yaklaşımında bazı niteliksel değişiklikler yapması gerekiyordu. Bu, belirli bir adayı desteklememe kararlarını ve Yeşil Hareket içindeki cinsiyet meselelerine daha fazla odaklanmayı içeriyordu. Ne yazık ki bu isteksizlik hareketin giderek ivme kaybetmesine neden oldu. İran'daki kadın hareketi belirli, güvenli ve katı bir liderlik yapısından ziyade taban bağlantılarına dayanıyor. Bu şeffaflığın avantajları olsa da, aynı zamanda deneyimli ve aktif kadın aktivistleri polis ve rejim tarafından hedef alınmaya karşı savunmasız hale getirerek hapsedilmelerine veya sürgüne gönderilmelerine neden oldu. Zulüm korkusu, Yeşil Hareket'te kalan kadın aktivistleri veya katılımcıları sessizliğe itti ve hareketin bir bütün olarak yavaş yavaş sönmesine katkıda bulundu.

Alinejad, Mayıs 2017'de eylem çağrısında bulunarak, İranlı kadınlardan hem zorunlu başörtüsü kuralına uymanın hem de başörtüsüne karşı direnişlerini göstermenin bir yolu olarak her Çarşamba halka açık yerlerde beyaz kıyafet giymelerini istedi. Beyaz Çarşamba hareketi, Alinejad'ın çağrısı bir kez daha örtünme yasağına karşı çıkan kadın ve erkeklerden hızlı ve coşkulu bir yanıt aldı. Kampanyaya destek verenler sosyal medyada kendi başörtülü fotoğraflarını "#BeyazÇarşambalar" etiketiyle paylaştı. Alinejad'ın önderlik ettiği ve çok sayıda İranlı kadın tarafından benimsenen bu eylemler, İran hükümetinin uyguladığı baskıcı kıyafet kurallarına karşı direnişin güçlü sembolleri haline geldi. Bu cesur bireyler, sosyal

medyayı seslerinin duyulacağı bir platform olarak kullanarak toplumsal normlara meydan okuyor ve kişisel özgürlük ve kendilerini ifade etme haklarını savunuyorlar. Alinejad, 2014 yılında Facebook hesabında araba kullanırken başörtüsü olmadan çekilmiş bir fotoğrafını paylaşarak ortalığı karıştırmıştı. Bu eylem, fotoğrafı takipçileriyle paylaşarak "Gizli Özgürlüğüm" kampanyasının başlangıcını ateşledi. Gönderi, özellikle örtünme zorunluluğundan duydukları hayal kırıklığını dile getiren İranlı kadınlardan büyük ilgi gördü. Buna yanıt olarak Alinejad, Facebook üzerinden bir çağrı daha yaparak İranlı kadınları kendi başörtülü fotoğraflarını "Gizli Özgürlüğüm" haştag'i altında yayınlayarak hareketine katılmaya çağırdı. Bu kadınların fotoğraflarını yüklemeleri için "Özgürlüğüm" adında bir Facebook sayfası oluşturdu ve tepkiler çok büyük oldu. Pek çok İranlı kadın, sayfada başörtüsüsüz fotoğraflarını cesurca paylaşarak seçme özgürlüğüne olan arzularını ortaya koydu (Afary & Anderson, 2023 :22). Resim 1'de Alinejad'ın paylaşımlardında bir örnek yer almaktadır.

Resim 1. Masih Alinejad'ın Paylaşımlarına bir örnek

İran kadın hareketi yüz yılı aşkın bir süredir İran'da önemli bir güç olmuştur ve yakın zamanda söneceğine dair bir işaret göstermemektedir. İran vakasını özellikle ilgi çekici kılan şey, otokratik ve teokratik rejimlerin bastırma çabalarına rağmen hareketin İran tarihinin çeşitli bölümleri boyunca varlığını sürdürmesi ve gelişmesidir. 20. yüzyılda kadınların anayasal mücadeleye aktif katılımı, onlar için kalıcı değişiklikleri de beraberinde getirdi. Toplumun kadının yerini göz ardı etmesini engellemekle kalmadı, aynı zamanda kadınların daha fazla ilerleme talep etmesinin de önünü açtı. İlk feministler olarak ortaya çıktıklarında eğitim, kadınları güçlendirmenin temel direklerinden biri haline geldi. Ancak güçlenmedeki

başarılara rağmen burjuva hareketi, bu süreçte kadın hareketini feda ederek odağını anayasa ve parlamentonun kurulmasına kaydırdı. Anayasa sonrası döneme siyasi çalkantılar damgasını vurdu, ancak daha acil konuların gölgesinde kalmak yerine kadınlara eylemlerinin tüm sorumluluğunu üstlenme fırsatı sağladı. Bu sorumluluk, 2000'li yıllarda rejimin baskısına rağmen hala ön plandadır. Bunun göstergesi de kadın hareketlerinin rejimin de sembolü olan hicaba karşı tutumlarında somutlaşmaktadır. Kadınlar görüntünün gücünü sosyal medya hesaplarında paylaştıkları fotoğraflarda kullanarak, mesajlarını daha etkili bir şekilde duyurmaya çalışmıştır (Kazemi, 2022).

3.7.1. İran'da Kadın Hareketleriyle Ilgili Haştagler

İran'da kadın hareketleri, ülkenin dini ve siyasi yapısından dolayı zorlu bir mücadele yürütmektedir. Ancak, sosyal medya haştagleri, bu hareketlerin seslerini duyurma ve farkındalık yaratma yeteneklerini önemli ölçüde artırmıştır. Bu çalışma İran'da kadın hareketlerinin önemli bir aracı olarak sosyal medya haştaglerinin rolünü incelemektedir. Yazarlara göre, sosyal medya haştagleri, İran'da kadınların seslerini duyurma, farkındalık yaratma ve değişim için mücadele etmelerini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Yeni iletişim teknolojileri arasında küresel etkileşimi en çok artıran sosyal medya kullanımının yaygınlaşmadır. Farklı sosyal medya uygulamaları üzerinden, benzer konularda ortak tepkileri dile getirmenin aracı ise hastaglerdir. Farklı haştaglerin İran'da kadın hareketlerine etkisinin çeşitli yönleri incelenmektedir. Bu haştagler aracılığıyla yayılan mesajlar kadınların karşı karşıya olduğu sorunlara dikkat çekmeye, kadınların dayanışmasını güçlendirmeye ve kadınların politik katılımını artırmaya yardımcı olmaktadır.

Sosyal medya haştaglerinin İran'da kadın hareketleri açısından sahip olduğu potansiyel faydaları ve sınırlamaları tartışılmaktadır. Yazarlara göre, sosyal medya haştagleri, kadınların seslerini duyurmak ve farkındalık yaratmak için güçlü bir araçtır. Ancak bu hareketin, gerçek bir değişim yaratmak için geleneksel feminist hareketlerle birlikte çalışması gerektiği vurgulanmaktadır.

3.7.2. Sosyal Medya Haştaglerinin İran'da Kadın Hareketlerine Etkisi

Sosyal medya haştagleri, İran'da kadın hareketlerinin etkisini artırmanın yanı sıra, bu hareketlerin niteliğini de değiştirmiştir. Sosyal medya, kadınların farklı geçmişlerden ve kimliklerden gelmesine ve ortak bir ses oluşturmasına olanak tanımıştır. Bu durum, İran'da kadın hareketlerinin daha kapsayıcı ve katılımcı bir hale gelmesine yardımcı olmuştur.

Örneğin, 2017 yılında İran'da kadınların başörtüsü takma zorunluluğuna karşı düzenlenen protestolar sırasında, #آزادی_زنان ve #رفع_حجاب_اجباری haştagleri oldukça yaygın

olarak kullanılmıştır. Bu haştagler, protestoların daha geniş bir kitleye ulaşmasına ve dikkat çekmesine yardımcı olmuştur.

Sosyal medya haştagleri, İran'da kadın hareketlerinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu haştagler, kadınların seslerini duyurma ve mücadelelerini güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu etki ulusal sınırlarla sınırlı kalmayıp hastegler ve sosyal medya aracılığıyla tüm dünyaya yayılmakta ve dünyanın farklı yerlerinden kadınlara destek mesajları atılabilmektedir. Bu çerçevede diasporadaki İranlılar kadar başka ülkelerde kamuoyu üzerinde etki yaratabilen isimlerin bu hastaglare desteği İranlı kadınların sesinin daha fazla duyulmasına katkı sağlamaktadır. Öte yandan bu ulusötesi yayılım, yönetim tarafından protestoları dış güçlerle ilişkilendirmek ve suçlamak için de kullanılabilmektedir.

3.7.3. Sosyal Medya Haştaglerinin Potansiyel Faydaları ve Sınırlamaları

İran'da kadın hareketleriyle ilgili paylaşım yapılan haştagler, kadınların seslerini duyurmak ve farkındalık yaratmak için önemli bir araçtır. Bu haştagler aracılığıyla, kadınlar karşı karşıya oldukları sorunlara dikkat çekmekte ve değişim için mücadele etmektedirler. (Nosrat Kharazmi ve Ali Abadi, 2024). Ancak bu hareketin, sanal eylemler olması gerçek bir değişim yaratmak için geleneksel feminist hareketlerle ve diğer toplumsal gruplarla birlikte çalışması gerektiği vurgulanmaktadır.

İran'da kadın hareketleriyle ilgili en yaygın kullanılan haştagler şunlardır:

- #آزادی_زنان (Azadi-ye Zanan): Kadınların özgürlüğü
- #حقوق_زنان (Huquq-e Zanan): Kadın hakları
- #برابری_جنسیتی (Baraye-e Baraberi-ye Jinsi): Toplumsal cinsiyet eşitliği
- #رفع_حجاب_اجباری (Raf-e Hicab-e Ejbari): Zorunlu başörtüsü uygulamasının kaldırılması
- #حق_انتخاب_زنان (Haq-e Entekhhab-e Zanan): Kadınların seçme hakkı

Bu haştaglere ek olarak, İran'da kadın hareketleriyle ilgili paylaşım yapılan diğer haştagler arasında şunlar yer almaktadır:

- #قتل_زنان (Qatl-e Zanan): Kadın cinayetleri
- #خشونت_علیه_زنان (Khoshounat Aleyh-e Zanan): Kadına yönelik şiddet
- #طلاق_آسان (Talaq-e Aasan): Kolay boşanma
- #حقوق_دانشجویان_زن (Huquq-e Daneshjooyan-e Zan): Kadın öğrencilerin hakları

Bu haştagler, İran'da kadın hareketlerinin önemli bir parçasıdır. Bu haştagler aracılığıyla, kadınlar karşı karşıya oldukları sorunlara dikkat çekmekte ve değişim için mücadele etmektedirler.

İran'da kadın hareketleriyle ilgili paylaşım yapılan haştaglerin kullanımı, ülkedeki siyasi ve toplumsal koşullara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, 2017 yılında İran'da kadınların başörtüsü takma zorunluluğuna karşı düzenlenen protestolar sırasında, #آزادی_زنان ve #رفع_حجاب_اجباری haştagleri oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Bu haştagler, protestoların daha geniş bir kitleye ulaşmasına ve dikkat çekmesine yardımcı olmuştur.

Sosyal medya haştagleri, kadınların karşı karşıya olduğu sorunlara dikkat çekmeye yardımcı olabilir. Örneğin, #آزادی_زنان haştagi, kadınların özgürlüğü için mücadeleyi temsil etmektedir. Bu haştag, kadınların başörtüsü takma zorunluluğuna karşı mücadelelerini güçlendirmeye yardımcı olmuştur.

Sosyal medya haştagleri, kadınların dayanışmasını güçlendirmeye de yardımcı olabilir. Örneğin, #WhiteWednesdays haştagi, 2017 yılında İran'da kadınların başörtüsü takma zorunluluğuna karşı düzenlenen protestolar sırasında kullanılmıştır. Bu haştag, farklı şehirlerden ve bölgelerden gelen kadınların bir araya gelmesine ve ortak bir ses oluşturmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca hastage yurtdışından da destek mesajları gelmiştir.

Sosyal medya haştagleri, kadınların politik katılımını artırmaya da yardımcı olabilir. Örneğin, #انتخابات_مخالف (Intekhabat-e Mokhalef) haştagi, 2021 yılında İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında kullanılmıştır. Bu haştag, kadınların seçimlere katılmalarını ve muhalefet adaylarını desteklemelerini teşvik etmiştir.

Ancak, sosyal medya haştaglerinin de bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Örneğin, sosyal medya haştagleri, devlet tarafından sansüre tabi olabilir. Örneğin, 2017 yılında İran'da kadınların başörtüsü takma zorunluluğuna karşı düzenlenen protestolar sırasında, #آزادی_زنان haştagi sosyal medyada yasaklanmıştır.

Ayrıca, sosyal medya haştagleri, kadınların kişisel bilgilerinin ifşa edilmesine neden olabilir. Örneğin, 2021 yılında İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında, #انتخابات_مخالف (Intekhabat-e Mokhalef) haştagi kullanılarak kadınların protestolara katılımları teşvik edilmiştir. Ancak, bu haştag kullanılarak kadınların kişisel bilgileri de ifşa edilmiştir. Sosyal medya hastagleri en aktif olarak Mahsa Amini'nin ölümünden ardından kullanılmış, özellikle protestolarda kullanılan "Kadın, Yaşam, Özgürlük" sloganı sosyal medyaya da yansımıştır.

3.7.4. Kadın, Yaşam, Özgürlük Ayaklanması ve Haştaglar

#kadın_yaşam_özgürlük haştagi, 2022 yılında İran'da kadın hakları hareketleri tarafından ortaya atılmıştır. Mahsa Amini'nin Kürt kökenli olması nedeniyle kürtçe kadın, yaşam, özgürlük anlamına gelen #jinjiyanazadi de yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bu

haştagler hem İran'da kadınların karşı karşıya kaldığı baskı ve şiddeti protesto etmek hem de kadınların karşı karşıya olduğu çeşitli sorunları vurgulamak ve değişim için mücadeleyi teşvik etmek için kullanılmaktadır.

#kadın_yaşam_özgürlük haştaginin ilk kullanımı, 2022 yılında İran'da kadınların başörtüsü takma zorunluluğuna karşı düzenlenen protestolarla ilişkilidir. Bu protestolarda, kadınlar, başörtüsü takma zorunluluğunun kaldırılması ve kadınların özgürlüklerinin genişletilmesi için mücadele etmişlerdir. #kadın_yaşam_özgürlük haştagi, kısa sürede İran'da en yaygın kullanılan kadın hakları haştaglerinden biri haline gelmiştir. Bu haştag, genellikle kadınların karşı karşıya olduğu aşağıdaki sorunlara dikkat çekmek için kullanılmaktadır:

Zorunlu başörtüsü uygulaması: İran'da kadınlar, kamusal alanda başörtüsü takmak zorundadır. Bu uygulama, kadınların özgürlüklerini ve yaşam kalitelerini önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

Kadın cinayetleri: İran'da her yıl yüzlerce kadın cinayeti işlenmektedir. Bu cinayetler, genellikle kadına yönelik şiddetin bir sonucudur.

Kadınların seyahat ve çalışma hakları: İran'da kadınlar, erkeklere göre daha az seyahat ve çalışma hakkına sahiptir. Bu durum, kadınların ekonomik ve sosyal özgürlüklerini kısıtlamaktadır.

#kadın_yaşam_özgürlük haştagi, İran'da kadın hakları hareketlerini güçlendirmek için önemli bir araçtır. Bu haştag, kadınların seslerini duyurmalarına ve daha geniş bir kitleye ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, bu haştag, İran'da kadın hakları konusunda farkındalık yaratmaya yardımcı olmaktadır. #kadın_yaşam_özgürlük haştaginin kullanımı, İran'daki siyasi ve toplumsal koşullara göre değişiklik göstermektedir ve İran'da siyasi muhalefetin güç kazanması, #kadın_yaşam_özgürlük haştaginin kullanımında da bir artışa neden olmuştur. 2022 yılı itibariyle, #kadın_yaşam_özgürlük haştagi, Twitter'da 10 milyondan fazla kez kullanılmıştır. Mahsa Amini protestolarında kullanılan en yaygın haştaglerden biriydi. Twitter'da 300 milyondan fazla kez kullanıldı ve Twitter haştag tarihinin rekorunu kırdı. Instagram ve TikTok'ta da milyonlarca kez kullanıldı.

Bu haştag, İran'da kadın hakları mücadelesinin önemli bir sembolüdür. #kadın_yaşam_özgürlük haştaginin kullanımının artması, İran'da kadın hakları mücadelesinin güçlendiğini göstermektedir. Bu haştag, İran'da kadınların, daha fazla özgürlük ve eşitlik için mücadeleye devam edeceklerini göstermektedir.

Statista, İstatistik sağlayan web sitesi tarafından yayınlanan istatistiklere göre, #اجباری_حجاب_بر_مرگ haştagi 100'den fazla ülkede kullanıldı.[31] Bu haştag ayrıca sosyal

[31] https://www.statista.com/statistics/1465713/tweets-retweets-hashtag-mahsa-amini/

medyada farklı dillerde milyonlarca kişi tarafından kullanıldı. Bu haştag, İran ve dünyada zorunlu başörtüsü karşıtı protestoların yayıldığını gösteriyor. Zorunlu başörtüsü, İran'da tartışmalı bir yasadır ve birçok insan İran ve dünyada bunu kadınların haklarını ihlal eden bir yasa olarak görmektedir.

Aşağıda, sosyal medyada #inin kullanımıyla ilgili haştag مرگ_بر حجاب _اجباری[32] istatistikler verilmiştir:

Twitter

- Kullanım sayısı: 275 milyondan fazla
- Twitter haştag tarihinin rekoru
- 100'den fazla ülkeden 27 milyondan fazla kullanıcı bu haştagi kullandı

Instagram

- Kullanım sayısı: 100 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi gönderilerde, hikayelerde ve yorumlarda kullandı

TikTok

- Kullanım sayısı: 50 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi videolarında kullandı

Bu istatistikler, #حجاب_اجباری_مرگ_بر haştaginin küresel bir fenomen olduğunu ve dünya çapında milyonlarca insanın dikkatini çektiğini gösteriyor.

Mahsa Amini ölüm protestolarında kullanılan en yaygın haştaglerden bir diğeri de #نه_به_حجاب_اجباری ("Zorunlu Hicaba Hayır")[33] idi. Twitter'da 100 milyondan fazla kez kullanıldı ve İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri oldu. Instagram ve TikTok'ta da milyonlarca kez kullanıldı.

Yayınlanan istatistiklere göre, #نه_به_حجاب_اجباری haştagi 50'den fazla ülkede kullanıldı.[34] Bu haştag ayrıca sosyal medyada farklı dillerde milyonlarca kişi tarafından kullanıldı.

Aşağıda, sosyal medyada #نه_به_حجاب_اجباری haştaginin kullanımıyla ilgili istatistikler verilmiştir:

Twitter

- Kullanım sayısı: 100 milyondan fazla
- İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri
- 50'den fazla ülkeden 15 milyondan fazla kullanıcı bu haştagi kullandı

Instagram

---

[32] #Zorunlu _başörtüsüne_ölüm

[33] "Başörtüsü Seçme Hakkı" veya " zorunlu örtünmeye karşı" da kullanılabilir ifadelerdir. Ancak "Zorunlu Hicaba Hayır" sloganı daha net ve kampanya adı olarak daha sık tercih edilmektedir.

[34] https://brand24.com/blog/instagram-hashtag-analytics

- Kullanım sayısı: 50 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi gönderilerde, hikayelerde ve yorumlarda kullandı

TikTok

- Kullanım sayısı: 20 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi videolarında kullandı

Bu istatistikler, #نه_به_حجاب_اجباری haştaginin küresel bir fenomen olduğunu ve dünya çapında milyonlarca insanın dikkatini çektiğini gösteriyor.

#نه_به_حجاب_اجباری ve #حجاب_اجباری_مرگ_بر haştagleri her ikisi de İran'daki zorunlu başörtüsü konusuna işaret ediyor. Bununla birlikte, bu iki haştag arasında ince farklılıklar vardır. #حجاب_اجباری_مرگ_بر haştagi daha sert ve radikal bir tona sahiptir. Bu haştag, zorunlu başörtüsüye karşı şiddetli bir protestoyu temsil ediyor ve bu yasanın kaldırılmasını talep ediyor. #نه_به_حجاب_اجباری haştagi daha yumuşak ve ılımlı bir tona sahiptir. Bu haştag, zorunlu başörtüsüne karşıtlığı temsil ediyor, ancak bu yasanın kaldırılmasını özel olarak talep etmiyor.

Bununla birlikte, her iki haştag de İran ve dünyada zorunlu başörtüsü karşıtı protestoların yayıldığını gösteriyor.

#سرکوب_زنان[35] haştag, Mahsa Amini ölüm protestolarında kullanılan en yaygın haştaglerden biriydi. Twitter'da 50 milyondan fazla kez kullanıldı ve İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri oldu. Instagram ve TikTok'ta da milyonlarca kez kullanıldı. #سرکوب_زنان haştagi 40'tan fazla ülkede kullanıldı. Bu haştag ayrıca sosyal medyada farklı dillerde milyonlarca kişi tarafından kullanıldı.[36]

Bu haştag, İran ve dünyada kadınlara yönelik baskıya karşı protestolarının yayıldığını gösteriyor. Kadınlarıa yönelik baskılar İran'da ciddi bir sorundur ve birçok İranlı ve dünyanın farklı yerlerinden insanlar bunu kınamaktadır.

Aşağıda, sosyal medyada #سرکوب_زنان haştaginin kullanımıyla ilgili istatistikler verilmiştir:

Twitter

- Kullanım sayısı: 50 milyondan fazla
- İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri
- 40'tan fazla ülkeden 12 milyondan fazla kullanıcı bu haştagi kullandı

Instagram

- Kullanım sayısı: 30 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi gönderilerde, hikayelerde ve yorumlarda kullandı

[35] #kadınlara_baskı
[36] https://brand24.com/blog/instagram-hashtag-analytics

TikTok

- Kullanım sayısı: 20 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi videolarında kullandı

#حقوق_زنان[37]

Bu haştag de Mahsa Amini ölüm protestolarında kullanılan en yaygın haştaglerden biriydi. Twitter'da 40 milyondan fazla kez kullanıldı ve İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri oldu. Instagram ve TikTok'ta da milyonlarca kez kullanıldı.

#حقوق_زنان haştagi 30'dan fazla ülkede kullanıldı. Bu haştag ayrıca sosyal medyada farklı dillerde milyonlarca kişi tarafından kullanıldı.[38]

Bu haştag, Mahsa Amini ölüm protestolarında kadınların haklarının önemini gösteriyor. Kadın hakları bu protestoların ana odak noktalarından biriydi.

Aşağıda, sosyal medyada #حقوق_زنان haştaginin kullanımıyla ilgili istatistikler verilmiştir:

Twitter

- Kullanım sayısı: 40 milyondan fazla
- İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri
- 30'dan fazla ülkeden 11 milyondan fazla kullanıcı bu haştagi kullandı

Instagram

- Kullanım sayısı: 25 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi gönderilerde, hikayelerde ve yorumlarda kullandı

TikTok

- Kullanım sayısı: 15 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi videolarında kullandı

#جمهوری_اسلامی[39]

Bu haştag de Mahsa Amini ölüm protestolarında kullanılan en yaygın haştaglerden biriydi. Twitter'da 30 milyondan fazla kez kullanıldı ve İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri oldu. Instagram ve TikTok'ta da milyonlarca kez kullanıldı.

#جمهوری_اسلامی haştagi 25'ten fazla ülkede kullanıldı. Bu haştag ayrıca sosyal medyada farklı dillerde milyonlarca kişi tarafından kullanıldı.[40]

---

[37] #kadın_hakları
[38] https://brand24.com/blog/instagram-hashtag-analytics
[39] #İslam_Cumhuriyeti
[40] https://brand24.com/blog/instagram-hashtag-analytics

Bu haştag, İran ve dünyadaki yaygın İslam Cumhuriyeti karşıtı protestoları gösteriyor. Birçok İranlı ve çeşitli uluslardan insanlar, İslam Cumhuriyeti'nin İran'daki kadınları ve diğer azınlık gruplarını baskılamaktan sorumlu olduğuna inanıyor.

Aşağıda, sosyal medyada #جمهوری_اسلامی haştaginin kullanımıyla ilgili istatistikler verilmiştir:

Twitter

- Kullanım sayısı: 30 milyondan fazla
- İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri
- 25'ten fazla ülkeden 9 milyondan fazla kullanıcı bu haştagi kullandı

Instagram

- Kullanım sayısı: 20 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi gönderilerde, hikayelerde ve yorumlarda kullandı

TikTok

- Kullanım sayısı: 10 milyondan fazla
- Milyonlarca kişi bu haştagi videolarında kullandı

#اعتراضات_ایران[41]

Bu haştag, Mahsa Amini ölüm protestolarında kullanılan en yaygın haştaglerden biriydi. Twitter'da 25 milyondan fazla kez kullanıldı ve İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri oldu. Instagram ve TikTok'ta da milyonlarca kez kullanıldı.

#اعتراضات_ایران haştagi 20'den fazla ülkede kullanıldı. [42]

Ayrica bu haştag, İran ve dünyada yaygın İslam Cumhuriyeti karşıtı protestoları gösteriyor. Birçok İranlı ve dünyalı, İslam Cumhuriyeti'nin İran'daki kadınları ve diğer azınlık gruplarını baskılamaktan sorumlu olduğuna inanıyor.

Aşağıda, sosyal medyada #جمهوری_اسلامی haştaginin kullanımıyla ilgili istatistikler verilmiştir:

Twitter

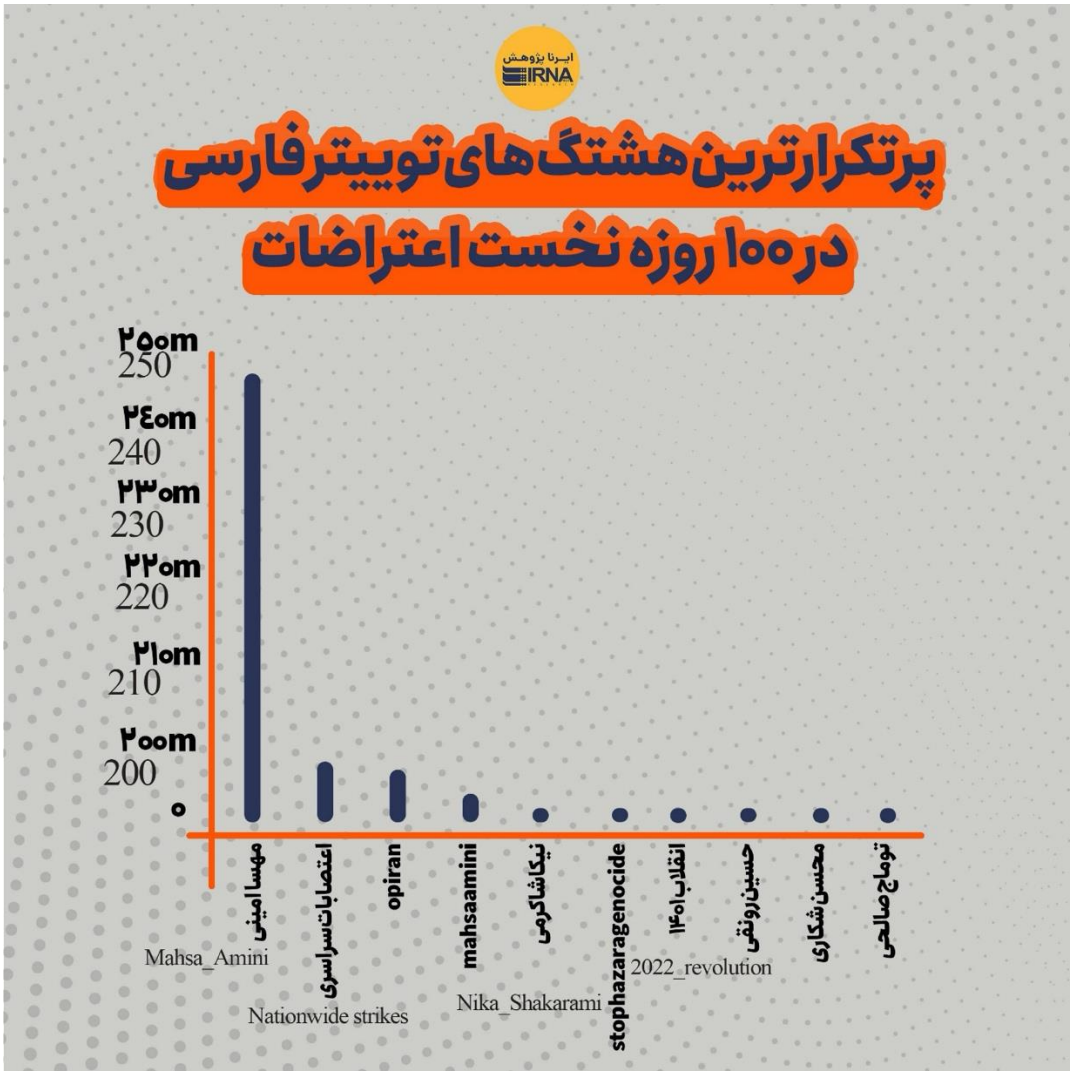
- Kullanım sayısı: 30 milyondan fazla
- İran'da Twitter haştag tarihinin en çok kullanılan haştaglerinden biri
- 25'ten fazla ülkeden 9 milyondan fazla kullanıcı bu haştagi kullandı

Bu istatistikler, #جمهوری_اسلامی haştaginin küresel bir fenomen olduğunu ve dünya çapında milyonlarca insanın dikkatini çektiğini gösteriyor.

[41] #İran_protestoları
[42] https://brand24.com/blog/instagram-hashtag-analytics

Bu haştag, İran ve dünyada yaygın İslam Cumhuriyeti karşıtı protestoları gösteriyor. Birçok İranlı ve dünyalı, İslam Cumhuriyeti'nin İran'daki kadınları ve diğer azınlık gruplarını baskılamaktan sorumlu olduğuna inanıyor.

Aşağıda Şekil 1'de protetoların ilk 100 gününde yapılan paylaşımlarda kullanılan haştaglerin yoğunluğu yer almaktadır. Ardından Resim 2'de bu süreçte atılan tweetlerden örnekler paylaşılmıştır.

Şekil 1. Protestoların ilk 100 gününde en sık kullanılan haştagler[43]

# Haştagler	Twitter	Instagram	Tiktok ve YouTube
#Mahsa_Amini	300,000,000	160,000,000	940,000,000
# kadın_yaşam_özgürlük	110,000,000	86,000,000	36,000,000
#Zorunlu _hicaba_hayır	100,000,000	50,000,000	20,000,000
#kadınlara_baskı	50,000,000	30,000,000	20,000,000
#kadın_hakları	40,000,000	25,000,000	15,000,000
#İran_protestoları	30,000,000	45,000,000	12,000,000
#İslam_Cumhuriyeti	30,000,000	20,000,000	10,000,000

[43] Kaynak: https://www.khabaronline.ir/news/

Tablo 1: Protestoların ilk 100 gününde sosyal medyada en popüler haştag'ler[44]

Resim 2. Protestolar Sırasındaki Paylaşımlardan Örnekler

3.7.5. İran İslam Cumhuriyeti Hükümetinin Protestolara Müdahale İçin Sosyal Medya Kullanımı

2022 İran protestoları, Mahsa Amini'nin ölümüyle tetiklenen önemli bir dönüm noktasıydı. Sosyal medyanın kullanımı, protestocuların harekete geçmesinde ve hükümetin huzursuzluk karşısındaki tepkisinde kritik bir rol oynamıştı. Çalışmanın bu bölümü, İran hükümetinin sosyal medyayı anlatıyı kontrol etmek, muhalefeti bastırmak ve kamu algısını yönetmek amacıyla nasıl kullandığını incelemektedir. Resmi iletişimler, sosyal medya stratejileri ve hem yerel hem de uluslararası izleyiciler üzerindeki etkiler analiz edilerek, otoriter bağlamlarda devlet kontrolü ve dijital aktivizm arasındaki değişen dinamiklere dair yaklaşımlar sunulmaktadır.

2022 İran protestoları, ülkenin yakın tarihindeki önemli bir kırılma anını temsil etmektedir ve hükümet politikalarına ve sosyal adaletsizliklere karşı geniş çaplı memnuniyetsizlik tarafından tetiklenmiştir. Sosyal medyanın bu protestolardaki rolü, hem harekete geçirme aracı olarak hem de hükümet kontrolünün hedefi olarak önemli olmuştur. Bu çalışmada, İran hükümetinin protestolara yanıt olarak sosyal medyayı nasıl kullandığını inceleyerek, bu taktiklerin huzursuzluğun seyrini ve uluslararası yanıtı nasıl etkilediğini analiz etmektedir.

Son yıllarda İran İslam Cumhuriyeti hükümeti, protestoları ve halk muhalefetini bastırmak için sosyal medyayı artan bir şekilde kullanıyor. Hükümetin sosyal medya

[44] https://brand24.com/blog/instagram-hashtag-analytics

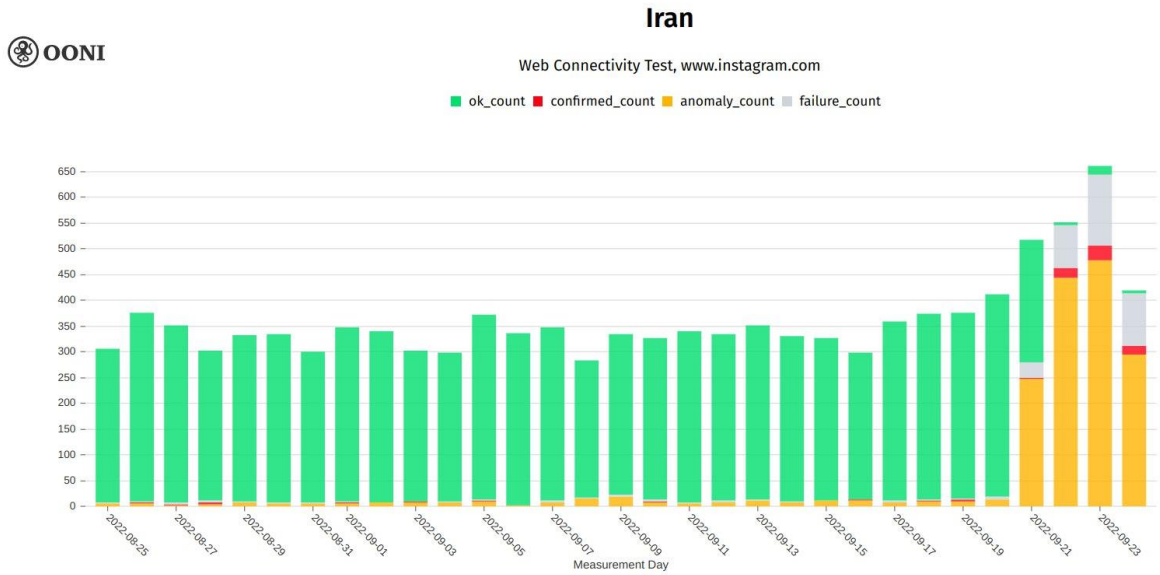
kullanarak sosyal medyaya müdahalesi çeşitli yöntemlerle yapılmaktadır. Eylül 2022'de başlayan Mahsa Amini protestoları hızla genişleyerek reform taleplerine ve özgürlük çağrılarına dönüştü. Hükümetin bu gösterilere tepkisi çok yönlüydü ve hem şiddetli baskı hem de bilgi kontrolü içeriyordu. Instagram, Twitter ve Telegram gibi sosyal medya platformları, protestoların organizasyonunda ve bilgilerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Protestocular, bu platformları gösterileri koordine etmek, gerçek zamanlı güncellemeler paylaşmak ve uluslararası dikkat çekmek amacıyla kullanırken; İran hükümeti de sosyal medyanın muhalefeti güçlendirme gücünü fark ederek bu platformları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır (Aghaei, & Mowlaei, 2022; 22).

İran rejimi protestolar sırasında özellikle bilginin yayılımı kontrol etmek, dezenformasyon yaymak, sansür uygulamak gibi çeşitli stratejiler geliştirmiş, aynı zamanda kendi politik söylemini yaymak için de sosyal medyadan yararlanmıştır. İran hükümetinin protestolar sırasında bilgi akışını kontrol etmek için uyguladığı çeşitli stratejiler şu şekilde özetlenebilir (Hänska-Ahy ve Shapour, 2013; 34):

İnternet Kesintileri ve Kısıtlamalar: Hükümet, protestocular arasındaki iletişimi bozmak ve bilgilerin yayılmasını engellemek amacıyla internet erişimini sık sık kısıtlamış ve kısmi kesintiler uygulamıştır. Bu, internet hızlarını yavaşlatmayı ve büyük sosyal medya platformlarına, özellikle protestocuların kendi aralarında iletişim ve örgütlenme için kullandıklarını, erişimi engellemeyi içermektedir. Tablo 2'de protestolar sırasında Intagram uygulamasına internet erişiminin ne kadar yavaşladığı ve kesintiye uğradığı gösterilmektedir.

Yanıltıcı Bilgi Kampanyaları: Hükümet, devlet destekli sosyal medya hesapları ve botlar kullanarak yanlış bilgi yaymış, propaganda yapmış ve protesto ile ilgili içeriğin güvenilirliğini zedelemeye çalışmıştır. Bu, protestoları yabancıların kışkırtması veya Batı medyasının abarttığı bir olay olarak sunmayı içermektedir.

Gözetim ve Tutuklamalar: Yetkililer, sosyal medya verilerini kullanarak protestocuları izleme ve tanımlama amacıyla, tutuklama ve gözaltılara neden olmuştur. Hükümetin gözetim çabaları, potansiyel göstericiler arasında korku yaratarak katılımı engellemeyi hedeflemiştir.

Tablo 2. Protestolar Sırasında Instagram Erişim Hızı[45]

İran Cumhuriyeti'nde çeşitli alanlarda düzenlenen festivaller ve yarışmalar da hükümet tarafından resmi ideolojisini yaymak, meşruiyetini sağlamlaştırmak ve muhalefeti bastırmak için önemli bir araç olarak görülmektedir. Sanat, edebiyat, bilim ve teknoloji alanlarında açılan yarışmalar ve düzenlenen festivaller hükümetin ideolojisine uygun sanat ve edebiyat eserlerini teşvik etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca hükümet, dini bayramları ve kutlamaları da dini değerleri yaymak ve halkın dindarlığını artırmak için bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu gibi etkinlikler hükümetin ideolojisini yaymak ve meşruiyetini devam ettirmek, kültürel hegemonya aracılığıyla rejimin kültürel değerleri ve normlarını topluma dayatmak, muhalif sesleri susturmak ve muhalefeti zayıtlatmak için araç olarak da kullanılabilmektedir. Hükümetin, ideolojisine uygun olmayan sanat eserlerini ve edebi eserleri sansür ettiği ve bu eserlerin üreticilerine ayrımcılık yaptığı öne sürülmekte; festivallerin ve yarışmaların propaganda aracılığıyla kullanımının, ifade özgürlüğü ve insan hakları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu da belirtilmektedir.

İran yönetiminin geleneksel iletişim araçlarıyla yürütüğü propaganda ve manipülasyon, protestoların yeni iletişim teknolojileriyle etkileşimi sonrasında sosyal medyaya da taşınmıştır. İran hükümetinin, Mahsa Amini'nin ölümünün tetiklediği 2022 protestolarına verdiği tepki, olayların anlatısını kontrol etmek ve seferberlik çabalarını karşılamak için çok yönlü bir yaklaşım içeriyordu. Bu stratejinin önemli bir unsuru, özellikle haştag'lerin stratejik kullanımı yoluyla sosyal medya platformlarından yararlanmaktı. Açık bir diyalog içindeymiş gibi görünürken, hükümet bu dijital araçları propaganda yaymak,

[45] Kaynak: https://ooni.org/post/2022-iran-blocks-social-media-mahsa-amini-protests/

protestocuları itibarsızlaştırmak ve hem içeride hem de dışarıda kamuoyunu manipüle etmek için kullandı. Bu taktik, otoriter rejimlerin giderek artan bir şekilde güçlerini korumak ve muhalefeti bastırmak için sosyal medyayı kullandığı daha geniş bir eğilimi yansıtmaktadır. İran hükümetinin haştag'leri kullandığı önemli bir yol, protestoların kapsamını ve meşruiyetini küçümseyen karşı anlatılarını teşvik etmekti. Devlet destekli haştag'ler genellikle gösterileri yabancı ajanlar veya hoşnutsuz azınlıklar tarafından kışkırtılan izole olaylar olarak tasvir ederek, huzursuzluğu körükleyen gerçek şikayetlerden dikkati dağıtmaktaydı. Aynı zamanda, hükümet yanlısı hesaplar, muhalif sesleri bastırmak ve rejime yönelik sarsılmaz kamu desteği görüntüsü vermek için ulusal birlik ve istikrarı vurgulayan haştag'lerle sosyal medyayı doldurdu. Çevrimiçi söylemin bu manipülasyonu, kafa karışıklığı yaratmayı, protestocular arasında anlaşmazlık ekmeyi ve potansiyel sempatizanları harekete katılmaktan caydırmayı amaçladı.

Ayrıca, hükümet, protestocuları itibarsızlaştırmak ve şeytanlaştırmak için aktif olarak haştag'ler kullandı. Göstericileri şiddet, terörizm veya yabancı etkisiyle ilişkilendiren haştag'ler, hükümet yanlısı hesaplar tarafından yaygın olarak dolaşıma sokuldu ve amaçları meşrulaştırmak ve rejimin sert baskısını haklı çıkarmak için kullanıldı. Bu taktik, protesto hareketine kamu güvenini zedelemeyi ve korku iklimi yaratmayı hedefliyordu, daha fazla katılımı engelliyor ve zaten dahil olanları izole ediyordu. Hükümetin haştag'leri stratejik kullanımı ayrıca yanlış bilgi ve komplo teorileri yaymaya kadar uzandı, suları daha da bulanıklaştırdı ve protestolara ilişkin bağımsız haberciliğin güvenilirliğini baltaladı.

İran hükümetinin 2022 protestoları sırasında sosyal medya ve haştag'leri kullanması, dijital çağda bilgi savaşının gelişen doğasını örnekliyor. Rejim çevrimiçi söylemi manipüle ederek anlatıyı kontrol etmeye, muhalefeti itibarsızlaştırmaya ve iktidarını korumaya çalıştı. Bu süreçte giderek karmaşıklaşan ve tartışmalı hale gelen çevrimiçi ortamda kritik medya okuryazarlığının ve bilginin bağımsız doğrulanmasının önemini daha da artmıştır. İran toplumundaki bu taktiklerin uzun vadeli etkilerini ve çevrimiçi aktivizm ve muhalefetin geleceği için daha geniş etkilerini tam olarak anlamak için daha fazla araştırma kritik öneme sahiptir (Karimi & Garshasbi, 2020).

Devlet medyası ve sosyal medya üzerindeki resmi hesaplar, protestoları ulusal güvenlik için bir tehdit olarak çerçeveleyen ve protestocuları şiddetli veya yabancı destekli olarak tanımlayan içerikler üretmiştir. Bu içerikler hükümet anlatılarının nasıl sistemik şekilde yayıldığını gösteren örnekler arasındadır. Bunun yanında protestocular tarafından yayımlanan anlatıları dengelemek amacıyla hükümet, istikrar ve ulusal birlik temalarını vurgulayan; protestoları geniş çaplı bir hareket yerine küçük bir huzursuzluk olarak sunana karşı anlatılar

da üretmeye çalışmıştır. Resim 2'de hükümeti destekleyen hesaplardan birinden yapılan paylaşım örnek olarak yer almaktadır.

Resim 3. Hükümet Destekli Sosyal Medya Paylaşımı

Uluslararası alanda, İran hükümeti sosyal medyayı global algıları etkilemek amacıyla da kullanmış, eylemlerini haklı çıkarmaya ve yabancı müdahaleleri veya medya önyargılarını eleştirmeye çalışmıştır (Hänska-Ahy, Shapour, 2013; 40). Bunun yanında İran yönetiminin sosyal medya üzerinden kitlelere ulaşabilen ve önemli etki yaratan farklı araçlar kullanabildiği görülmektedir. Bu bölümde bu çeşitli araçlar ele alınacaktır.

3.7.5.1. Sosyal Medya Influencerlarının Rolü

Woolley'e (2022) göre hükümetler sosyal medya influencerlarını dezenformasyon yaymak, troll kampanyaları düzenlemek ve kritik konularda dönemlerde bilginin yayılmasına müdahale etmek amacıyla kullanamaktadır. İran Cumhuriyeti de sosyal medya influencer'larını ideolojisini yaymak, meşruiyetini sağlamlaştırmak ve muhalefeti bastırmak için kullanmaktadır. Hükümet, belirli sayıda takipçiye sahip sosyal medya kullanıcılarını "influencer" olarak belirlemektedir ve bu influencer'lara çeşitli imkanlar sunmaktadır.

Hükümet Influencer'ları farklı araçlarla kullanabilmektedir:

- **Finansal Destek:** Hükümet, influencer'lara para ve diğer maddi imkanlar sunarak onları kendi mesajlarını yaymaya teşvik etmektedir.
- **Eğitim ve Kapasite Geliştirme:** Hükümet, influencer'lara propaganda teknikleri ve sosyal medya kullanımı konusunda eğitim vermektedir.
- **Erişim ve Platformlar:** Hükümet, influencer'lara resmi medya organlarına ve diğer platformlara erişim sağlayarak mesajlarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

Influencer'ların Etkileri de şu şekilde özetlenebilir:

- **Propaganda Yaymak:** Influencer'lar, hükümetin mesajlarını ve propagandasını geniş kitlelere yaymak için önemli bir rol oynamaktadır.
- **Meşruiyet Sağlamak:** Influencer'lar, hükümetin politikalarını ve eylemlerini destekleyerek hükümetin meşruiyetini sağlamaya yardımcı olmaktadır.
- **Muhalefeti Bastırmak:** Influencer'lar, muhalif sesleri susturmak ve muhalefeti zayıflatmak için hükümete yardımcı olmaktadır.

Hükümetin influencer'ları kullanımı bazı eleştirilere maruz kalmaktadır:

- **Propaganda ve Dezenformasyon:** Eleştirmenler, influencer'ların hükümetin propagandasını yaymak ve dezenformasyon üretmek için kullanıldığını savunmaktadır.
- **Manipülasyon ve Sansür:** Influencer'ların, kamuoyunun görüşlerini manipüle etmek ve sansürü uygulamak için kullanıldığı da öne sürülmektedir.
- **İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları:** Hükümetin influencer'ları kullanımı, ifade özgürlüğü ve insan hakları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu da belirtilmelidir.

İran İslam Cumhuriyeti'nde sosyal medya influencer'larının kullanımı, birçok açıdan önemli gelişmelere işaret etmektedir. Influencer'lar, hükümetin mesajlarını geniş kitlelere ulaştırmada ve kamuoyunun görüşlerini etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, hükümetin influencer'ları kullanımıyla ilgili bazı endişeler de mevcuttur. Bu endişelerin giderilmesi ve influencer'ların etik ve şeffaf bir şekilde kullanılması için gerekli adımların atılması gerekmektedir.

3.7.5.2. Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Kullanımı

İran İslam Cumhuriyeti, dini temelli bir yönetim yapısına sahip olsa da 1990 sonrası hızlanan teknolojik gelişmelere yatırım yapmaktan da geri durmamıştır. İran, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerine yatırım yapan ve bu teknolojileri çeşitli alanlarda kullanan ülkelerden biridir. Hükümet, VR ve AR'yi ideolojisini yaymak, tarihi ve dini hikayeleri sunmak ve eğitim ve propagandayı geliştirmek için kullanmaktadır. Bu araçlar farklı kullanım alanlarına sahiptir. Hükümet, VR ve AR'yi okullarda ve üniversitelerde eğitim müfredatını geliştirmek için kullanmaktadır. VR ve AR, öğrencilere tarihi olayları deneyimleme, karmaşık kavramları görselleştirme ve sanal laboratuvarlarda deneyler yapma imkanı sunmaktadır.

Bunun yanında hükümet, VR ve AR'yi ideolojisini yaymak ve propagandasını geliştirmek için kullanmaktadır. VR ve AR, devrim ve savaş gibi konularda özellikle eğitim programlarıyla entegre şekilde hükümetin bakış açısını sunmak için kullanılmaktadır. Hükümet, VR ve AR'yi eğlence sektöründe de kullanmaktadır. VR ve AR oyunları ve deneyimleri, kullanıcıların yeni ve sürükleyici deneyimler yaşamasına imkan sunmaktadır. Bu süreçte kullanıcılar eğlenirken, geri planda çeşitli propaganda unsurlarına da maruz kalabilmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti'nde VR ve AR teknolojilerinin kullanımı, birçok açıdan önemli gelişmelere işaret etmektedir. Bu teknolojiler, eğitim, propaganda, tarih ve din gibi alanlarda yeni imkanlar sunmaktadır. Ancak, hükümetin VR ve AR'yi propagandasını yaymak ve ideolojisini empoze etmek için kullandığını yönünde eleştirileri ve endişeleri de artırmaktadır Özellikle bu teknolojilere erişimdeki eşitsizlikler yanında kullanıcıların kişisel verilerinin güvenliğiyle ilgili endişeler de önemlidir. Bu endişelerin giderilmesi ve VR ve AR'nin etik ve şeffaf bir şekilde kullanılması için gerekli adımların atılması gerekmektedir.

3.7.5.3. Eğitim ve Propaganda

İran İslam Cumhuriyeti, iç ve dış kamuoyunu etkilemek için propagandaya yoğun bir şekilde başvuran bir devlettir. Propaganda, ideolojisini yaymak, meşruiyetini sağlamlaştırmak ve muhalefeti bastırmak için önemli bir araç olarak görülmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin propaganda teknikleri arasında şunlar yer alır:

Dezenformasyon ve Yanlış Bilgi: Hükümet, resmi medya organları ve sosyal medya aracılığıyla dezenformasyon ve yanlış bilgi yaymaktadır. Bu, gerçekleri çarpıtmak, söylentiler yaymak ve muhalefeti karalamak için yapılmaktadır.

Nefret Söylemi: Hükümet, muhalif gruplara, etnik azınlıklara ve diğer hedef gruplara karşı nefret söylemi kullanmaktadır. Bu, şiddeti kışkırtmak ve ayrımcılığı teşvik etmek için yapılmaktadır.

Sansür: Hükümet, basın ve interneti sansürleyerek bilgi akışını kontrol etmektedir. Bu, muhalif sesleri susturmak ve hükümetin eleştirisini engellemek için yapılmaktadır.

Gösteriş ve Propaganda: Hükümet, güçlü bir devlet imajı oluşturmak için askeri geçit törenleri ve diğer gösterişli etkinlikler düzenlemektedir. Bu, iç kamuoyunun moralini yükseltmek ve dışarıya güç gösterisi yapmak için yapılmaktadır.

Kültürel Diplomasi: Hükümet, ideolojisini yaymak ve etkisini genişletmek için kültürel diplomasi araçlarını kullanmaktadır. Bu, film festivalleri, sanat sergileri ve diğer kültürel etkinlikler aracılığıyla yapılmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti propaganda aracılığıyla ideolojisini yaymak, ideolojinin toplum tarafından içselleştirilmesini sağlamak, meşruiyetini sağlamlaştırmak, istikrarını korumak, muhalif sesleri susturmak ve muhalefeti bastırmak, dış politikasını ve bölgesel nüfuzunu desteklemek istemektedir. Buna karşın bu faaliyetler toplumda kutuplaşmaya ve gerginliğe neden olmakta, bilgi kirliliği ve dezenformasyona yol açmakta, eleştirel düşüncenin zayıflamasını ve rejime körü körüne bağlılığı desteklemekte, nefret söylemi ve şiddeti kışkırtarak insan hakları ihlallerini artırmaktadır.

İran Cumhuriyeti'nin propaganda kullanımı, insan hakları savunucuları, gazeteciler ve sivil toplum kuruluşları tarafından eleştirilmektedir. Propaganda, ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü ve toplanma özgürlüğünü ihlal ettiği için kınanmaktadır. Rejimin propaganda kullanımı, iç kamuoyu kadar dış kamuoyunun üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Uluslararası toplumda, İran İslam Cumhuriyeti'nin meşruiyetini sağlamak, özellikle toplumsal hareket ve protestoların uluslararası yansımalarını kötülemek, İran yönetimini ılımlı şekilde yansıtmak amacıyla da propaganda araçlarını ve sosyal medyayı kullanmaktadır.

3.7.5.4. “Kamuoyunun Düşüncelerini Düzeltme" Projeleri

İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin "Kamuoyunun Düşüncelerini Düzeltme" projeleri, ideolojisini yaymak ve kamuoyunun görüşlerini kontrol etmek için sistematik bir çabayı temsil etmektedir. Bu projeler, ifade özgürlüğü ve düşünce çeşitliliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Hükümetin bu projeleri, ifade özgürlüğünü ve düşünce çeşitliliğini kısıtladığı için eleştirilmektedir. Bu projelerin, propaganda ve dezenformasyon yaymak için kullanıldığı da öne sürülmektedir. Ayrıca, hükümetin bu projeler için harcadığı kaynakların, ülkenin diğer önemli sorunları için kullanılabileceği de belirtilmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin protestoları bastırmak için sosyal medyayı kullanması, insan hakları ve ifade özgürlüğünün açık bir ihlalidir. Bu eylemler, insanların bilgiye erişim, ifade özgürlüğü ve barışçıl toplanma haklarını ihlal etmektedir.

3.7.5.5. Yerel ve Uluslararası Algı Üzerindeki Etkiler

Hükümetin sosyal medya stratejileri, yerel algıları önemli ölçüde etkilemiştir. Hükümetin anlatıyı kontrol etme çabaları, karşıt bilgi ortamları yaratmış ve muhalefet seslerinin çoğu zaman devlet propagandasının arkasında kalmasına neden olmuştur. Bu kutuplaşma, protestocular arasında birleşik bir hareket oluşturmayı zorlaştırmıştır. Hükümetin

çabalarına rağmen, birçok İranlı sosyal medyayı hala muhalefeti ifade etme ve bilgi paylaşma aracı olarak kullanmıştır. Bu direniş, dijital iletişim üzerindeki devlet kontrolünün sınırlamalarını ortaya koymuştur.

İran hükümetinin sosyal medya faaliyetleri, protestoların global algısı üzerinde de etkilidir. Hükümetin yanıltıcı bilgi kampanyaları ve uluslararası anlatıları kontrol etme çabaları, global medyanın protestoları nasıl ele aldığını etkilemiştir. Bazı raporlar, devlet kaynaklarının sağladığı bilgilerle eğilmişken, diğerleri bilgi doğrulama zorluklarını vurgulamıştır. Bunun yanında uluslararası topluluğun protestolara tepkisi, sosyal medyada mevcut olan bilgilere göre şekillenmiştir. Hükümetler ve kuruluşlar, hem protestocuların hem de İran hükümetinin paylaştığı içeriklere yanıt vererek diplomatik ilişkiler ve eylem çağrılarını etkilemiştir.

Bir diğer değişiklik, ulusal birlik ve istikrara artan odaklanmadır. Yaygın muhalefetle karşı karşıya kalan hükümet, ulusal birliğin önemi ve yabancı müdahalenin tehlikeleri hakkında söylemini yoğunlaştırmıştır. Bu anlatı, protestoları ulusal güvenliğe yönelik tehditler olarak göstererek ve rejimi dış düşmanlara karşı desteklemeye çağırmak suretiyle protestoları meşruiyetsizleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu yaklaşım aynı zamanda iç bölünme potansiyeli ve hükümetin kontrolünün kırılganlığını da kabul ettiğini göstermektedir (Mahdavi, 2011).

Son olarak, İran hükümetinin 2022 protestolarında sosyal medyayı kullanma şekli, dijital çağda bilgi kontrolünün karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Hükümet, muhalefeti yönetmek ve bastırmak amacıyla çeşitli stratejiler uygulasa da protestocuların sosyal medyayı direniş amacıyla kullanmaları, devlet kontrolünün sınırlamalarını ortaya koymuştur. Dijital aktivizm ve devlet kontrolü arasındaki etkileşim, otoriter bağlamlarda siyasi protestoların evrilen doğasını ve sosyal medyanın toplumsal hareketlere yönelik hem yerel hem de uluslararası yanıtları şekillendirmedeki kritik rolünü vurgulamaktadır.

SONUÇ

Küreselleşme süreci siyasetten ekonomiye, kültürden teknolojiye her alanda kapsamlı dönüşümler yaratmıştır. Küreselleşme destekçileri kadar küreselleşmeyi eleştiren ve ona tamamen karşı çıkan görüşler de mevcuttur. Fakat üzerinde uzlaşılabilecek nokta küreselleşmenin daha önce görülmemiş teknolojik yenilikleri ve iletişim imkanları çeşitlendirecek araçları beraberinde getirmesidir. Bu tez çalışması, küreselleşme sürecine yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal hareketler ve devlet ilişkisine etkisine odaklanmıştır. Bu çerçevede özellikle yeni toplumsal hareketler yaklaşımının küreselleşme süreciyle nasıl dönüştüğüne, yeni teknolojilerin ve iletişim imkanlarının toplumsal hareketlerin taleplerini dile getirmeleri, eylem repertuarlarını çeşitlendirmeleri ve katılımcı profillerini çeşitlendirmelerinde nasıl rol oynadığı, dijital aktivizmin nasıl geliştiği ele alınmıştır.

Dijital çağın getirdiği yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, 21. yüzyıl toplumlarının dokusunu yeniden örerek siyasi katılımın paradigmalarını kökten değiştirmiştir. Bu teknolojik dönüşüm, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi de dönüştürerek yeni dinamikler ortaya çıkarmıştır. Özellikle 2000'li yıllarla yaygınlaşan sosyal medya platformları yeni vatandaşlık şekilleri getirirken, devlet-vatandaş ilişkilerini de dönüştürmüştür. Bu bağlamda, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve sosyal medya araçlarının devlet-toplum ilişkilerine etkilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bilgi ve Farkındalık Artışı: Yeni teknolojiler, bireylerin siyasi ve sosyal meseleler hakkında bilgi edinme ve farkındalıklarını artırma kapasitelerini önemli ölçüde güçlendirmektedir. Sosyal medya platformları, haberlerin ve bilgilerin hızlı ve geniş kitlelere yayılmasını sağlayarak, bireylerin daha bilinçli kararlar almalarına ve toplumsal hareketlere katılımlarını teşvik etmektedir.

Mobilizasyon ve Koordinasyon: Sosyal medya, aktivistlerin ve vatandaşların eylemlerini planlamak ve koordine etmek için etkili bir araç haline gelmiştir. Protestolar, kampanyalar ve diğer toplumsal hareketler, bu platformlar üzerinden kolaylıkla organize edilebilmektedir. Bu durum, toplumsal hareketlerin daha hızlı, daha geniş kapsamlı ve daha etkili olmasına olanak tanımaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Güçlenmesi: Sivil toplum kuruluşları, sosyal medya sayesinde daha geniş kitlelere ulaşarak, savundukları konular hakkında farkındalık yaratma ve destek toplama imkanına sahip olmuşlardır. Bu durum, sivil toplumun siyasi ve sosyal

hayattaki etkinliğini artırarak, demokratik süreçlere daha fazla katkı sağlamasına olanak tanımaktadır.

Devlet Kontrol ve Gözetim Artışı: Öte yandan, yeni teknolojiler, devletlerin vatandaşları üzerindeki kontrolünü güçlendirmek için de kullanılabilmektedir. Sosyal medya platformları, devletler tarafından muhalifleri izlemek, sansür uygulamak ve bilgi akışını manipüle etmek için bir araç olarak kullanılabilmektedir. Bu durum, siyasi katılımı sınırlayarak, toplumsal hareketlerin bastırılmasına neden olabilmektedir.

Tüm bu etkenler bu tez çalışması içinde İran örneği üzerinden değerlendirilmiştir. Toplumsal hareket yaklaşımları temelde demokratik ülkelerde gerçekleşen protesto ve eylemlere odaklanmaktadır. İran gibi geçen yüzyıldan beri baskıcı rejimlerle yönetilen bir ülkede toplumsal hareket dinamiklerini ve 21. yüzyılın değişen koşullarında devletin toplumsal hareketlere yaklaşımının incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çerçevede tezde İran'daki toplumsal hareketlerin tarihselliği ve özellikle de kadın hareketinin gelişimi incelenmiştir. Kadın hareketleri içinde 2022'de başlayan Mahsa Amini protestoları ise yeni iletişim teknolojilerinin özellikle sosyal medyanın kullanımının nasıl yaygınlaştığını görmek açısından örnek olarak seçilmiştir. Bu bağlamda protestocuların yanı sıra devletin de sosyal medya araçlarını nasıl ne amaçla kullandığı incelenmiştir. İran'daki protestolar, özellikle 2009 Yeşil Hareketi ve 2022 Mahsa Amini protestoları gibi son yıllarda gerçekleşenler, İran hükümetinin siyasi söylemini önemli ölçüde etkilemiş, ancak bu, genellikle incelikli ve dolaylı bir şekilde olmuştur. Rejim, iktidar üzerinde sağlam bir tutuşu sürdürürken ve sık sık baskıya başvurmasına rağmen, bu hareketler hükümeti bazı toplumsal endişe ve şikayetleri en azından söylemsel olarak kabul etmeye ve ele almaya zorlamıştır. Protestolar ayrıca hükümetin geleneksel propaganda ve kontrol mekanizmalarının sosyal medya tarafından yükseltilen yaygın muhalefet karşısındaki sınırlamalarını da vurgulamıştır.

19. yüzyıldan itibaren İran'da siyasal ve toplumsal değişim yönünde farklı görüşler ortaya atılmış ve bu çerçevede ülkedeki toplumsal hareketlilik içinde etkili rol oynayacak kesimler belirginleşmiştir. Bu bağlamda çarşı ve esnaf, tüccarlar, din adamları ve entellektüel kesimler hem toplumdaki farklı eğilimleri temsil etmekte hem de toplumsal hareketliliğin belirleyici aktörleri konumuna gelmektedir. Bu kesimlerin yanında kadınlar da 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren hem İran'ın modernleşmesi hem de kadın hak ve özgürlüklerinin savunulması ve iyileştirilmesi yönünde, tüm siyasal baskılara karşın mücadele etmeye devam etmektedir. Şah rejiminin devrilmesinde farklı muhalif kesimlerle işbirliği yapan dini otoriteler, Devrim sonrasında bu işbirliğini bitirmiş ve muhalif kesimlere yönelik baskı ve

şiddeti artırmıştır. Bu süreçte İran, özellikle amabargonun da etkisiyle küreselleşme sürecindeki değişimden izole kalmış; yine de bu değişimin tamamen dışında da kalamamıştır. Özellikle teknolojik ilerleme ve değişim İran'da da yansımasını bulmuştur. Bu yansıma özellikle toplumsal hareketlilikte yeni bir dönemi başlatmıştır.

İran'daki toplumsal hareketlilik içindeki 2000'li yıllardan itibaren önemli bir değişim, ekonomik kaygılara daha fazla önem verilmesidir. Protestolar genellikle işsizlik, enflasyon ve yolsuzluk gibi ekonomik zorluklardan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, hükümet bu sorunları hafifletmek için reformlar ve yardım vaat ederek ekonomik adalet konusundaki söylemini artırmıştır. Bu önlemlerin etkinliği tartışılırken, söylemdeki değişim, kamuoyu hoşnutsuzluğunu körükleyen ekonomik faktörlerin öneminin kabul edildiğini göstermektedir. Yeşil Hareket, 2017-18 protestoları, 2019 eylemleri ekonomik sıkıntıların yönetime tepkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu hareketler sırasında da protestocular tepkilerini dile getirmek ve seslerini uluslararası alanda da duyurmak için sosyal medya kullanmaya başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi, yönetimin protestolar sırasında internet kesintilerine gitmesidir. 2000'li yıllardaki değişim kadın hareketlerini de etkilemiş, özellikle rejimin kadınlar üzerindeki baskısının sembolü olan hicab uygulamalarına karşı başlayan bireysel protestolar yavaş yavaş kitleselleşmeye başlamıştır. Bu kitleselleşmenin en net örneği ise tüm ülkeye ve dünyaya yayılan Mahsa Amini protestolarıdır. Masha Amini protestoları, toplumsal hareketlerde yeni iletişim teknolojilerini özelliklede sosyal medya kullanımının İran'da ne kadar aktif olduğunu gösteren de bir örnek olmuştur. Protesto sırasında kullanılan ve mesajların yayılmasını kolaylaştıran hastaglar hem İran'da hem İran dışında milyonlarca kişi tarafından kullanılmış ve paylaşılmıştır. Hastagler protestolara uluslararası desteğin de yaygınlaşmasında doğrudan rol oynamıştır.

Sosyal medya, İran'da toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde yeni bir dönem başlatmıştır. Özellikle kadın hakları savunucuları, sosyal medya platformlarını örgütlenme, farkındalık yaratma ve eylem çağrısı yapma gibi çeşitli amaçlarla kullanarak önemli bir siyasal güç haline gelmişlerdir. "Seçme Hakkım Var" ve "Beyaz Çarşambalar" gibi kampanyalar, sosyal medyanın İran'daki toplumsal hareketlere olan etkisinin en çarpıcı örneklerindendir. Bu kampanyalar, zorunlu başörtüsü gibi toplumsal cinsiyete dayalı kısıtlamalara karşı mücadelede kadınların dayanışmasını güçlendirmiş ve uluslararası kamuoyunun dikkatini İran'daki kadın hakları ihlallerine çekmiştir. Ayrıca, #MeToo hareketinin İran'a ulaşmasıyla birlikte, cinsel taciz ve şiddet gibi konular gündemde daha fazla yer bulmuş ve kadınların seslerini duyurmalarına olanak sağlamıştır. Bu durum, İran'da

toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin yeni bir boyut kazandığını ve sosyal medyanın bu mücadelede kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

İran'da kadın hakları savunucuları, siber alanda faaliyet gösterirken ciddi engellerle de karşılaşabilmektedir. Devlet, çevrimiçi içeriği sıkı bir şekilde denetleyerek, kadın aktivistlerin sanal ortamdaki eylemlerini kısıtlamaya yönelik politikalar uygulamaktadır. Bu durum, devletin kullanıcı verilerin ulaşması ve kadın aktivistlerin tutuklanması, taciz edilmesi ve hatta fiziksel şiddete maruz kalma riskini de artırıyor. Özellikle devletin de sosyal medyayı karşı propaganda aracı olarak kullanması, dezenformasyon yayması, siber zorbalık, tehditler, hakaretler ve trol saldırıları gibi dijital şiddet yöntemleri, kadın aktivistlerin ifade özgürlüğünü kısıtlayarak, siyasi katılımlarını engellemeye yönelik sistematik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Protestoları organize etmek ve belgelemek için sosyal medyanın yaygın kullanımı, hükümetin bilgi yayılımı üzerindeki geleneksel kontrolünü zorlamıştır. Dolayısıyla hükümeti de dijital alanla meşgul olmaya zorlamıştır. Buna karşılık, rejim, protesto anlatılarını karşılamak ve kendi propagandasını teşvik etmek için çevrimiçi varlığını artırmıştır. Bu katılım, genellikle beceriksiz ve ağır elli olsa da, kamuoyunu şekillendirmede ve muhalefeti mobilize etmede dijital alemin öneminin kabul edildiğini yansıtmaktadır. İran'daki internet erişimindeki eşitsizlik ve dijital okuryazarlık düzeyindeki farklılıklar, kırsal bölgelerdeki ve düşük eğitim düzeyindeki kadınların dijital haklarından mahrum kalmalarına neden olarak, siber alandaki cinsiyet eşitsizliğini derinleştiriyor. Bu olumsuz koşullara rağmen, bazı kadın aktivistler sosyal medyayı, haklarını savunmak ve toplumsal farkındalık yaratmak için güçlü bir araç olarak kullanmaya devam ediyorlar. Özellikle resimlerle yapılan paylaşımlar, kadınların tepkisini somutlaştıran eylemler olarak ön plana çıkıyor.

Sonuç olarak bu tez çalışması baskıcı bir yönetim altında dahi yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşıp toplumsal hareketlerin kullandığı etkili araçlardan birine dönüşebildiğini göstermektedir. Kürselleşmenin siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerinin dışında kalmayı tercih eden ya da buna zorlanan yönetim yapılarında dahi teknolojik değişim özellikle de yeni iletişim teknolojileri toplumun farklı kesimleri tarafından benimsenmekte ve dünyayla bağ kurmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu durum aynı zamanda farklı kesimlerin özgürlük yönündeki taleplerini de iletmeleri için yeni bir araç sağlamaktadır. İran’daki kadın hareketi yeni iletişim teknolojilerini ve özellikle sosyal medyayı kullanarak protesto biçimlerine ve kitlesel hareketliliğe yeni katkılar sağlamaktadır. Kadınlar taleplerini ve özgürlük isteklerini dünyaya yayarken, yönetim de sosyal medyayı karşı propaganda, dezenformasyon ve baskı aracı olarak kullanarak rejimi sürdürmeye çalışmaktadır. İlerleyen

teknoloji, yaygınlaşan iletişim araçları ve hızlanan iletişim toplumsal hareketlere önemli katkılar sağlarken, İran örneğinde görüldüğü gibi baskıcı rejimlerin toplumsal hareketlerin yükselen tepkilerine karşı talepleri yerine getirmede direnebilmektedir. Yönetimin toplumsal taleplere kulaklarını kapayabilmesini sağlayan kurdukları otoriter yapının yaygınlığı ve toplum üzerinde uyguladıkları baskı ve şiddetin dozunun yüksekliğiyle bağlantılıdır. Tüm bunlara karşın toplumun özellikle de toplumun en çok baskılanan kesimlerinden olan kadınların korkmadan seslerini yükseltmeleri ve tepkilerini ortaya koymaları, protestolara desteğin toplumun farklı kesimlerine yayılması hala değişim yönünde canlı bir damarın olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abadi, H. (2005). İran Sosyolojisi. Tahran: Ney Yayıncılık.

Abbasi, M. (1980). İran'ın YeniTarihi, Tahran, Ney Yayınları.

Abrahamian, E. (1988). A History of Modern Iran. Cambridge University Press.

Ademiyet, F. (2018). Reghi'nin Ruhsatına İsyan. Payam Yayınları, Tahran.

Ademiyet, Fereydoon. (1961). Düşünce özgürlüğü ve anayasal devrimi. Tehran, Sobhan.

Afary, J., & Anderson, K. B. (2023). Woman, life, freedom: The origins of the uprising in Iran. Dissent, 70(1), 82-98.

AFP (2017). Iran blocks internet, may shut down Telegram app as protests spread. The Times of Israel. https://www.timesofisrael.com/iran-blocks-internet-may-shut-down-telegram-app-as-protests-spread

Aghaei, A. & Mowlaei, M. (2022). Government-Controlled Mass Media as an Obstacle to Health Policy Making: The Case of Iran. International Journal of Social Determinants of Health and Health Services. https://doi.org/10.1177/27551938221143640

Ahmadi, N. (2020). The 2019 Iranian Protests: A Social Media Analysis. Journal of Communication Inquiry, 44(2), 222-243.

Ahmadi, N. (2023). The 2022 Hicab Protests in Iran: A Social Media Analysis of Gendered Resistance and Collective Action. Journal of Communication Inquiry, 45(3), 394-416.

Ahmedi, H. (2014). Çağdaş İran'da İran kimliği ve ulusal uyum. Stratejik Çalışmalar Üç Aylık Bülten, 17(66), 23-44.

Aksan, A. (2006). Sembolik Etkileşimci Yaklaşımla Kimlik Oluşumu: Türkiye'de Kürt Kimliği Örneği. İletişim Yayınları, İstanbul.

Aksan, A., & Erol, R. (2010). Sembolik Etkileşimci Yaklaşımla Cinsiyet Kimliği Oluşumu: Türkiye'de Kadın Kimliği Örneği. Toplum ve Bilim, 111(1), 113-130.

Aksan, A., & Yılmaz, K. (2014). Sembolik Etkileşimci Yaklaşımla Aile İçi İletişim: Türkiye'de Aile İçi İletişim Örneği. Sosyal Bilimler Dergisi, 22(63), 121-140.

Alevi Tabar, A. R. (2003). İktisade Siyasî-Khotude Siyasi Baed Az Enghelabe İslamî, Tahran, İşletme ve Programlama Yüksek Eğitim ve Araştırma Müessesesi.

Ali, S. R., & Fahmy, S. (2013). Gatekeeping and citizen journalism: The use of social media during the recent uprisings in Iran, Egypt, and Libya. Media, War & Conflict, 6(1), 55-69.

Almond, Gabriel A. James A. Robinson. (1978). The Power of Decision-Making. University of Chicago Press.

Anathea Durst. (2008). The Limits of Government: Governance in the Information Age.

Anderson, B. (1991). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso.

Ansari, A. (2006) Modern Iran. Oxford University Press.

Appadurai, A. (1990). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy," in Global Culture: Nationalism, Globalization and the Modern World, ed. Mike Featherstone. Sage Publications, London , 295-310.

Appiah, K. A. (2006). Cosmopolitanism: A Very Short Introduction. Oxford University Press.

(Türkçe Çevirisi: Appiah, K. A. (2008). Kozmopolitanizm: Çok Kısa Bir Giriş. İstanbul: ODTÜ Yayıncılık.)

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (2012). Kamu Özgürlüğü ve Sivil Toplum: Avrupa'da. Demokrasinin Geleceği. Rapor No. 14557.

Azari, M. (2023). The use of social media haştags in the Iranian women's rights movement. Journal of Middle Eastern Women's Studies, 19(2), 218-235.

Azimi, Alireza & Farahmand, Zeinab. (2024). İslam Cumhuriyeti: Küresel Bir Fenomen, Orta Doğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 36, Sayı 2.

Bagheri, Z. (2024). Sosyal ağlarda #İslami_Cumhuriyet haştag'inin kullanılması: niteliksel bir analiz. İletişim Araştırmaları Dergisi, Cilt 27, Sayı 4.

Başar, U. (2020). İran'da İslami feminizm hareketi. İRAM, https://iram-center.org/d_hbanaliz/iranda-islami-feminizm-hareketi.pdf

Başiriye, H. (1999). Siyasal sosiology. Tahran, Ney.

Bauman, Z. (1992). Intimations of Postmodernity. Routledge. (Türkçe Çevirisi: Bauman, Z. (2007). Postmodernitenin İzleri. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.)

Bauman, Z. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization.

Bauman, Z. (1999). Globalization: The Human Consequences. Polity Press.

Bayraktar, S. (2005). Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Bir Düzen Mi, Eski Bir Düzenin Devamı Mı? Uluslararası İlişkiler, 42(4), 127-152.

Beck, U. (2000). The World Risk Society. Polity Press.

Benhabib, S. (1996). Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political. Princeton University Press.

Blumer, Herbert. (1969) Symbolic Interactionism: Perspective and Method. Prentice Hall.

Bohm, D. (1990). A World Without Borders. HarperCollins. (Türkçe Çevirisi: Bohm, D. (1992). Sınır Tanımayan Bir Dünya. İstanbul: Varlık Yayınları.)

Bolles, Robert C. (2009). Learning and Behavior. Fifth Edition. Springer.

Brigeston Moor. (1990). Diktatörlük ve demokrasinin sosyal ilkeleri, Bashiriye Çevirisi, Tahran, Tahran yayınları.

Brubaker, R. (1992). Citizenship and Nationhood in France and Germany. Harvard University Press.

Cahanbaglu, Ramin. (2007). Dördüncü dalga., Tahran, Ney yaynları.

Calhoun, C. (1997). Nationalism. University of Minnesota Press.

Castells, Manuel. (1996). The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society. Blackwell Publishers.

Castells, S. ve Davidson, A. (2003). Göç ve Vatandaşlık, çeviren: F. Taghilu. Tahran: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Araştırması. S.61

Charon, Joel M. (2007). Symbolic Interactionism: An Introduction. Third Edition. Prentice Hall,.

Crook, Stephen, Jan Pakulski and Malcolm Waters. (1992). Postmodernization: Change in Advanced Society. London: Sage Publication.

Çağlar, A. (2010). Küreselleşme ve Ulus Devlet: Bir Dönüşüm Süreci. Siyaset, 49(3), 39-63 .

Dahl, R. A. (1989). Democracy and Its Critics. Yale University Press.

Dicken, P. (2011). Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy. Guilford Press.

Dilek, K. (2007). İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri. *Akademik Orta Doğu*, *2*(1), 49-68.

Dokesh, M. R. (2021). *İRAN'DA KADIN HAREKATI*. Turan-Sam, 13(49), 351-356.

Domjan, Michael. (2010). The Principles of Learning and Behavior. Sixth Edition. Cengage Learning.

Doostdar, A. (2017). Dijital İran: Çevrimiçi Çağda Politika ve Kültür. https://accessnow.org/

Dunne, T. (2013). "The English School". International Relations Theories. Discipline and Diversity. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (drl.). Oxford University Press.

Eltantawi, Nahed ve Wiest, Julie B. (2011). Mısır Devriminde Sosyal Medya: Kaynak Seferberliği Teorisini Yeniden Düşünmek. International Journal of Communication 5:1207–1224.

Faramarzi, Scheherezade. (2018). Iran's Sunnis Resist Extremism, but for How Long?. Atlantic Council, https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/04/Iran_s_Sunnis_WEB.pdf.

Fariba Adelkhah, F. (2014). Sosyal ağlar ve protesto hareketleri: İran'a ilişkin bir örnek olay. Uluslararası Af Örgütü https://www.amnesty.org/en/

Federstone, M. (1991). Consumer Culture and Postmodernism. Sage Publications.

Fisher, William Bayne; Avery, P.; Hambly, G. R. G; Melville, C. (1991). The Cambridge History of Iran. Vol. 7. Cambridge University Press.

Fleming, C. M., & Morris, A. (2015). Theorizing Ethnic and Racial Movements in the Global Age. Sociology of Race and Ethnicity. https://doi.org/10.1177/2332649214562473

Fucault, Michel, Arnold I. Davidson, & Graham Burchell. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Edited by Michel Senellart. New York: Palgrave Macmillan.

Gellner, E. (1983). Nations and Nationalism. Cornell University Press.

Gerbau, J., & Tehranian, H. (2014). The role of social media in the Iranian Green Movement. Journal of Communication Inquiry, 38(3), 239-260.

Ghaffouri, Z. (2023). The Awakening of Women in Fars: A Case Study of the First Experience of Women's Journalism in Fars during the Pahlavi Era. Iranian History Journal, 16(2), 207-223.

Ghavam, A. (2001). Devlet inşası, ulus inşası ve uluslararası ilişkiler teorisi: Ulus devletler dünyasını anlamak ve incelemek için analitik bir çerçeve, Tahran, İslami Azad Üniversitesi Araştırma Bilim Birimi.

Ghavam, A. (2003). Küreselleşme ve üçüncü dünya, Tahran. Dışişleri Bakanlığın yaynları.

Ghavam, Abdul Ali. (2009), Küreselleşme Çağında Anlam Krizi, Dış Politika Üç Aylık Bülteni, Yıl 14, Sayı 3.

Ghezelsofla, Mohammad Taghi. (2000). Philosophy of Political Philosophy, Tehran: Roshd Education.

Giddens, Anthony. (1982) Sociology: A Brief but Critical Introduction. London: Macmillan.

Giddens, Anthony. (1985). The Nation-State and Violence. Polity Press.

Goodman, Nelson. (1985). The Structure of Experience. MIT Press.

Gresh, A., & Vidal, D. (2004). The new AZ of the Middle East.

Haas, Peter J. (1989). Theories of International Regimes. Cornell University Press.

Habermas, Jürgen. (1989). The New Conservatism. MIT Press.

Haeri, S. (2020). The 2019 Iranian Protests: A Critical Analysis of the Role of Social Media and the State. Media, Culture & Society, 42(5), 742-760.

Hall, P. A., & R. Taylor, R. C. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. Political Studies, 44(5), 936-957. https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x

Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. (1996). Political science and the three new institutionalisms. Political Studiesavailable at la.utexas.edu

Hänska-Ahy, MT and Shapour, R. (2013) Who's reporting the protests? Converging practices of citizen journalists and two BBC World Service newsrooms, from Iran's election protests to the Arab uprisings. Journalism Studies 14(1), 29–45.

Hardt, Michael ve Antonio Negri. (2000). Empire. Harvard University Press.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio. (2005). Multitude. War and Democracy in the Age of Empire. Penguin Publishing, London.

Harvey, D. (1989). The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural

Change. Blackwell Publishing. (Türkçe Çevirisi: Harvey, D. (2009). Postmodernitenin Koşulu: Kültürel Değişimin Kökenlerine Bir Sorgulama. İstanbul: Metis Yayınları.)

Held D. & McGrew. T. J. (2007). Globalization. Antidotes.

Held, D. (1996). Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Polity.

Held, D., & Hirst, T. (1999). Globalisation: Theory and Practice. Polity Press.

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). Global Transformations: Politics, Economics and Culture. Polity Press.

Held, David; Koenig-Archibugi, Mathias. (2005). Global governance and public accountability. Oxford, UK: Wiley-Blackwell.

Hobsbawm, E. J. (1990). Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge University Press.

Howard, P. N., & Hussain, M. (2013). Social media and the Arab Spring: Comparing revolutions in Tunisia, Egypt, and Libya. Journal of Communication, 63(3), 449-475.

https://en.wikipedia.org/wiki/Cognitive_psychology

https://en.wikipedia.org/wiki/Social_constructionism

https://en.wikipedia.org/wiki/Symbolic_interactionism

Ikhtiyar, Farhad. (2008). İran: Etnik ve dini çeşitlilik. Tahran: Cheshme Yayınevi.

İnsan Hakları İzleme Örgütü Dünya Raporu 2023", İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2023. (https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/iran)

Jalaeipour, MR. (2012). İran İslam Cumhuriyeti ve İnternet . İnsan Hakları İzleme Örgütü" (https://www.hrw.org/)

Irak, H. (2022). Dijital Aktivizm ve İran Kadın Hareketleri Üzerine Kavramsl bir inceleme. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 10(2), 829-861.

Jazani, Bijan. (1978). İranın otuz sene tarihi. Tahran, Ferda yayınları.

Jervis, Robert. (1976). Perception and Misperception in International Politics. Princeton University Press.

Joas, H. (1984). George Herbert Mead: A contemporary introduction. Cambridge: Cambridge University Press.

Kante De Gomono. (1973) Se Sal Dar İran, Çev. Zebihüllah Mensuri, Farruh Yayınları.

Karimi Malh, A., & Garshasbi, R. (2020). The sociology of emotions of the protest action of Iranians on 28 December 2017. Asian Journal of Political Science, 28(3), 334–355. https://doi.org/10.1080/02185377.2020.1814362

Kaval, F. & İzol, R. (2024). İran'daki Toplumsal Hareketlerde Devlet Kimliğinin Rolü. Akademik Hassasiyetler, 11(25), 449-482.

Kazemi, P. (2022). How female Iranian activists use powerful images to protest

oppressive policies. The Conversation. https://theconversation.com/how-female-iranian-activists-use-powerful-images-to-protest-oppressive-policies-193507

Keddie, Nikki R. (1981). Roots of Revolution: An Essay on Modern Iran. Yale University Press.

Kellner, D. (2002). The Coming of Postmodernity. Blackwell Publishing.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2003). Governance in a globalizing world. In Power and governance in a partially globalized world (pp. 193-218). Routledge.

Keohane, Robert O. & Joseph S. Nye. (2000). Transnational Realism: Change and Persistence in International Relations. Princeton University Press.

Kertzer, D. I. (2001). The Kidnapping of the French Revolution. Princeton University Press.

Khazaei, S., & Rezaee, H. (2019). The role of social media in the 2017-2018 Iranian protests. International Journal of Communication, 13(4), 1-22.

Kılavuz, N. (2020). İran İslam Devrimi'ne Giden Süreçte Rex Sineması Faciası ve Etkileri. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9(26), 196-209.

Kian, A. (2023). Social media and the transformation of the Iranian women's rights movement. Middle East Journal, 77(2), 215-232.

Kramshaw, N. (2018). International Organizations and the Transformation of Global Governance. Routledge.

Lebow, Richard N. (1981). The Dynamics of International Conflict. Cambridge University Press,.

Leslie C. Thurow. (2001).The Zero-Sum Society: Distribution And The Possibilities For Change. Basic Books.

Lynn Hunt, L. (1984). Politics, Culture, and Class in the French Revolution. University of California Press.

Lyotard, J.-F. (1979). The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. University of Minnesota Press. (Türkçe Çevirisi: Lyotard, J.-F. (2005). Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor. İstanbul: Metis Yayınları.)

Mahdavi, M. (2011). Post-Islamist Trends in Postrevolutionary Iran. Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, 31(1), 94-109.

Malte Beyelerian. (2014). 1968 Mayıs Hareketi ve Fransa'da Sosyal Hareketlerin Geleceği. Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt 23, No. 1, s. 1-24.

Manin, B. (1997). The Principles of Representative Government. Cambridge University Press.

March, James G., Herbert A. Simon. (1958). Organizations. McGraw-Hill.

Margaret K. Dolan, (2001). Power and Governance in a Globalized World.

Marzouki, D., & Nardi, P. (2016). Social media in the Iranian Green Movement: A critical

analysis of the role of Twitter, Facebook and YouTube in the 2009 protests. Journal of Computer-Mediated Communication, 21(4), 510-532.

McAdam, D., & Snow, D. A. (1997). Social Movements: An Introduction. Blackwell Publishing.

Mead, G. H. (1934). Mind, Self, and Society. University of Chicago Press. (Türkçe Çevirisi: *Mead, G. H.* (2005). Zihin, Benlik ve Toplum. İstanbul: NotaBene Yayıncılık.)

Melucci, A. (1996). Challenging Codes: Collective Action in the Information Age. Cambridge University Press.

Melucci, Alberto (1980). The new social movements: A theoretical approach, Social Sciences Information, 19(2), 199-226.

Migdal, J. S. (2004). Strong Societies and Weak States: State-Society Relations in the Third World. Princeton University Press.

Mohammadi, M., & Sadeghi, A. (2023). The role of social media in the Iranian women's rights movement. European Journal of Social Sciences, 73(1), 67-77.

Mohammadi, M. (1987). An analysis of the revolution, Amir Kabir publication, Franklin Pocket Books Company.

Moghimi, A., Zibakalam, S. (2020). The role of advanced media tools in creating a generational gap in Iran with a focus on the second step of the revolution statement. *Journal of Intercultural Studies*, 15(42), 35-62.

Morris, Aldon D. and Suzanne Staggenberg (2007), Leadership in Social Movements, the Blackwell Companion to Social Movements, Snow, A. David and Others Blackwell-United Kingdom, pp:171-192.

Morris, D. (2003). Globalization and media democracy: the case of Indymedia

Muntar Ghaem, M. (2002). Dijital Demokrasi ve Elektronik Devlet: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Çağında Politika ve Hükümet, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 19, 233-234.

Nash, K. (2010). Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics, and Power, Wiley-Blackwell; 2nd edition.

Nosrat Kharazmi, Z., & Ali Abadi, S. (2024). Haştag feminism: identity politics and the politicization of social change in Iran. Feminist Media Studies, 1–17. https://doi.org/10.1080/14680777.2024.2379362

O. Keohane, R ve S. Nye, J. (2002). Power and Governance in a Globalized World. y Routledge, London.

Offe, C. (1973). "New Social Movements: Challenge to the Crisis of Democracy". Social Research 40, no. 4: 763-800.

Offe, C. (1984). Contradictions of the Welfare State. MIT Press.

Ohmae, K. (1995). The End of the Nation-State: The Rise of Regional Economies.

HarperCollins.

Ong, A. (1999). Flexible Citizenship: The Cultural Logic of Transnationality. Duke University Press.

Onut Alkış, A. (2021). Ortadoğu'da Sivil İtaatsizlik Eylemleri: 1979 İran Devrimi Üzerine Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 4(1), 75-100.

Özdemir, Seçil (2023). "Toplumsal Hareket Teorisi Çerçevesinde Tütün Devrimi'nden 1970'li yıllara İran'da Kitlesel Protestolar". Gazi Akademik Bakış, 17(33), 319-341.

Paine, T. (1792). The Rights of Man. London: J. S. Debrett. (Türkçe Çevirisi: Paine, T. (1993). İnsan Hakları. İstanbul: Bel Yayınları.)

Parsa,Misagh (2016). Democracy in Iran: Why It Failed and How It Might Succeed. Harvard University Press.

Parsi, T. (2017). Losing an enemy: Obama, Iran, and the triumph of diplomacy. Yale University Press.

Petersen, Felix. (2022). Philosophy and Social Criticism. Institute of Political Science, Universitat Münster, Germany, Vol. 48(10) 1427–1444 © The Author(s) 2022 Pragmatism: A New History of a Pragmatic Tradition: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/01914537221114917

Ra'iss, M. (2006). The Persian Gulf: The Shattering of Empires and the Emergence of Revolution. I.B. Tauris,.

Rawls, John. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.

Rezaei, M. (2024). Sosyal ağlarda #İslami_Cumhuriyet haştag'inin içerik analizi: niceliksel bir çalışma. Sosyal İletişim Dergisi, Cilt 15, Sayı 3.

Rezvani, A & Mahsa Alimardani, M. (2020) İran hükümetinin sosyal ağlarda trol ve bot kullanımı. (https://arxiv.org/abs/2008.02235)

Rheingold, H. (2000). Tools for Thought: How Thinking is Shaped by Technology (Revised Edition).

Rifkin, Jeremy (1996). A New Social Contract. The ANNALS of the Academy of Political and Social Science, 544(1), 16-26.

Risse M. (2018) Human Rights as Membership Rights in the World Society. In: Voeneky S, Neuman GL, eds. Human Rights, Democracy, and Legitimacy in a World of Disorder. Cambridge University Press; 25-50.

Ritzer, G. (2000). Symbolic Interactionism: A Macro-Structural Perspective." In Handbook of Social Theory. Edited by Charles Lemert, 231-256. Springer, 1995.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage Publications.

Rosenau, James N. (1990). *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Challenge*. Princeton University Press.

Rosenau, James N. (2000). *Distant Neighbors: The Paradox of Global Interdependence*. Princeton University Press.

Ruggie, J. M. (2004). Multilateralism, Multipolarity, and the Erosion of Regime Authority. Oxford University Press.

Safiya Noble, S. (2016). *Haştag Feminism: A New Form of Feminist Activism*. Feminist Media Studies.

Saidi, M. (2010). *Çağdaş İran'da etnik köken ve yönetim*. Sosyoloji Üç Aylık Bülten, 23(3), 5-30.

Salazar, R. O. (2000). *NGOs and the state: Political spaces and civil society*. Lynne Rienner Publishers.

Salehi, M. (2013). *Neo-pluralism as a new post-Westphalian state in the international system*. International relations studies, Tehran.

Sencabi, K. (2002). *Siyasi anılar*. Tahran, Sedaye Moasır.

Sassen, S. (1996). *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. Columbia University Press.

Schama, S. (1989). *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*. Knopf Doubleday Publishing Group.

Scheuerman, William E. (2014). *Cosmopolitanism and the world state*. Review of International Studies, 40(3), 419-441.

Shabani, M. (2019). İran'da neler oluyor, son protestolar öncekilerden neden farklı?. BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50515576

Sidney Tarrow. (2011). *Power in Movement: Social Movements, Movements and Social Change*. Cornell University, New York.

Sinkaya, B. & Şen, G. & Uygur, H. (2018, 14 Şubat). İran'da Toplumsal Hareketler ve Etkileri. AYBÜ GPM. https://aybu.edu.tr/GetFile?id=e1fb50be-a87f-4663-8b3a-98756a6151cb.pdf

Skinner, B. Frederich (1976). *About Behaviorism*. Vintage Books, New York.

Soysal, Y. N. (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. University of Chicago Press.

Srinivasan, R., & Fish, A. (2011). Revolutionary tactics, media ecologies, and repressive states. Public Culture, 23(3), 505-510.

Stanford Encyclopedia of Philosophy: https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/

Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company.

Strange, S. (1994). *States and Markets*. Blackwell Publishing.

Strange, Susan (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Tandoğan, Ş. M. (2021). İran'da kadın hareketleri: Beyaz çarşamba hareketi örneği. *İran*

Çalışmaları Dergisi, *5*(2), 205-234.

Tınas, R., & Tok, E. E. (2024). İran Kadın Hareketi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, *11*(1), 133-158.

Tikkainen, L. (2006). *Governance in a Global Age: Transnational Actors and International Institutions*. Rowman & Littlefield Publishers.

Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States*. AD 990-1990. Blackwell Publishing

Touraine, Alain (1971). *The Post-industrial Society*. Random House.

Tully, J. (1995). *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge University Press.

Tully, J. (2008). *Public Philosophy in a Pluralistic Democracy*. Princeton University Press.

Tully, J. (2012). *Reconstructing Citizenship*: *A Theory of Democratic Legitimacy*. Polity.

Tulunay, Z. (2006). İran ve Mısır'da Kadın Hareketleri. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Turner, Jonathan C. (2017). *Social Theory and Social Change*. Sixth Edition. McGraw-Hill. Internet Encyclopedia of Philosophy: https://iep.utm.edu/home/

Turner, Ralph H. Ve Killian, Lewis M. (1957). *Collective Behavior*. Englewood Cliffs, New Jersey.

Van Dijk, T. A. (2011). *Discourse Studies: A Sociocognitive Approach*. Bloomsbury Publishing.

Watson, John B. (1924). *Behaviorism*. W.W. Norton & Company.

Watson, William E. (1985). *The Great Divide: Britain-Russia in Central Asia*, 1860-1914. Praeger.

Wells, H. G. (1922). *The Outline of History*. London: George Allen & Unwin. (Türkçe Çevirisi: Wells, H. G. (2007). Tarihin Ana Hatları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.)

Woolley, S. C. (2022). Digital propaganda: The power of influencers. *Journal of Democracy*, *33*(3), 115-129.

Zimmt, R. (2018). The protest in Iran: a significant challenge to the regime. Institute for National Security Studies, 1-5.

https://brand24.com/blog/instagram-haştag-analytics/#:~:text=You%20can%20track%20Instagram%20haştags,your%20audience%20will%20interact%20with.

https://ooni.org/post/2022-iran-blocks-social-media-mahsa-amini-protests/

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	HASTY SAYADY BANBYDY
EĞİTİM DURUMU	
Lisans	Razi Üniversitesi, Siyaset Bilimi, 2006-2010, İran
Yüksek Lisans	Mazandaran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enistitüsü, Uluslararası ilişkiler, 2011-2013
Tez Konusu	Yeni (Küresel) Sosyal Hareketlerin Temelleri ve Özellikleri: Wall Street Hareketi'ne Bir Bakış
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enistitüsü, Uluslararası ilişkiler, 2017- 2025
Tez Konusu	Yeni Bilgi İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişkiye Etkisi: İran İslam Cumhurıyetinde Kadın Herketi Örneği
Yabancı Dil / Diller	Farsça, İngilizce, Arapça, Portekizce
İŞ DENEYİMİ	
2019-2025	Halkla İlişkiler Müdürü, Treesten Şirketi, Antalya
2007- 2011	İran Öğrenci Haber Ajansı (ISNA) - İran, Tahran
YAYINLAR	
Mohammad-Taghi Ghezelsofla & Hasty Sayady, 2020. "Cultural Globalization and Sustainable Peace," Technium Social Sciences Journal, Technium Science, vol. 11(1), pages 405-416, September.	